

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino
kot drugi in tuji jezik

53. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

**Ljubezen
v slovenskem jeziku,
literaturi in kulturi**

3.-14. 7. 2017

53. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Ljubezen v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Zbirka: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture (ISSN 2386-0561)

DOI: 10.4312/SSJLK.53

Urednica: Alojzija Zupan Sosič

Recenzentki: Alenka Žbogar, Mojca Smolej

Programski odbor: Miran Hladnik (Univerza v Ljubljani), Jelena Konickaja (Univerza v Vilni), Zvonko Kovač (Univerza v Zagrebu)

Prevajalec in lektor izvlečkov v angleščini: David Limon

Lektorica in tehnična urednica: Mateja Lutar

Korekture: avtorji

Oblikovanje in prelom: Metka Žerovnik

© Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2017. Vse pravice pridržane.

Založila: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani

Izdal: Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko

Za založbo: Branka Kalenič Ramšak, dekanja Filozofske fakultete

Naklada: 450 izvodov

Tisk: Birografika Bori d. o. o.

Prvi natis

Ljubljana, 2017

Cena: 13 EUR

Izdajo monografije so omogočili Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport RS, Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu, Rektorat Univerze v Ljubljani ter Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji

Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6(082)

821.163.6.09(082)

930.85(497.4)(082)

SEMINAR slovenskega jezika, literature in kulture (53 ; 2017 ; Ljubljana)

Ljubezen v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi / 53. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 3.-14. 7. 2017 ; [urednica Alojzija Zupan Sosič ; prevajalec David Limon] ; [izdala] Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik. - 1. natis. - Ljubljana : Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2017. - (Zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, ISSN 2386-0561)

ISBN 978-961-237-934-6

1. Gl. stv. nasl. 2. Zupan Sosič, Alojzija

290542336

Vsebina

Alojzija ZUPAN SOSIČ	Ljubezen v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi	7
----------------------	---	---

Predavanja

Jezik

Nataša JAKOP	<i>Zaljubljeni do ušes in še čez: Eros v slovenski frazeologiji</i>	11
Simona KRANJC	Ljubezen do jezika: dolžnost, potreba, kaj tretjega?	20
Andreja ŽELE, Boris KERN	Ljubezen na leksikografski pogled	27

Literatura

Aleksander BJELČEVIČ	Preslikavanje meščanskega pojmovanja pravice do poroke iz ljubezni v slovensko vaško povest	36
Branka KALENIČ RAMŠAK	Kako sta viteška in pikareskna ljubezen vzpodbudili seviljskega šaljivca – primeri iz španske književnosti zlatega veka in njihov vpliv	44
Zvonko KOVAČ	Semantika ljubezni v slovenski in južnoslovanski poeziji (pesmi z naslovom <i>Ljubezen</i>)	52
Alojzija ZUPAN SOSIČ	Ljubezen v dveh romanih Ivana Cankarja	62

Kultura

Urša IVANOVIČ	»Živalska« ljubezen	70
Miklavž KOMELJ	»Sem li sam ljubezen?«	78
Roman KUCHAR	Vse ljubezni so enako (s)lepe: razkritje istospolne usmerjenosti v družini	87
Maja RUS MAKOVEC	Razumevanje ljubezni v psihiatriji	96

Izbirna tečaja

Draga POTOČNJAK	O ljubezni v slovenski dramatik	107
Andrej ŠURLA	Ubeseidive ljubezni v besedilih slovenske zabavne glasbe	115

Parada mladih

Robert KURET	»Hočem dobiti Sonjo nazaj ... Tajsijevo Sonjo.« Ljubezen, ljubosumje in mimetična želja v Zupanovem romanu <i>Potovanje na konec pomladi</i>	123
Jernej KUSTERLE	Estetika grdega v odnosu do ljubezni v poeziji Petre Kolmančič	127
Nuša ŠČUKA	Spolno občutljiva raba jezika v spontanem formalnem javnem diskurzu	131

Predstavitev avtoric in avtorjev	135
---	------------

Ljubezen v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Ljubezen ... Vsi radi poslušamo zvenenje njenih strun, a le redki znajo lepoto ljubezenske melodije preleti v umetnost ali znanost. Njeno večplastnost je skozi stoletja razgrinjala umetnost, malo bolj sramežljivo pa je o njej razpravljala znanost. Najbolj neverjetno se zdi, da se je znanost v preteklosti rajši posvečala raziskovanju različnih negativnih čustev, najbolj agresiji v številnih vojnah, tako da je načrtno reflektiranje nasilja (ne pa ljubezni) ustvarilo predsodek o ljubezni kot »mali« (zgolj intimni), a sovraštvu kot »veliki« temi.

V seminarskem zborniku z naslovom *Ljubezen v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi* smo poleg tega predsodka poskušali preseči še druge in zato sledili smernicam sodobne znanosti, ki presega klasični evropski dualizem, ustaljen v filozofiji in znanosti od Platonovega vrednotenja čustev in razuma. Že v antiki je bila namreč ljubezen razlagana na več načinov. Čeprav jo je Empedokles razglasil za poglavitno silo v vesolju, jo je Platon razumel kot nasprotnost razuma, ki lahko postane celo grožnja družbenemu razvoju. Prav Platonovo vrednostno razlikovanje je vplivalo na dolgotrajno ločevanje med srcem in glavo, spremenjeno šele ob koncu prejšnjega stoletja. Takrat so strokovnjaki potrdili, da sta razmišljanje in čutenje pravzaprav v istem »paketu«, kar je označeval tudi nov termin čustvena inteligenca. Niz sprememb v znanosti je odprl pot bolj sistematičnemu znanstvenemu raziskovanju ljubezni. Sodobna znanost izhaja namreč iz osnovnega prepričanja, da je človekovo bistvo globoko zaznamovano z ljubeznijo, to absolutno vrednostjo pozitivnega čustvovanja in da ljubezen ni samo temeljno čustveno stanje in delovanje človeka, ampak tudi krepost in vrednota, saj zaobseže skoraj vse moralne zgibe. Hkrati je postala danes ljubezen predmet bolj sistematičnega raziskovanja tudi zaradi tega, ker je v tehnično organizirani družbi, ki identiteto vsakogar od nas pojmuje zgolj kot uporabnost in sposobnost za delovanje v sistemu, katerega del smo, edini prostor, v katerem se lahko posameznik resnično izrazi, oziroma prizorišče skrajnega individualizma, kjer ljubeči v ljubljenem išče (tudi) sebe.

Ni naključje, da so prav umetniki in znanstveniki, ki so se poglobljeno ukvarjali z ljubeznijo, na svojem področju objavili inovativna in celo subverzivna spoznanja; naj omenim samo slovenska klasika, Franceta Prešerna in Ivana Cankarja. V slovenski književnosti je bil France Prešeren prvi, ki je postavil ljubezen za vrhovno umetniško načelo, ko je združil več ljubezni (ljubezen do naroda, ženske in poezije) in jih že v *Ljubeznjenih sonetih* programsko takole začrtal: »Preslabe peti boje vam sloveče,/ pojo Kranjic lepoto moje strune/ in tvojo čast, neusmiljena devica!« Usodo pesniške zbirke *Erotika* Ivana Cankarja poznamo vsi – že v prvi svoji knjigi je Cankar upesnil cel spekter ljubezenskih čustev, posebej pa je vznemiril slovensko javnost s provokativnostjo, saj se mu je erotika zdela primerno področje upora tradicionalni morali in poetiki; kasneje pa je napisal tudi prvi

»pravi« slovenski ljubezenski roman. Kljub pretanjenemu posluhu za ljubezen pa v delih našega mojstra ljubezenska tema še ni bila prevladujoča, kar je značilno za najnovejšo slovensko književnost, v kateri je opazno povečano število ljubezenskih (oz. erotičnih) pesmi in ljubezenskega romana, medtem ko so za kulturo pomembni različni pojavi, povezani z ljubeznijo (npr. reflektirana ljubezen do narave, živali in drugačnosti).

Letošnji seminar je že s svojim simbolom nakazal sodobno znanstveno usmeritev in s tem presejanje nekaterih stereotipnih stališč: da ljubezen ni samo srce, ampak tudi možgani, opozarja inovativna zlitina obeh v našem znaku na zborniku in majici. Tudi barva, ki ni klasična (tj. rdeča), nakazuje pretakanje različnih področij in možnost povezovanja. Zelena barva je namreč po slovarju simbolov enako oddaljena od nebesno modre in podzemsko rdeče, obeh absolutnih in nedostopnih barv, zato je kot srednja barva in nosilka dobrega posrednica med toplim in hladnim, visokim in nizkim ter tako umirjajoča in osvežujoča. Zaradi sodobnih pristopov in novih perspektiv raziskovanja ljubezni deluje sveže tudi večina člankov zbornika 53. SSJLK. Prispevki enajstih predavateljev se namreč ukvarjajo z ljubeznijo v frazeologiji, leksikografiji, zakonodaji o jeziku, južnoslovanskih pesmih, španski viteški in pikareskni ljubezni, Cankarjevih romanih, slovenski književnosti 19. stoletja, likovnem ustvarjanju Božidarja Jakca, psihiatriji in psihoterapiji, odnosu do živali in političnem boju spolnih manjšin. »Strune ljubezni« so zapele tudi v Paradi mladih, Izbirnih tečajih in spremljevalnih dogodkih, donele pa bodo tudi v našem celodnevem druženju.

Svoj uvod sem začela s Prešernovo uzakonitvijo ljubezni kot enakovredne literarne teme, zaključujem pa ga z eno izmed Cankarjevih ljubezni, ki v zborniku ni natančno obdelana. To je ljubezen do znanja in znanosti, ki se ji naš pisatelj kot edini rešitvi (poleg umetnosti) iz krivičnih kapitalističnih razmer pokloni na koncu romana *Na klancu* s simbolom luči, kar se mi zdi tudi prava vizija za današnjo slovensko znanost in celotno družbo: »Tam doli se je zasvetilo, majhna rdeča luč je trepetala, rasla je in plapolajoča rdeča iskra se je izpremenila v mirno, jasno belo svetlobo. To je bilo učiteljevo okno. Lojze je strepetal in gledal je nepremično v mirno belo svetlobo, ki je sijala iz noči ...«

dr. Alojzija Zupan Sosič
predsednica 53. SSJLK

Predavanja

Jezik

Jakop

Kranjc

Žele, Kern

Literatura

Bjelčević

Kalenić Ramšak

Kovač

Zupan Sosič

Kultura

Ivanovič

Komelj

Kuhar

Rus Makovec

Nataša Jakop

Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.11 – 19

Zaljubljeni do ušes in še čez: Eros v slovenski frazeologiji

Frazem (*biti*) *zaljubljen do ušes* v pomenu 'biti zelo zaljubljen' je vzorčni primer ljubezenskega frazema, tj. frazema, ki izraža čustvo ljubezni. Njegova zgradba je ustaljena, frazeološki pomen prozoren oz. delno motiviran z ekspresivnimi konotativnimi sestavinami. Rabo tega frazema najdemo zlasti v publicističnih besedilih (v revijah in časopisih). V prispevku na osnovi slovarskega in korpusnega gradiva raziščemo, kako je čustvo ljubezni izraženo v večbesednih ustaljenih jezikovnih enotah slovenskega jezika. Z analizo jezikovnega gradiva ugotovimo, da slovenski ljubezenski frazemi pogosto evfemistično izražajo tip čutne oz. telesne ljubezni, tj. erosa.

frazeologija, ljubezenski frazemi, čustvo ljubezni, eros, trikotniška teorija ljubezni

The Slovene idiom (*biti*) *zaljubljen do ušes* (up to one's ears in love), meaning 'to (be) very much in love', is an example of a love idiom or idiom that expresses the feeling of love. Its construction is fixed, the idiomatic meaning transparent or partly motivated by the expressive connotations of its constituent parts. This idiom can be found particularly in journalistic texts in newspapers and magazines. This paper considers, on the basis of dictionary and corpus material, how the emotion of love is expressed in Slovene fixed multi-word expressions. Through analysis of language material, it is shown that Slovene love idioms often express types of sensual or physical love, i.e. eros.

phraseology, love idioms, feeling of love, eros, triangular theory of love

Ljubezen kot čustvo in kot leksem

Vprašanje, kaj je ljubezen, nima enoumnega odgovora, saj je ljubezen kot psihološki, filozofski in sociološki fenomen človeštva zaradi naših različnih predstav, koncepcij, izkustev, tradicije, kulturnih vrednot in zaradi mnogih različnih oblik ljubezni težko opredelljivo čustvo, ki ga lahko človek doživlja ali pozitivno ali negativno, kar povesta že stara pregovora *Ljubezen vse premaga* in *Ljubezen je bolezen*.¹ O tragičnosti oz. negativnih posledicah zaljubljenosti govori tudi znameniti stavek iz Tavčarjeve povesti v *Zali* iz leta 1894:

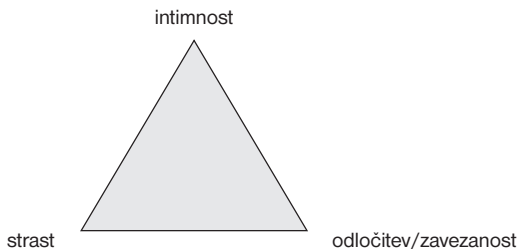
Ljubezen nam je vsem v pogubo, takó mladeniču, ki se zagleda v cvetoči obraz cvetočemu dekletu, takó ptici na zelenem vrhu, pojoči pesem ljubezni in vabeči grahasto družico na svatbo v prvi pomladi! (vir: https://sl.wikisource.org/wiki/V_Zali)

Sodobna psihologija² preučuje koncept ljubezni empirično z opazovanjem posameznikovih koncepcij in predstav o ljubezni, s pomočjo intervjujev, anketnih vprašalnikov ipd., prek tega pa skuša prepoznati in definirati temeljne sestavine tega kompleksnega in večplastnega čustva. Tako na primer t. i. trikotniška teorija ljubezni, ki jo je v osemdesetih letih 20. stoletja razvil Robert Sternberg

¹ Pregovora sta prevoda latinskih izrekov *amor vincit omnia* in *ubi amor, ibi dolor*.

² Raziskovalci (npr. že Freud) ugotavljajo, da je bilo raziskovanju ljubezni v preteklosti posvečene premalo znanstvenoraziskovalne pozornosti psihološke stroke. (Zhaoxu, Fuyang 2009)

(1986), pravi,³ da je ljubezen mogoče razumeti s pomočjo treh sestavin, ki sestavljajo trikotnik, tj. *intimnost* (občutek bližine, povezanosti), *strast* (občutenje fizične privlačnosti, spolno razmerje) in *odločitev oz. zavezanost* (odločitev za ljubezen oz. zavezanost ohraniti ljubezen). Intimnost se nanaša na občutenja človeške bližine, povezanosti v ljubezenskem razmerju. Ta ljubezenska sestavina vključuje tiste občutke, ki povzročajo izkustvo topline v nekem ljubečem odnosu. Strast se nanaša na energijo, gon, ki vodi k romantični, fizični privlačnosti, spolnemu odnosu. Ta ljubezenska sestavina vključuje tiste vire motivacijskih in drugih oblik vzbujenja, ki vodijo k izkustvu strasti v ljubezenskem razmerju. Tretja ljubezenska sestavina je odločitev oz. zavezanost, ki se kratkoročno nanaša na odločitev, da nekdo nekoga ljubi, in dolgoročno na zavezanost, da tisti, ki je v ljubezenskem razmerju, to razmerje oz. ljubezenski odnos ohrani.

Slika 1: Ljubezenske sestavine v trikotniški teoriji ljubezni (prim. Sternberg 1986: 128–130)

Delež ljubezenskih sestavin in razmerje med njimi sta v tem trikotniku fleksibilna glede na različne tipe ljubezni, saj ljubezenske sestavine v različnih kombinacijah ustvarjajo različne tipe ljubezni, npr. intimnost in zavezanost sta bistveni prvini bratske ljubezni, medtem ko sta npr. strast in intimnost bistveni sestavini romantične ljubezni.

Frazeologija kot izraz konceptualizacije v jeziku (prim. Kržišnik, Smolič 1999; Jemec 1999; Będkowska 2004) je lahko eden od pomembnih virov raziskovanja koncepta ljubezni, saj razkriva v jeziku in kulturi zasidrane in ustaljene predstave, ki jih ima neka jezikovna skupnost o ljubezni. S pomočjo trikotniške teorije ljubezni pa je mogoče opazovati in prepoznavati skupino ljubezenskih frazemov in tudi določati tip ljubezni, ki ga ti frazemi izražajo.

Pri osnovni tipizaciji ljubezni se lahko naslonimo na tipe oz. načine izražanja ljubezni, ki so jih v antiki zaznamovali različni izrazi za ljubezen: *eros*, *philia*, *agape* in *stergo*.⁴

a) Z izrazom *eros* je bila v stari grščini poimenovana telesna, erotična, seksualna ljubezen. Beseda *eros* se v slovenščini še uporablja in se nanaša na čutno (1) ali duhovno ljubezen (2), npr.

(1) »Krivec mora biti,« se zaveda škof v romanu. Žrtev je zato lahko najti. Skladno s krščansko moraliko je to ženska, pobudnica prvinekega **erosa**, ki se kot predrazumskim, predideološkim, idejnim konstruktom upira v imenu bivanja na sebi.⁵

³ Psiholoških teorij, ki skušajo pojasniti ljubezen, je seveda več (o tem prim. Sternberg 1986: 124–128).

⁴ Več o tem gl. Moseley (e-vir). Kos (2015: 80) navaja še druge izraze.

⁵ Zgledi (1)–(21), ki jih navajamo v prispevku, so, če ni označeno drugače, iz korpusa Gigafida.

(2) [M. R.] smo na pogovor o medvrstniškem nasilju povabili zato, ker iz nje dobesedno žari vzgojiteljski in pedagoški **eros** in ji delo z otroki napolnjuje vsakdan še danes, ko je formalno že upokojena.

Za poimenovanje čutne, telesne ljubezni uporabljamo v slovenščini bolj ali manj ustaljene večbesedne izraze, npr. *strastna ljubezen*, *čutna ljubezen*, *erotična ljubezen*, med njimi so tudi frazeološke, npr. *vroča ljubezen* 'strast' (3), *prepovedana ljubezen* 'skrivno ljubezensko razmerje' (4).

(3) Med resnim zdravnikom in novo prijateljico se je vnela **vroča ljubezen**.

(4) Ko se ljubezen zgodi v Gornji Radgoni, splete prijateljske vezi med mladim vajencem Djurom in mojstrom Gajašem, **prepovedano ljubezen** med vajencem in lepo, a poročeno Bronjo.

b) Stari Grki so z izrazom *philia* označevali naklonjenost do koga oz. česa. V slovenščini se je v tem smislu ohranilo obrazilo *-filija* v tvorjenkah tipa *bibliofilija* 'ljubezen do knjig' (prim. Fran: Slovenski etimološki slovar, iztočnica: *-filija*).

Za poimenovanje naklonjenosti do koga ali česa so se v slovenščini ustalile besedne zveze, kot so npr. *bratska ljubezen*, *medsebojna ljubezen* (5), in samostalniške besedne zveze s predložnim prilastkom tipa *ljubezen do koga ali česa*, npr. *ljubezen do domovine*, *ljubezen do glasbe* (6).

(5) Kjer gre za **medsebojno ljubezen** in edinstvo med ljudmi, se na neki način uresničuje življenje svete Trojice na zemlji.

(6) Združuje naju **ljubezen do** glasbe, kulinarike, narave in športa.

c) V starogrščini je izraz *agape* označeval ljubezen do boga oz. božjo ljubezen in dobrodelnost. V slovenščini so se za to obliko ljubezni ustalile besedne zveze kot npr. *ljubezen do bližnjega* (7), *božja ljubezen*, *nesebična ljubezen*.

(7) Vrednote, sočutje in **ljubezen do bližnjega** so besede, ki jih imamo radi decembra, saj lahko z njihovo pomočjo izpeljemo marsikatero dobrodelno akcijo.

č) Z izrazom *stergo* so stari Grki izražali ljubezen med starši in otroki. V slovenščini ta tip ljubezni poimenujejo stalne besedne zveze, kot so npr. *materinska ljubezen*, *očetovska ljubezen* (8), *starševska ljubezen*, in nekatere samostalniške besedne zveze s predložnim prilastkom tipa *ljubezen do koga*, npr. *ljubezen do otrok*, *ljubezen do matere*.

(8) Pogrešal sem to, kar hočem dati svojim otrokom, več časa in več ljubezni, rad bi, da bi moji otroci občutili več **očetovske ljubezni**.

Slovenščina nima tako ostre izrazne diferenciacije na področju ljubezni, saj leksem *ljubezen* s svojo večpomenskostjo in odprto kolokabilnostjo zajame najrazličnejše oblike in tipe ljubezni, kar je razvidno tako iz slovarskega sestavka iztočnice *ljubezen* v splošnem razlagalnem slovarju, tj. *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ), kot tudi iz korpusne poizvedbe o rabi besede *ljubezen*.

Iz pomenske razčlenjenosti in razporeditve gradiva pod iztočnico *ljubezen* v SSKJ je razvidno,⁶ da z leksemom *ljubezen* v slovenščini zajamemo različne tipe ljubezni, npr. *očetovska ljubezen* (stergo), *ljubezen do domovine* (philia), *ljubezen do bližnjega* (agape), *strastna ljubezen* (eros). Leksem *ljubezen* se uporablja tudi v pomenu »spolni odnos, spolno razmerje«, npr. *njen mož ima ljubezen z drugo žensko*, implicitno pa je telesna ljubezen v slovarju izražena z več ponazarjalnimi zgledi rabe zlasti v razdelku prvega pomena, npr.: *strastna ljubezen*, *vroča ljubezen*, *ljubezen do dekleta*, *ljubezen med možem in ženo*, *tekmec v ljubezni*. Gradivo kaže, da se ljubezen v smislu erosa v slovenščini pogosto izraža z večbesednimi leksikalnimi enotami.

Rabo besede *ljubezen* lahko analiziramo v korpusih Gigafida (240.283 konkordanc), Kres (27.876 konkordanc), Gos (91 konkordanc) ter Nova beseda (34.753 konkordanc). Korpusna poizvedba nam s pomočjo orodja Besedne skice v korpusu Gigafida ustvari naslednjo sliko o rabi besede *ljubezen*:

a) Samostalnik *ljubezen* je v slovenščini najpogostejše uporabljen v oblikah *ljubezni* in *ljubezen*, kar je zagotovo tudi posledica sklanjatvenega vzorca samostalnika 2. ženske sklanjatve, ki ima več prekrivnih oblik (v sklonu in številu): oblika *ljubezni* za roditeljski, dajalnik in mestnik ednine, imenovalnik, roditeljski, tožilnik dvojine in množine⁷ ter oblika *ljubezen* za imenovalnik in tožilnik ednine. Najbolj tipično se ti obliki uporabljata v zvezah s predlogi, in sicer v predložni zvezi v *ljubezni* in v samostalniški zvezi s predložnim prilastkom *ljubezen do koga ali česa*.

b) V okolici samostalnika *ljubezen* izstopajo (glede na visoke statistične vrednosti MI3 in LL) sopojavitve z veznikom *in*, predlogi *do*, *v*, *o*, *z*, zaimkom *svoj*, pridevniki *velik*, *pravi*, *večen*, *božji*, *nov*, *resničen*, *brezpogojen*, *romantičen*, *prepovedan*.

c) V prirednem razmerju nastopa beseda *ljubezen* najpogostejše v zvezi s svojo protipomenko *sovražstvo*, vendar gre za posledico korpusnega šuma, saj je več kot 500 konkordanc vezanih na naslov nadaljevanke *Med sovražstvom in ljubeznijo*, ki je del televizijskega sporeda, vključenega v korpus.

č) Samostalnik *ljubezen* se pogosto povezuje z glagoli *imeti*, *najti*, *iti*, *pomeniti*, *govoriti*, *morati*, *želeli*, *moči*, *iskati*.

Na osnovi s korpusno analizo pridobljenih podatkov o rabi besede *ljubezen* je bilo mogoče pridobiti primere različnih skupin frazemov, ki imajo v svoji zgradbi sestavino *ljubezen*, npr.:

- glagolski: *imeti srečo v ljubezni* 'imeti dobrega, zgledega partnerja' (9), *biti poln ljubezni*, *imeti/vzeti si čas za ljubezen*, *verjeti v ljubezen*, *najti (pravo) ljubezen*, *izpovedati komu (svojo/globoko/neskončno itn.) ljubezen*, *kaj poteka v znamenju ljubezni*, *kaj preraste v ljubezen*;
- samostalniški: *ljubezen do bližnjega*, *brezpogojna ljubezen*, *neuslišana ljubezen*,
- prislovni: *iz čiste ljubezni*,
- stavčni: *Ljubezen gre skozi želodec*.

6 V SSKJ ima *ljubezen* a) pet pomenov, pri čemer je izhodiščni pomen *ljubezni* »čustvo naklonjenosti«, b) dva podpomena, c) devet pomensko opisanih rab bolj ali manj ustaljenih besednih zvez, č) dvanajst večbesednih leksikalnih enot s prenesenim pomenom, ki so bile v knjižnem jeziku druge polovice 20. stoletja stilno-zvrstno oz. časovno zaznamovane kot ekspresivne, ironične, vznemirne, evfemistične ali starinske (v frazeološkem gnezdu), ter d) tri terminološke stalne besedne zveze, in sicer dve s področja religije in eno s področja vrtnarstva.

7 Čeprav je *ljubezen* pojmovni samostalnik, se pojavlja v jezikovnem gradivu tudi v needninskih oblikah.

(9) Če **ima** tvoja prijateljica **srečo v ljubezni**, vzemi to kot dokaz, da se ljudem dejansko lahko pripeti kaj lepega, in ne le kot dokaz, da se lepe stvari dogajajo le drugim.

Ljubezenski frazemi v slovenščini

Vzorčni primer ljubezenskega frazema, torej frazema, ki izraža čustvo ljubezni, bi v slovenščini lahko predstavljal glagolski oz. pridevniški frazem (*biti*) *zaljubljen do ušes* v pomenu '(*biti*) zelo zaljubljen', ki je v korpusu Gigafida skoraj trikrat pogostejši od glagolskega frazema *zaljubiti se do ušes* 'zelo se zaljubiti, biti zelo zaljubljen'.⁸

Stopnjo ustaljenosti lahko določimo empirično s pomočjo statistično izračunane vzajemne vrednosti MI3 (prim. Gantar 2007: 46–47): zveza oz. frazno jedro *zaljubljen do* izkazuje najvišjo stopnjo trdnosti s samostalnikom *uho* (vrednost MI3 > 31,5) in obratno, zveza oz. frazno jedro *do ušes* s pridevnikom *zaljubljen* (MI3 > 33,4) in glagolom *zaljubiti se* (MI3 > 29,8).

Frazem (*biti*) *zaljubljen do ušes* ima v korpusu Gigafida več kot 900 konkordanc in najbolj tipično je realiziran v edninski obliki za ženski spol (10) oz. v dvojini (11). Glede na podatke, prikazane na Sliki 2, lahko ugotovimo, da se v slovenskih besedilih precej pogosteje govori o zaljubljenosti žensk (10) oziroma zaljubljenosti para, partnerjev (11) kot pa o zaljubljenosti moških (12).

(10) Jasno je, da **je bila** Maja vanj **zaljubljena do ušes** in bi bila zanj pripravljena storiti vse.

(11) Še vedno **sta do ušes zaljubljeni**, kar dokazuje tudi dejstvo, da si nadvse želita otroka.

(12) Osemnajstletnik **je** namreč **do ušes zaljubljen** v štiri leta starejšo igralko.

word	Freq
P N zaljubljena do ušes	189
P N zaljubljen do ušes	86
P N Zaljubljena do ušes	40
P N zaljubljeni do ušes	39
P N Zaljubljen do ušes	25
P N Zaljubljeni boste do ušes	8
P N Zaljubljena sta do ušes	4

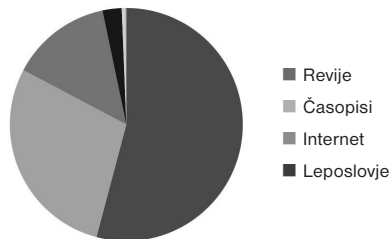
word	Freq
P N do ušes zaljubljena	210
P N do ušes zaljubljen	141
P N do ušes zaljubljeni	42
P N do ušes zaljubljenega	15
P N do ušes zaljubljene	10
P N do ušes in še čez zaljubljena	6
P N do ušes zaljubljeno	4
P N do ušes zaljubljenih	4
P N do ušes in čez zaljubljena	4

Slika 2: Oblikovna realizacija frazema *zaljubljen do ušes* v korpusu Gigafida

⁸ SSKJ in *Slovar slovenskih frazemov* imata registrirana oba frazema (prim. Fran).

Pomenska analiza frazema (*biti*) *zaljubljen do ušes* razkrije delno motivirani frazeološki pomen '(biti) zelo zaljubljen' (po pomenski frazeološki klasifikaciji gre za frazeološki skup) in ekspresivno rabo zlasti v revijalnem oz. časopisnem tipu besedil (prim. Sliko 3), pogosto v rubriki horoskop (13).

(13) ONA: **Zaljubljeni boste do ušes**, kar se bo poznalo tudi pri vaši učinkovitosti na delovnem mestu. Veliko boste zapravljali, saj boste zelo uživali, ko boste kupovali darila za bližnje.

Slika 3: Gradivska distribucija rabe frazema (*biti*) *zaljubljen do ušes* v korpusu Gigafida

Kaj pa drugi ljubezenski frazemi v slovenščini? Jih znamo poiskati in prepoznati?

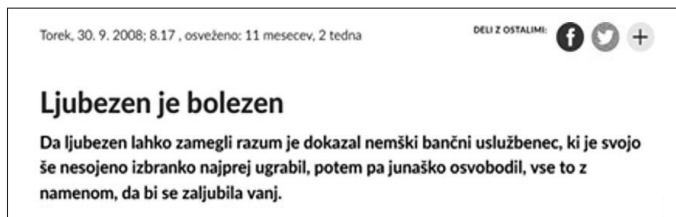
Eden lepih dokazov o tem, da ljubezenski frazemi v slovenščini niso le del sodobne slovenščine, je frazem *ljubezen delati* v pomenu 'ljubiti se, spolno občevati', ki ga je uporabljal Janez Svetokriški v svojih pridigah (prim. Fran: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega*, iztočnica: delati). Ta ljubezenski frazem, ki olepševalno izraža eros, v sodobni slovenščini ni več živ.

Da slovarji ne odražajo vedno rabe vseh v jeziku živih frazemov, dokazuje ljubezenski frazem *dati se dol* v pomenu 'ljubiti se, spolno občevati', ki ga najdemo na naslovnici prevoda angleškega priročnika o spolnosti avtorja Paula Joannidesa, ki je leta 2013 v slovenščini izšel pod naslovom *Dajmo se dol* (prevedla: Tamara Zalokar),⁹ njegovo rabo pa potrjuje tudi korpusno gradivo, npr.

(14) Kaj berem v enem od slovenskih časopisov? Spet znanstvenik, oprostite, tokrat znanstvenica! Ukvarja se s preučevanjem »spolnosti pri mladostnikih«, ali po domače povedano, zanima jo, kako in s kom **se daje dol** naša mladina. Res čudno zanimanje! Vas zanima, s kom spi sosedova najstnica? Mene prav nič!

Frazem še ni vključen v noben slovar slovenščine in morda je ravno to razlog, da je slovenski prevod v svoj naslov vključil pojasnjevalni podnaslov *Celovit vodnik skozi čudoviti svet spolnosti za odrasle vseh starosti!*

Mnogo ljubezenskih frazemov ima v slovenščini neko svojo tradicijo rabe in zanje lahko rečemo, da predstavljajo bolj ali manj stabilen frazeološki fond. Tak je npr. uvodoma omenjeni pregovor *Ljubezen je bolezen*, rabo katerega potrjuje že Pleteršnikov *Slovensko-nemški slovar*, kasneje pa

Slika 4: Raba pregovora *Ljubezen je bolezen* v naslovu internetnega besedila (vir: <http://siol.net/novice/novice/ljubezen-je-bolezen-104782>, dostop 3. 4. 2017)

⁹ Priročnik je prvič izšel leta 1996. Izvirni angleški naslov je *The Guide to Getting It On*.

tudi drugi slovarski in jezikovni priročniki (npr. SSKJ, Pavličev *Frazeološki slovar v petih jezikih*), korpusni in drugi jezikovni viri.

Ljubezenski frazeološki fond v slovenščini je torej bolj ali manj dinamičen, frazemi zastarevajo in izginjajo iz jezikovne rabe, se spreminjajo in nastajajo novi, kar je v frazeologiji tako kot v jeziku običajen pojav. (Jakop 2013) Tako na primer rabe šaljivega frazema *ženiti se na drobno* s frazeološkim pomenom 'imeti ljubezenske odnose z več osebami istočasno ali v kratkih časovnih presledkih' (prim. frazeološko gnezdo iztočnice *ženiti se* v SSKJ), jezikovno gradivo, zajeto v korpus Gigafida, ne potrjuje več. Drug primer je frazem *ljubezenski trikotnik*, ki je v jezikovnem razvoju nadomestil starejšo obliko frazema *ljubezenski trikot*, za katerega še najdemo potrditve rabe, zlasti v gradivu iz obdobja prve polovice 20. stoletja, npr:

(15) Skratka: »Partija šaha«, ta psihološko zanimiva, vendar odrsko le proti koncu učinkovita analiza ozračja ob **ljubezenskem trikotu**, je prišla na oder z nenavadnim priporočilom »poklonjene« predstave, razen tega pa v času, ki za njo gotovo ni zadovoljivo ugoden. (*Dom in svet* 1940, 52/5, vir: www.dlib.si)

V slovenščini 21. stoletja pa seveda lahko spremljamo tudi nastajanje novih ljubezenskih frazemov, ki jih pogosto prevzemamo v slovenščino iz drugih jezikov, npr. *imeti/dobiti metuljčke v trebuhu* (16), *Ljubezen je v zraku*.¹⁰

(16) Se še spomnite začetkov razmerja? Obdobje, ko **ste imeli metuljčke v trebuhu**, ko vas je razganjalo na vsakem koraku, ko o njem niste vedeli še nič, a ste bili željni raziskovanja.

Da bi iz jezikovnega gradiva lahko prepoznavali in nato opisovali ljubezenske frazeme, smo naš nabor gradiva s pomočjo trikotniške teorije ljubezni opazovali z vidika vsebovanosti treh ljubezenskih sestavin (intimnosti, strasti in odločitve/zavezanosti). V ta namen smo njihove frazeološke pomen razporedili glede na bolj ali manj eksplicitno izraženost erosa in dobili tri skupine ljubezenskih frazemov.

V prvi skupini so frazemi, katerih frazeološki pomeni neposredno izražajo telesno ljubezen, ki je povezana s spolnostjo in spolnimi odnosi:

- 'imeti spolne odnose s kom': *biti intimen s kom* (17), *imeti kaj s kom*, *vzeti si koga*, *dati noge narazen*, *prodajati ljubezen*;
- 'ljubimec': *intimni prijatelj*;
- 'spolna strast': *meseno poželenje*;
- 'želeli si spolnih odnosov': *biti potreben*.

(17) Že dolgo **nisem bila intimna z možem**, ta večer pa je moje telo kričalo. Kot bi vedel, me je prijel za roko in kmalu sva se znašla v kombiju, s katerim se je pripeljal s prijatelji. Najini telesi sta bili že zelo vroči. Ko sem mu začela odpenjati pas, me je prijel za roko in rekel: »Predobra si, da bi tako začela. Prepustiva se danes le poljubom. Če si me boš jutri še želela, se lahko naslednjič ljubiva na lepšem kraju.«

10 Govorce slovenščine pri novih frazemih navadno zanimata pomen in izvor frazema (prim. <https://svetovalnica.zrc-sazu.si/topic/1394/imeti-metulj%C4%8Dke-v-trebuhu-na-Franu>).

V drugi skupini so frazemi, katerih frazeološki pomeni izražajo telesno ljubezen, ki pa ne vključuje nujno spolnosti:

– 'biti v ljubezenskem razmerju s kom': *hoditi s kom* (18), *znajti se/zaplesti se v ljubezenski trikotnik*;

– 'prekiniti ljubezensko razmerje': *dati komu košarico* (19), *dati komu dvojko*.

(18) Ja, ljubezen je presenetila tudi njega samega. Nekaj je moralo biti narobe z njegovim zakonom, česar se ni zavedal. Toliko vemo o psihologiji vsi. Ženi ni mogel ničesar očitati. Ni se spremenila na slabše, nikakor ne. Na zunaj je bila celo lepša kot v času, ko jo je spoznal in začel **hoditi z njo**.

(19) »Frula,« je rekla zapeljivo z ustnicami na mojem ušesu. »A se bova zdaj poljubljala po filmsko? Ali pa mi **boš dal** še drugič **košarico**?«

V tretji skupini so frazemi, katerih frazeološki pomeni izražajo telesno ljubezen, ki (še) ne vključuje spolnosti:

– 'osvajati koga': *metati se za kom* (20);

– 'zaljubiti se': *Amorjeva puščica zadane koga* (21);

– 'razkriti komu svojo zaljubljenost': *razkriti komu svoja čustva*;

– 'ljubezensko se navezati na koga': *dati komu srce*;

– 'biti zelo zaljubljen': *zaljubljen do ušes*;

– 'povzročiti, da se kdo zelo zaljubi': *zmešati komu glavo, osvojiti čigavo srce*;

– 'hipna zaljubljenost': *ljubezen na prvi pogled*.

(20) »Rob bo postal zapeljivec leta. Dekleta **se mečejo za** njim, on pa se trudi, da ne bi nobene razočaral,« je povedal anonimnež iz filmske ekipe.

(21) Seveda jo **je zadela** tudi **Amorjeva puščica** in iz ljubezni do njenega Lojza se je leta 1961 rodila njuna Božena.

Ob tem smo ugotovili, da slovenski ljubezenski frazemi najbolj eksplicitno vključujejo ljubezenski sestavini intimnosti in strasti, ki definirata eros.

Ljubezenska sestavina intimnosti je pogosto razvidna že iz frazeološke strukture, npr. glagolski ljubezenski frazemi imajo odprta vezljivostna mesta, ki izražajo medsebojni odnos s kom oziroma razmerje med kom, npr. *biti intimen s kom*, *imeti kaj s kom*, *hoditi s kom*, *biti kemija med kom*.

Ljubezenska sestavina strasti je navadno razvidna iz frazeološkega pomena, ki, kot smo videli, bolj ali manj eksplicitno izraža telesno ljubezen, npr. *imeti kaj s kom* 'imeti spolne odnose s kom', *vzeti si koga* 'imeti spolne odnose s kom', *Amorjeva puščica zadane koga* 'kdo se (telesno) zaljubi'.

Ljubezenska sestavina odločenosti/zavezanosti pa je pri ljubezenskih frazemih bolj zakrita in jo je mogoče prepoznati v kombinaciji frazeološke strukture in frazeološkega pomena, ki kažeta na bolj ali manj zavestno človeško intenco za ljubezensko razmerje oz. ohranitev zaljubljenosti in ljubezenskega razmerja, ki se na formalni ravni kaže s tem, da je vršilec intenčnega dejanja človek, npr. *kdo dati komu košarico* 'kdo prekiniti ljubezensko razmerje', *kdo dati noge narazen* 'kdo spustiti se v spolno razmerje', *kdo osvojiti čigavo srce* 'kdo pridobiti ljubezensko naklonjenost koga', *kdo metati se za kom* 'kdo si prizadevati pridobiti ljubezensko naklonjenost koga'.

Sklepna misel

Psihološko gledano je ljubezen neločljivo povezana z občutenjem naklonjenosti do koga oz. pozitivnega odnosa do česa (imeti rad koga oz. kaj), kar se v slovenščini kaže v pogosti modelni rabi samostalniških zvez s predlogom *do* (*ljubezen do koga oz. česa*).

Ljubezni je več vrst in oblik. Telesna ljubezen je ena od tabuiziranih tem, o katerih se v jeziku pogosto izražamo posredno s frazeološkimi enotami. S prispevkom smo pokazali, da so ljubezenski frazemi v slovenščini živa in dinamična skupina. V svoji zgradbi imajo lahko sestavine iz pomenkega polja ljubezni, npr. *zaljubljen*, *ljubezenski*, *zaljubiti se* (frazeološki skupi), mnogi pa so pomensko nemotivirani (frazeološki sklopi in frazeološki zrasleki), npr. *odpreti komu srce*, *dati se dol*. Ljubezenski frazemi v slovenščini izražajo zlasti telesno ljubezen, saj njihovi frazeološki pomeni ljubezensko razmerje bolj ali manj neposredno povezujejo s spolnostjo in spolnimi odnosi.

Ljubezenska frazeologija v luči kognitivnega ali medkulturnega vidika pa bi bila tema nadaljnjega raziskovanja, ki bi to področje lahko še bolj(e) osvetlila.

Literatura

- BĘDKOWSKA-KOPCZYK, Agnieszka, 2004: *Jezikovna podoba negativnih čustev v slovenskem jeziku. Kognitivni pristop*. Ljubljana: Študentska založba.
- Fran = *Fran*, *slovarji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU*, 2014–, različica 3.0. www.fran.si
- GANTAR, Polona, 2007: *Stalne besedne zveze v slovenščini. Korpusni pristop*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Gigafida = Korpus Gigafida. www.gigafida.net
- JAKOP, Nataša, 2013: Frazeološki neologizmi v slovenščini. Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.): *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- JEMEC, Mateja, 1999: Človeku dobro dene, če se izrobanti: izražanje jeze v Slovarju slovenskega knjižnega jezika, Pleteršnikovem Slovensko-nemškem slovarju in Slovenskem etimološkem slovarju. *Jezik in slovstvo* 44/6. 229–236.
- KOS, Dušan, 2015: *Zgodovina morale 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- KRŽIŠNIK, Erika, SMOLIČ, Marija, 1999: Metafore, v katerih živimo tukaj in zdaj. Erika Kržišnik (ur.): *Slovenski jezik, literatura in kultura tukaj in zdaj*. 35. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta. 61–80.
- MOSELEY, Alexander: Philosophy of love. *The Internet Encyclopedia of Philosophy*. <http://www.iep.utm.edu/>
- Nova beseda. Besedilni korpus na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. http://bos.zrc-sazu.si/s_beseda3.html
- PAVLICA, Josip, 1960: *Frazeološki slovar v petih jezikih*. Ljubljana.
- STERNBERG, Robert J., 1986: A Triangular Theory of Love. *Psychological Review* 93/2. 119–135.
- ZHAOXU Li, FUYANG Yu, 2009: »Inquiring Love of This World«: An Implicit Love Theory of Chinese University Students. *Asian Culture and History* 1/1. 14–24.

Simona Kranjc

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.20–26

Ljubezen do jezika: dolžnost, potreba, kaj tretjega?

Avtorica v prispevku razmišlja o debati o jeziku/jezikih v univerzitetnem okolju, ki se je v slovenskem prostoru odvijala v času javne obravnave predloga spremembe Zakona o visokem šolstvu, vrhunec pa doživela prav leta 2016, ko je bil na koncu predlog prenovljenega člena o jeziku umaknjen. Razmišljanje osvetljuje še z rezultati ankete, ki jo je izvedla med študenti ljubljanske slovenistike, in dopolnjuje z rezultati ankete med tujimi študenti, ki je bila izvedena pred nekaj leti.

odnos do jezika, vloge jezika, motiv za učenje jezika

The author considers the debate on language(s) use at university that developed in Slovenia during public consultation on changes to the Law on Higher Education, reaching a climax in 2016, when the amended clause on language was withdrawn. The discussion is illuminated by the results of a survey carried out a few years ago among students of the Department of Slovene Studies at Ljubljana University.

attitude to language, role of language, motive for language learning

V razpravah o spremembah člena o jeziku v Zakonu o visokem šolstvu, ki so intenzivno potekale leta 2016, potem ko je Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport objavilo Predlog Zakona o spremembah in dopolnitvah Zakona o visokem šolstvu (gl. Jesenšek 2016), so bila stališča javnosti (tudi strokovne) precej razdeljena. Predvsem so se kresala mnenja glede možnosti, da bi v tujem jeziku javni zavodi izvajali ne le istih, marveč tudi primerljive programe, kar je bilo pogosto interpretirano kot želja, »da se nepremišljeno uvede tuji (tj. angleški) jezik v slovenske univerzitetne predavalnice« (Jesenšek 2016: 15).¹ Nekaterne interpretacije so bile tudi ideološko obarvane, saj so iz besedila, ki tega ni v ničemer nakazovalo, razbrali »[P]redlog, da bi slovenski profesor v slovenskih predavalnicah predaval slovenskim študentom v angleščini (= tujem jeziku)«, kar je

abotno razmišljanje, nevredno vsakega Slovenca, kaj šele slovenskega intelektualca in univerzitetnega predavatelja. Del slovenske univerzitetne elite pa slovenskemu jeziku ne priznava več *velike načelne vrednosti*.

1 »Visokošolski zavodi lahko v tujem jeziku izvajajo:

- študijske programe tujih jezikov,
- študijske programe, če se primerljivi študijski programi ali deli študijskih programov na visokošolskem zavodu izvajajo tudi v slovenskem jeziku,
- študijske programe ali dele študijskih programov, če pri njihovem izvajanju sodelujejo gostujoči visokošolski učitelji iz tujine ali je vanje vpisano večje število tujih študentov,
- skupne študijske programe, ki se izvajajo s tujimi izobraževalnimi institucijami,
- študijske programe, ki jih visokošolski zavodi izvajajo v tujini.«.

V četrtem odstavku se beseda »slovenščine« nadomesti z besedilom »slovenskega jezika«.

Peti odstavek se spremeni tako, da se glasi:

»Visokošolskim učiteljem, sodelavcem in študentom, ki so tujci ali Slovenci brez slovenskega državljanstva, se omogoči učenje slovenščine.« (Novela Zakona).

Angleščina je boljša, potrebnejša, primernejša. Tako jezikovno odpadništvo je potrebno preprečiti, preden bi se lahko udeležilo. [...] Slovenski študent ima pravico na slovenski državni univerzi pravico poslušati predavanja v slovenskem jeziku. (Jesenšek 2016: 16)

Cilj predloga sprememb člena o jeziku je bil kljub finančnim oviram odpreti »legalno možnost vzporednega izvajanja programov ali delov programov v slovenščini in tujem jeziku. Težko si namreč predstavljamo, da bi zavod izvajal vzporedno dva ista programa v dveh jezikih, medtem ko je realno mogoče pričakovati, da bi se odločil za izvajanje dveh primerljivih programov.« (Kranjc 2015)

Kljub temu da je iz odgovorov v študiji, ki so jo opravili M. Kalin Golob idr. (2013), mogoče razbrati, da so odločevalci videli oviro internacionalizaciji prav v slovenščini, pa ravno nasprotno kažejo predlagane rešitve v Nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018 (v nadaljevanju NPJP). Te izhajajo iz domneve, »da slovenske univerze in Republika Slovenija želijo ohraniti in nadalje razvijati slovenščino kot učni jezik visokošolskega izobraževanja in jezik znanosti, hkrati pa si želijo zagotoviti nemoteno mednarodno razsežnost svojega delovanja in mednarodno konkurenčnost.« (NPJP, str. 28) Program pri tem navaja (NPJP, str. 29–30):

- »MIZŠ in univerze morajo v okviru nastajajočega zakona o visokem šolstvu, izvrševanja Resolucije o nacionalnem programu visokega šolstva in strategij postaviti pregledne modele za smiselno vključevanje tujih študentov in visokošolskih učiteljev: (1) s kakovostnimi vzporednimi programi in izbirnimi moduli, posebej oblikovanimi za izmenjavne študente, katerih predmete bi pod posebnimi pogoji (v skladu z naslednjo alinejo ukrepov) lahko izbirali tudi domači študenti; (2) z uvajanjem koncepta diferencirane večjezičnosti po tujih zgledih. Koncept predvideva, da je jezik visokošolskega študija enak prevladujočemu jeziku okolja, da pa se slušateljem, ki tega jezika ne razumejo zadosti dobro, ponudi simultani (strojni) prevod v tuji jezik z orodji, prilagojenimi posameznim strokam; prosojnice in drugo študijsko gradivo so praviloma dvojezični, v jeziku okolja in v tujem jeziku, v tujem jeziku pa potekajo tudi konzultacije s tujimi študenti; (3) s spodbujanjem študentske solidarnosti in tutorstva oziroma partnerskega razmerja med domačimi in gostujočimi študenti;
- zakonodaja mora določiti obvezni večinski obseg izvajanja visokošolskih programov v slovenskem jeziku, in ne tega v celoti prepustiti univerzam. Ker se strateška usmeritev univerz in države glede povečanja izmenjav ujema, se Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport ter visokošolske organizacije sporazumeje o ustreznem načinu njihovega financiranja;
- na ravni doktorskega študija se univerzam prepusti avtonomna jezikovna politika ob upoštevanju ustavnih in zakonskih omejitev ter splošnega načela, da naj slovenski profesorji slovenskim študentom ne predavajo v tujem jeziku.«

Ob interpretacijah člena o jeziku iz novele (člen je bil v postopku potrjevanja v parlamentu umaknjen) Zakona o visokem šolstvu je torej treba opozoriti, da je bil predlog sprememb v bistvu v skladu z NPJP (gl. 1. točka prve alineje prejšnjega odstavka), razprava pa se je v mnogočem oddaljila od izvirnega besedila in poskusila vplivati na javnost ne z logosom, marveč predvsem z etosom in patosom. To pa seveda nista najustreznejša postopka argumentacije.

Ko se je razprava umirila in člen o jeziku ni bil vključen v novelo Zakona o visokem šolstvu, sem se vprašala, koliko so z aktualnimi vprašanji jezikovne politike seznanjeni študenti ljubljanske slovenistike.

V prispevku bom na kratko predstavila rezultate študije primera, ki sem jo v obliki ankete izvedla med študenti zaključnega letnika druge bolonjske stopnje. Odgovarjalo je 20 študentov, od tega 2 moška. Eden od respondentov ni odgovoril na vsa vprašanja. Ankete sem nato obdelala s pomočjo aplikacije 1ka. 40 % respondentov je enopredmetnih slovenistov, 60 % pa dvopredmetnih. Med najpogostejšimi kombinacijami s slovenščino so jeziki (angleščina, francoščina, španščina) in primerjalna književnost. Študente sem vprašala tudi, zakaj so se odločili za študij slovenščine. Njihove motive za študij povzemam v nadaljevanju.

Na vprašanje *Zakaj ste se odločili za študij slovenščine?* so študenti in študentke odgovarjali, da so se na slovenistiko vpisali

zaradi dobrih profesorjev v osnovni in srednji šoli; zaradi povezave obeh smeri; zaradi želje po rabi pravilne slovenščine v javnosti; zaradi nujnosti (ker druga smer ni enopredmetna) in radovednosti; zaradi zanimanja za jezike; zaradi zanimanja za poučevanje; zaradi pozitivnega odnosa, ki ga gojim do slovenskega jezika in ker menim, da je potrebno jezik negovati še naprej in učence v šolah poskusiti bolj navdušiti za slovenski jezik; zaradi ljubezni do književnosti in javnega govornega nastopanja; ker rada berem, ker sem želela o literaturi in jeziku izvedeti več; ker mi je bil predmet v šoli zelo všeč; poznavanje jezika in kulture svojega naroda je ključno za poznavanje samega sebe; zaradi zanimanja za jezik; zanimanje za področje književnosti in jezika; želja po poučevanju kot poklic; navdušila me je profesorica v SŠ [srednji šoli] in spoznanje, da če do maternega jezika čutimo tesnejšo povezanost in nam ni všeč trenutno stanje, lahko največ naredimo, če tudi z dejanji vplivamo na spremembe, ne pa, da o njihovi nujnosti le govorimo; za študij slovenščine sem se odločila, ker sem od nekdaj čutila veliko naklonjenost slovenskemu jeziku, rada sem brala, ustvarjala, vedno sem si želela poučevati slovenščino; želela sem postati učiteljica slovenščine in ta študij se mi je zdel najboljša izbira, saj menim, da ponuja kompetentno izobrazbo; kot nadgradnja znanja o jeziku; zaradi ljubezni do slovenščine (zlasti književnosti) in zaradi želje poučevati; zaradi ljubezni do jezika.

Iz odgovorov lahko razberemo, da so razlogi tako praktični kot bolj čustveni, povezani z identifikacijsko vlogo. Nekaj med njimi pa jih je bilo tudi takih, ki so se poleg identifikacijske in simbolne vloge še posebej izpostavili pragmatično in jo povezali z vlogo, ki jo imajo v izobraževalni vertikali učitelji prvega jezika. V enem od odgovorov je bilo tako izpostavljeno, da je »potrebno jezik negovati še naprej in učence v šolah poskusiti bolj navdušiti za slovenski jezik«. Ta motiv v sebi združuje oboje, čustvo in praktičen namen, zdi pa se povezan z rezultati raziskav (mdr. Brglez idr. 2008; Dvojmoč, Fijavž 2017), ki kažejo, da slovenščina med učenci zares ni najbolj priljubljena. To kažejo tudi aktualni podatki, pridobljeni med slovenskimi petošolci. V raziskavi, v kateri je sodelovalo približno 160 petošolcev iz različnih krajev Slovenije (Dvojmoč, Fijavž 2017), se je znova pokazalo, da slovenščina kot učni predmet ni najbolj priljubljena. Kar 96 učencev in učenk od 161, kolikor jih je sodelovalo v raziskavi, je odgovorilo, da ima raje matematiko. L. Dvojmoč in V. Fijavž (2017) sicer ugotavljata, da ima slovenščino raje kot matematiko 25 učencev in 53 učenk, kar pomeni, da imajo učenke sicer še vedno nekoliko raje slovenščino, učenci pa matematiko.

Povprečno so učenci ocenili priljubljenost matematike z oceno štiri. Po 60 učencev jo je namreč ocenilo s petko, 24 s trojko, 9 z enko in 7 z dvojko. [...] Učenci so slovenščino ocenili s povprečno oceno 3,7, kar je 0,3 manj kot matematiko. Občutno manj jo je ocenilo s petko (le 42), pri oceni štiri je bilo 56 odgovorov, kar je za 4 manj kot pri matematiki, več jo je ocenilo z oceno dobro (24) in zadostno (14) kot matematiko, je pa slovenščina dobila manj nezadostnih ocen kot matematika (le 7).

Iz analize njihovih odgovorov lahko razberemo, da

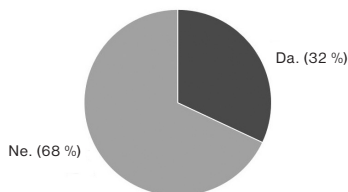
je dobro, ko berejo in poslušajo; da je zanimiva; da jim je všeč, ker se igraš s črkami; všeč jim je, ker ni veliko domače naloge; všeč jim je, ko delajo v delovnem zvezku in pravljice; ker je to njihov materni jezik in v njem govorijo; ker pišejo zgodbe; ker je zanimiva in imajo dobre ocene. Ni jim pa všeč, ker se jim ne da pisati; ker je preveč lahka in dolgočasna; ker je krneki; ne marajo je, ker ne marajo slovnic; ne marajo pisati (več odgovorov). (Dvojmoč, Fijavž 2017: 34–35)

Tudi petošolci med razlogi, zakaj jim je predmet slovenščina všeč oz. jim ni, navajajo različne vloge, ki jih jezik opravlja. Da bi preverila, kako pomembne se zdijo različne vloge jezika našim študentom, sem jih prosila, naj ocenijo pomembnost posamezne vloge, od identifikacijske do pragmatične, ki se v razvoju govora pri posamezniku zagotovo pojavi med prvimi. Pomembnost so ocenjevali na lestvici od 1 do 5.

Graf 1: Kako pomembne se vam zdijo vloge slovenščine kot prvega jezika? (n = 19)

Vse vloge so ocenjevali kot precej pomembne, vendar je bilo zame vseeno presenetljivo, da so kot najpomembnejšo ocenili identifikacijsko, kot drugo najpomembnejšo pa simbolno vlogo, socializacijsko pa kot najmanj pomembno. Ta rezultat je presenetljiv z vidika njihovih odgovorov na vprašanje, ali naj bi predavanja na univerzah v RS potekala zgolj v slovenščini.

Graf 2: Ali menite, da bi univerze v RS morale ponujati predavanja le v slovenščini? (n = 19)

Dve tretjini respondentov, to je študentov in študentk, ki so sodelovali v anketi, je namreč menilo, da predavanja na naših univerzah ne bi smela biti samo v slovenščini, in sicer zato,

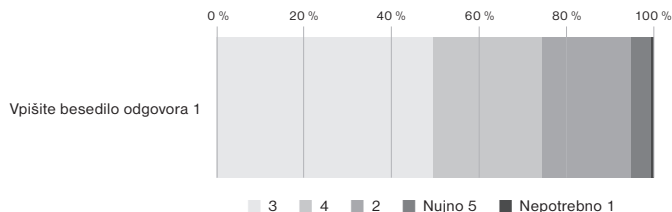
ker na ta način onemogočamo, da bi na slovenskih univerzah študirali tujci; ker je vedno več izmenjav, bi za tuje študente lahko občasno organizirali predavanja tudi v kakem drugem jeziku; ker se mi to ne zdi prav, saj po eni strani povsod beremo in govorimo o tem, kako je treba danes biti interdisciplinaren, čim bolj izobražen, znati več jezikov itn., zato se mi zdi to povsem nesmiselna poteza, poleg tega tudi na drugih evropskih univerzah, kjer recimo angleščina ni uradni jezik, predavanja ponujajo tudi v tem jeziku, s tem pa je študij dostopen večjemu številu študentov; ker potem ne bi prihajalo do študijskih izmenjav študentov, posledično do novih poznanstev, spoznanj in širjenja globalnega obzorja mladih, študenti se ne bi več odločali priti na izmenjave, določen delež predavanj bi po mojem mnenju na določenih fakultetah moral potekati v angleščini; menim, da bi bilo predvsem pri vedah, ki so v veliki meri vezane na tujejezična področja, smiselno ponuditi tudi predavanja v tujem jeziku, hkrati pa tudi akreditirati tujejezične programe za študente iz tujine;

pri tem pa poudarjajo, da seveda pričakujejo, da bo »imela slovenščina primarno vlogo pri predavanjih, ker je uradni jezik v RS«, kar je tudi razlog, da jih tretjina meni, da bi morala biti predavanja samo v slovenščini. Zelo jasno je bilo tudi stališče respondenta, ki je zapisal, »da naj univerze ne bi ponujale samo predavanj v slovenščini, vendar v slovenščini morajo biti, če pa so poleg njih tudi predavanja v drugih jezikih, v tem ne vidim težave«.

Tisti, ki menijo, da bi morala biti predavanja le v slovenščini, pa kot razlog navajajo, da

v tem jeziku tako študenti kot profesorji lažje izražajo svoje misli, ker lažje sledimo predavanju v slovenščini in konec koncev, ker je slovenščina uradni jezik in imamo pravico do predavanj v slovenščini; saj je državni jezik slovenščina in predavanja/šolstvo v slovenščini njen status le še utrjujejo, čeprav je bilo izrečenih veliko argumentov tipa »angleščina privablja tuje študente«, pa to ne pomeni, da je treba tovrstno idejo neposredno uzakoniti, kot se slovenski študenti na izmenjavah morajo naučiti jezika države, v kateri so, je smiselno imeti podobno zahtevo tudi pri nas; menim, da če je večina študentov Slovencev, bi predavanja morala potekati v slovenščini in ni zaradi nekaj tujih študentov potrebe po poučevanju v tujem jeziku, saj je pogoj za študij tudi poznavanje jezika države.

Iz odgovorov vidimo, da so mnenja študentov in študentk glede rabe tujega jezika na univerzah deljena, nekaj več jih sicer podpira idejo, da bi tujim študentom njim zanimive in nujne vsebine predstavili tudi v tujem jeziku.

Graf 3: Kako potrebno se vam zdi, da bi poleg slovenščine na univerzah ponujali tudi vsebine v tujem jeziku? (n = 20)

Na vprašanje, kako potrebno se jim zdi ponujati vsebine tudi v tujem jeziku, je skoraj polovica respondentov odgovorila s 3, kar pomeni srednjo vrednost.

Iz odgovorov na neposredno vprašanje, ali so seznanjeni z razpravo o učnem jeziku na univerzah, jih je 18 pritrdilo, dva pa sta odgovorila, da z njo nista seznanjena. Da so njihovi odgovori realni, dokazujejo tudi argumentacije stališč ob odprtih vprašanjih, npr. ob vprašanju, zakaj menijo, da naj bi univerze ob predavanjih v slovenščini ponudile tudi predavanja v tujem jeziku (oz. zakaj naj bi bila predavanja zgolj in samo v slovenščini). Razberemo lahko tudi to, da za študente, za razliko od številnih udeležencev javne razprave ob noveli zakona (prim. Jesenšek 2016), ni samo-umevno, da bi morala biti edina izbira tujega jezika, v katerem bi morda ponujali določene vsebine, angleščina.

In kaj je pokazala raziskava? Da naši študenti povprečno natančno spremljajo aktualno stanje na jezikoslovnem področju, da so seznanjeni z razpravami, ki zaposlujejo strokovno in laično javnost, da spremljajo aktualne raziskave, da so njihova stališča seveda različna, vendar pa jih večina ločuje med na eni strani pragmatično vlogo jezika in simbolno ter identifikacijsko na drugi, ki jih nikakor ne gre enačiti.

Eno od možnosti, ki jo navajajo respondenti, da naj bi se študenti še pred prihodom na slovenske univerze naučili slovenščine, omogočamo tudi slovenisti z organizirano mrežo lektoratov po svetu.

Če je leta 2004 »[s]kupaj na lektoratih [študiralo] več kot 1.500 študentov na 44 univerzah« (Nidorfer Šiškoč 2004), je danes situacija precej drugačna. »Slovenistike (lektorati in študiji slovenskega jezika, literature, kulture) delujejo v študijskem letu 2015/16 na 57 univerzah po svetu, večina jih je na evropskih univerzah, poleg tega pa tudi na Japonskem, Kitajskem, v ZDA in Argentini. Na 26 evropskih univerzah v tujini si lahko študenti pridobijo diplomu iz slovenščine in nadaljujejo s študijem slovenščine na podiplomski stopnji.« (Nidorfer Šiškoč 2004)

Na univerzah v tujini se letno slovenščino uči ali jo na različnih zahtevnostnih stopnjah študira preko 2.500 študentov.« (<http://centerslo.si/na-tujih-univerzah/predstavitev-programa-stu/>) Vidimo, da se je število študentov slovenščine na tujih univerzah v slabem desetletju in pol povečalo za dve tretjini. Izkazalo se je, da ima trend, o katerem piše M. Nidorfer Šiškoč (2004), pozitivne učinke. Opaža namreč, da se »povečuje število tistih, ki na slovenščino gledajo s praktičnega vidika, torej slovenščine kot študijske smeri ne izbirajo zgolj zato, ker je to lep, manj znan jezik, ali pa zaradi lepote Slovenije, ne zanima jih tudi ne zgolj kot predmet raziskovanja, ampak kot praktično uporaben, orodje za večje možnosti zaposlitve.« (Nidorfer Šiškoč 2004) Kot motive za študij slovenščine tako navajajo »slovenščina mi je všeč, me zanima, ni pretežka (približno polovica respondentov od 116, sodelujočih v anketi), zaradi zaposlitve (12 odgovorov), všeč so mi (slovanski) jeziki na splošno (15), osebne zveze (16), 6 pa jih je obiskovanje slovenističnega lektorata izbralo po naključju« (prav tam).

Motivi za študij jezika, kot prvega ali tujega, so si glede na odgovore iz anket precej podobni. Verjetno bi dobili precej podobne rezultate, tudi če bi anketo izvedli na večjem številu respondentov. Ljubezen do jezika (ali njegovih govorcev) je še vedno pogost motiv za učenje (in študij), vendar se ta precej močno povezuje s socializacijsko vlogo, še zlasti, kadar govorimo o učenju tujega jezika. Pri odločitvah, kot je presoja o tem, ali je odpadniško dejanje, če meniš, da bi lahko

nekatero vsebino govorcem, ki jezika ne obvladajo na ravni rojenega govorca, ponudil v drugem, tj. tujem jeziku (ki ni nujno angleščina), pa bi morali upoštevati tudi pragmatično in spoznavno vlogo. Zgolj vztrajanje pri simbolni vlogi jezika, ki je tudi po odgovorih študentov in študentk sicer zelo pomembna, ne vodi vedno nujno do zelenega cilja.

Literatura

- BRGLEZ, Alja idr., 2017: *Teza o (ne)priljubljenosti slovenščine kot obveznega šolskega predmeta v Sloveniji. Raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2008. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/slovenski_jezik/Prislov_ICK_porocilo.pdf; 9. 5. 2017.
- Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik; <http://centerslo.si/na-tujih-univerzah/predstavitev-programa-stu/>; 2. 5. 2017.
- DVOJMOČ, Lina, FIJAVŽ, Vida, 2017: *Odnos petošolcev do slovenščine in matematike. Raziskovalna naloga*. Ljubljana: OŠ Majde Vrhovnik. (Neobjavljeno gradivo.)
- Firenška resolucija o rabi jezika pri univerzitetnem poučevanju in raziskovanju; http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/slovenski_jezik/firenska_resolucija_280914.pdf; 20. 4. 2017.
- JESENŠEK, Marko, 2014: Slovenščina kot učni jezik na slovenskih univerzah. Hotimir Tivadar (ur.): *Prihodnost v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 50. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. http://www.centerslo.net/files/file/ssjlk/50_SSJLK/Jesens%C4%9A%C5%9Aek.pdf; 20. 4. 2017.
- JESENŠEK, Marko, 2016: *Slovenski jezik v visokem šolstvu, literaturi in kulturi*. (Zbirka Zora 117). Maribor: Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.
- KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, STRITAR, Mojca, ČERV, Gaja, 2012: *Primerjalna študija o učnem jeziku v visokem šolstvu v Republiki Sloveniji in izbranih evropskih državah*. http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/raziskave-analize/slovenski_jezik/FDV_ucni_jeziki_v_visokem_solstvu.pdf; 19. 4. 2017.
- KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, STRITAR, Mojca, ČERV, Gaja, 2013: Jezikovna politika slovenskega visokega šolstva. *Slavistična revija* 61/2. http://www.srl.si/sql_pdf/SRL_2013_2_04.pdf; 18. 4. 2017.
- KALIN GOLOB, Monika, STABEJ, Marko, STRITAR KUČUK, Mojca, ČERV, Gaja, KROPIVNIK, Samo, 2014: *Jezikovna politika in jeziki visokega šolstva v Sloveniji*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV.
- KRANJC, Simona, 2015: Internacionalizacija in raba jezika na univerzah. Hotimir Tivadar (ur.): *Država in narod v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 51. SSJLK. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 11–17. http://www.centerslo.net/files/file/ssjlk/51_SSJLK/Kranjc.pdf; 15. 4. 2017.
- NIDORFER ŠIŠKOVIČ, Mojca, 2004: *Slovenščina na tujih univerzah in evropski izzivi*. (Neobjavljeno gradivo.)
- Predlog novele Zakona o visokem šolstvu*; <http://www.eurydice.si/index.php/prispevki-eurydice/10767-predlog-novele-zakona-o-visokem-solstvu>; 5. 5. 2017.
- Resolucija o nacionalnem programu za jezikovno politiko 2014–2018*; http://www.mk.gov.si/fileadmin/mk.gov.si/pageuploads/Ministrstvo/Zakonodaja/2013/Resolucija_-_sprejeto_besedilo__15.7.2013_.pdf, 20. 3. 2017.
- Zakon o visokem šolstvu*; http://www.mizs.gov.si/si/zakonodaja_in_dokumenti/veljavni_predpisi_s_podrocja_izobrazevanja/visoskosolsko_izobrazevanje/zakon_o_visokem_solstvu/, 2. 5. 2017.

Andreja Žele, Boris Kern
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 DOI: 10.4312/SSJLK.53.27–35

Ljubezen na leksikografski pogled

V prispevku bo prikazana slovarska obravnava leksema *ljubezen* in nekaterih drugih pomensko in tvorbeno povezanih leksemov. Najprej bo prikazana besedotvorna in pomenotvorna produktivnost glagola *ljubiti*, in sicer bo za to uporabljena metodologija stopenjskega besedotvorja, posebna pozornost pri tem pa bo namenjena tudi povednosti najpogostejše rabljenih zložen in afiksoidnih tvorjenk. V nadaljevanju bodo (a) primerjalno analizirani slovarski prikazi leksema *ljubezen* v obeh izdajah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (SSKJ) in nekaterih tujih slovarjih (hrvaškem, češkem, poljskem, ruskem, angleškem, nemškem), (b) predstavljeno bo razmerje med zvezo *imeti rad* in *ljubiti*, (c) opisane bodo razlike, ki so jih doživele slovarske obravnave iz tega pomenskega polja v drugi izdaji SSKJ glede na prvo izdajo, in sicer kot posledica družbenih sprememb, ter (č) predlagane bodo izboljšave slovarskih gesel v prihodnjih slovarjih.

leksikografija, slovarji, stopenjsko besedotvorje, tvorjenke, pomenotvorje

The contribution deals with the way the dictionary treats the lexeme *ljubezen* and some other semantically and derivationally connected lexemes. First the word formational and semantic productivity of the lexeme *ljubiti* will be dealt with, using the methodology of »gradual word formation«, with particular attention to the meaning(s) of the most frequently used compounds and words derived through affixation. Following that, there will be: (a) a comparative analysis of the dictionary entries on the lexeme *ljubezen* in the two editions of *The Dictionary of Standard Slovene* (SSKJ) as well some foreign dictionaries (Croatian, Czech, Polish, Russian, English, German); (b) the relationship between the collocation *imeti rad* and *ljubiti* will be discussed; (c) the differences which the relevant dictionary treatment underwent between the first and second edition of the dictionary will be described, as a consequence of social changes; and (d) improvements to the dictionary entry for future dictionaries will be suggested.

lexicography, dictionaries, gradual word formation, derived word, semantics

1

Glagol *ljubiti* in samostalniki *ljubezen* sodita med osnovni nabor besedja vsakega jezika.¹ Izhodiščno opisujeta dokaj neoprijemljivo čustvo oz. občutenje, ki ga je izredno težko slovaropisno razložiti, glagol *ljubiti* pa je zanimiv tudi zaradi svojih besedotvornih in pomenotvornih zmožnosti.

2 Predstavitev nabora »ljubezenskih« izrazov z besedotvornega in pomenotvornega vidika

Vsaj na začetku ne gre brez vključitve izvirnega oz. razvojnega vidika, ki že nakazuje pomenko širino in posledično razširjeno in široko rabo te besede. Skupen vsem je tudi izvor (po etim. razlagi):² *ljûb* *ljûba* prid.[...] Enako je stcslovan. *ljubъ*, hrv. *ljûb*, rus. *ljubój*, češ. *libý*. Pslovan.

1 Za izhodišče obravnave in primerjav bosta upoštevani prva izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* 1970–1991 (s ponatimi 1994, 1997, 1998, 2000, 2008, 2010; elektronska in potem še spletna izdaja na www.fran.si) in razširjena ter deloma posodobljena izdaja *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* 2, 2014 (elektronska objava na www.fran.si, Zbirka Fran), obe sta nastali na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

2 Etimološki podatki so iz *Slovenskega etimološkega slovarja* avtorja Marka Snoja (tretja izdaja 2015, elektronska in spletna izdaja na www.fran.si), Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, Založba ZRC, ZRC SAZU.

*l'ûbъ 'ljub' je dalje enako z got. liufs, stnord. liúfr, ags. lēof, stvnem. liob, nem. lieb 'ljub', angl. love 'ljubezen, ljubiti', kar se je prav tako razvilo iz ide. *leubho- 'ljub', izpeljanke iz baze *leubh- 'ljubiti, rad imeti', iz katere je še stind. lúbhyati 'občuti močno poželenje'.

2.1 Ljubezen skozi metodologijo stopenjskega besedotvorja³

Ljubezen je prvostopenjska tvorjenka iz glagola *ljubiti*, tvorjena z obrazilom -ezen, ki služi za tvorbo samostalnikov z besedotvornim pomenom 'stanje' (podobno tudi *bolezen*). Celovit pregled pomenotvornih in besedotvornih zmožnosti pa nam zagotovi stopenjsko besedotvorje. Gre za metodologijo, ki v prvi vrsti na enem mestu zbere vse neposredne in posredne tvorjenke iz izhodiščno netvorjenega leksema; take nabore tvorjenk imenujemo *besedotvorni sestav*. Osnovo za tak prikaz predstavlja v našem primeru sinhroni vidik, saj mora med motivirajočo in motivirano besedo obstajati skupen pomenski element v sodobnem jeziku. (Skarżyński 2000) Pomembno je tudi poudariti, da se v okviru stopenjskega besedotvorja za tvorjenko ne šteje izrazno nova beseda, ampak pomen posameznega leksema, s čimer je zagotovljen tudi pomenotvorni vidik. Besedotvorni vidik je prikazan z umiki v desno – vsak umik v desno namreč kaže, da gre za tvorjenko višje stopnje.

Glagol *ljubiti* ima sedem pomenov,⁴ torej posledično sedem besedotvornih sestavov. V nadaljevanju sta prikazana izsek besedotvornega sestava z besedotvornim izhodiščem *ljubiti* 1. 'čutiti močno naklonjenost do druge osebe' in celoten besedotvorni sestav *ljubiti* 5. 'imeti kaj za dober pogoj rasti, razvijanja'.⁵

ljubiti 1. čutiti močno naklonjenost do druge osebe: ljubiti dekle, moža

ljúb-ček 2. moški, zlasti neporočen, ki je v ljubezenskem odnosu do druge osebe, navadno ženske: ljubčku je oprala perilo; njen ljubček je šel v vojso

ljúbčk-ov [2.] GF

ljub-ézen 1. močno čustvo naklonjenosti do druge osebe: vezala ju je velika ljubezen

ljubézen-ski nanašajoč se na ljubezen 1: a) ljubezensko priznanje b) pravil je o svojih ljubezenskih dogodivščinah

ljubézensk-o ljubezensko se izživljati

ljubezn-ív 1. ki ima, kaže do ljudi zelo naklonjen čustveni odnos: fant je mlad, čeden in ljubezniv

// ki vsebuje, izraža naklonjen čustveni odnos: govoriti z ljubeznivim glasom

// ekspr., v povedni rabi ki izkazuje osebi drugega spola ljubezen, naklonjenost:

njegovo dekle ni bilo več tako ljubeznivo z njim

ljubeznív-o 1. prislov od *ljubezniv*: zelo ljubeznivo govori z njim

ljubeznív-o 2. v povedni rabi izraža pohvalo, odobravanje: ljubeznivo je bilo od njega, da je pomagal

3 Ta pomenotvorna in besedotvorna metodologija v slovenskem jezikoslovju je sorazmerno nepoznana, v monografiji A. Vidovič Muha (¹1988, ²2011) so nadaljnje tvorjenke iz zloženik prikazane glede na tvorbene stopnje, torej s stopenjsko metodologijo, na obsežnejšem gradivu je stopenjsko metodologijo prikazala I. Breznik Stramljič (2004, 2010), še pomenski oz. pomenotvorni vidik pa je prvi vključil Kern (2010).

4 Dejansko ima glagol *ljubiti* v SSKJ šest pomenov, vendar se je pri izdelavi besedotvornih sestavov zaradi večjega števila nadaljnjih tvorjenk pokazala potreba po osamosvojitvi podpomena 'imeti spolno razmerje, spolne odnose'.

5 Pomenska členitev je narejena na osnovi SSKJ 2; če so dodani novi pomeni oz. so podpomeni osamosvojeni, je to nakazano z oznako pomena v oglatih oklepajih. Drugi viri so navedeni za samo iztočnico (npr. SP za *Slovenski pravopis* 2001).

ljubeznív-ost [1.] *lastnost, značilnost ljubeznivega človeka*: odlikuje ga poštenost in ljubeznivost

ljubeznív-ost [2./] *ljubeznivo vedenje, ravnanje*: pozdravila ga je z največjo ljubeznivostjo

ljubezn-ív 3. knjiž., ekspr. *mil, prijeten*: ljubezniva pomlad, zarja

nè-ljubézen [1.] knjiž. *kar je nasprotno, drugačno od ljubezni*: njuno vedenje je razkrivalo neljubezen

[...]

ljubíti 5. nav. 3. os. *imeti kaj za dober pogoj rasti, razvijanja*: ta trta ljubi zavetno lego

senc-o-ljub-en *ki dobro uspeva na senčnih krajih*: sencoljubne rastline

topl-o-ljub-en biol. *ki uspeva v toplem okolju*; *termofilen*: toploljubne rastline

vlag-o-ljub-en knjiž. *ki uspeva na vlažnih tleh*: vlagoljubna rastlina

vod-o-ljub-a bot. *vodna ali močvirska rastlina s črtalastimi listi in rožnato rdečimi cveti v kobulastem socvetju*, *Butomus*:

vod-o-ljub-en knjiž. *ki uspeva na mokrih tleh, v vodi*: vodoljubna rastlina

2.1.1 Analiza besedotvornih sestavov glagola *ljubiti*

Glagol *ljubiti* sodi med zelo produktivne glagole, saj v sedmih besedotvornih sestavih najdemo kar 225 tvorjenk. Največ tvorjenk prispeva besedotvorni sestav *ljubezen* 3. 'imeti močen pozitiven odnos do česa // knjiž. imeti nagnjenje, veselje do česa' z 81 tvorjenkami, nato *ljubiti* 2. 'čutiti močno naklonjenost do koga, združeno s skrbjo za njegovo korist, dobro' s 73 tvorjenkami, izhodiščni pomen 'čutiti močno naklonjenost do druge osebe' s 34, podobno število tvorjenk (28) ima tudi besedotvorni sestav *ljubiti* 1. // 'imeti spolno razmerje, spolne odnose'. Drugi besedotvorni sestavi imajo zgolj med eno do pet tvorjenk.⁶

Tabela 1: Prikaz števila tvorjenk po posameznih besedotvornih sestavih

BESEDOTVORNI SESTAV	ŠT. TVORJENK
ljubiti 1. <i>čutiti močno naklonjenost do druge osebe</i>	34
ljubiti 1./ <i>evfem. imeti spolno razmerje, spolne odnose</i>	28
ljubiti 2. <i>čutiti močno naklonjenost do koga, združeno s skrbjo za njegovo korist, dobro</i>	73
ljubiti 3. <i>imeti močen pozitiven odnos do česa // knjiž. imeti nagnjenje, veselje do česa</i>	81
ljubiti 4. <i>imeti dobre, prijateljske odnose</i>	1
ljubiti 5. <i>nav. 3. os. imeti kaj za dober pogoj rasti, razvijanja</i>	5
ljubiti 6. <i>star. poljubljati:</i>	3
SKUPAJ	225

⁶ Upoštevani niso bili pomeni, okvalificirani z *zastarelo* ali *starinsko*.

Največ tvorjenk, in sicer skoraj polovica, je prvostopenjskih – 105 tvorjenk (47 %), drugostopenjskih je 82 (36 %), tretjestopenjskih 27 (12 %), četrstopenjskih pa 9 (4 %). Četrta tvorbena stopnja je tudi najvišja (*ljubkovalnost*; *ljubkovalno*; *ljubkovalnica*; *poljubčkat*).

Med prvostopenjskimi tvorjenkami najdemo samostalnike z besedotvornim pomenom 'vršilec': *ljubček*, *ljubica*, *ljubitelj*. Ti so izhodišče za drugostopenjske svojilne pridevnike (*ljubčkov*, *ljubičin*) ali pa – v primeru *ljubitelja* – vrstne pridevnike (*ljubiteljski*), feminative (*ljubiteljica*) ali samostalnike, ki označujejo 'skupno ime' (*ljubiteljstvo*). Med prvostopenjskimi samostalniškimi tvorjenkami velja posebej izpostaviti *ljubezen*, pri kateri pa je besedotvorno in pomenotvorno produktiven le izhodiščni pomen 'čustvo' z devetimi tvorjenkami (*ljubezenski* → *ljubezensko*; *ljubezniv* → *ljubeznivo*/*ljubeznivost*; *neljubezen*).

Med prvostopenjskimi tvorjenkami je sorazmerno malo sestavljenk: *izljubiti*, *naljubiti se*, *poljubiti (se)*, *preljubiti*, *priljubiti (se)*, *vzljubiti*, *zaljubiti se*, *zljubiti*, pri čemer tri niso rabljene v sodobnem jeziku: *izljubiti*, *naljubiti*, *preljubiti*; besedotvorno in pomenotvorno pa sta produktivni le: *poljubiti* (8 tvorjenk) in *zaljubiti* (14 tvorjenk), druge so le izjemoma izhodišče za nadaljnjo tvorbo.

Med prvostopenjskimi tvorjenkami izstopajo zloženske, ki jih je kar 56 oz. 25 % vseh tvorjenk iz glagola *ljubiti*: *bogoljub*, *bogoljuben*; *bratoljuben*, *bratoljublje*; *častiljuben*, *častiljubje*; *človekoljuben*, *človekoljubje*; *deloljuben*; *domoljub*, *domoljuben*, *domoljubje*, *domoljubka*; *domovinoljubje*, *domovinoljubje*; *gostoljuben*, *gostoljubje*; *knjigoljub*, *knjigoljubec*; *koristoljuben*, *koristoljubje*; *miroljuben*, *miroljubje*; *pravicoljuben*, *pravicoljubnost*; *redoljub*, *redoljuben*, *redoljubje*; *resnicoljub*, *resnicoljuben*, *resnicoljubje*; *rodoljub*, *rodoljubar*, *rodoljuben*, *rodoljubje*, *rodoljubka*; *samoljuben*, *samoljublje*; *samozaljubljen*; *sebeljuben*; *snagoljuben*; *svobodoljub*, *svobodoljuben*, *svobodoljubje*; znotraj besedotvornega sestava *ljubiti* 4. 'imeti kaj za dober pogoj rasti, razvijanja' tudi *sencoljuben* (*rastline*), *toploljuben* (*rastline*), *vlagoljuben* (*rastlina*), *vodoljuben* (*rastlina*), *dragoljubec* nar. 'rastlina', *vodoljuba* 'rastlina').

V besedotvorni podstavi najdemo tako samostalnike s kategorialnimi lastnostmi človeško+/- kot živalsko +/- (*bratoljub*, *človekoljub* : *pasjeljubec* : *domoljub*, *knjigoljub*). Pri omenjenih zloženkah se kot vzporedne tvorbe najpogosteje pojavljajo: samostalniška tvorjenka s pomenom 'dejanje' in priponskim obrazilom *-je*; 'vršilec' z ničtim priponskim obrazilom⁷ in pridevniška tvorjenka z obrazilom *-en*. Slednja je nato izhodišče za drugostopenjsko samostalniško tvorjenko na *-ost* s pomenom 'lastnost', pridevniško tvorjenko z obrazilom *ne-*, ki izraža 'nasprotnost' oz. prislovno tvorjenko na *-o*.

V besedotvorne sestave niso bili umeščeni leksemi *ljubimec*, *ljubimka* in nadaljnje tvorjenke: *ljubimčev*, *ljubimkin*, *ljubimkati*, *ljubimkanje*, *ljubimkovati*, saj je samostalnik *ljubimec* prevzet in prilagojen prek hrvaškega in srbskega *ljubímac* 'ljubimec, ljubljeneč' iz rus. *ljubímec* 'ljubljenec', kar je tvorjeno iz izvorno sedanjega trpnega deležnika *ljubímij* 'ljubljen, priljubljen' < **l'ubímь* 'ljubljen' glagola **l'ubíti*. (Snoj 2015)

7 Druga priponska obrazila se pojavljajo redko in dodajo tvorjenki konotativni pomen (npr. slabšalno pri *rodoljubar*).

2.2 Povednost najpogostejših afiksoidnih tvorjenk

V skupino zloženek v širšem smislu sodijo tudi afiksoidne tvorjenke. Tu so aktualne tvorjenke s tipičnim prevzetim sufiksoidom *-fil* (iz. gr. *philos* 'ljub, drag, prijatelj'), slovenjenim z ustreznikom *-ljub* s pomenom 'močnega in intenzivnega pozitivnega odnosa do česa/koga'. Tovrstne tvorjenke se širijo na vsa področja človekovega delovanja. (Žele 2012) Aktivno in v porastu so npr. *filmoljub*, *naravoljub*, poleg *človekoljuba* tudi *živaloljub* itn. Družbeno angažiranost odražajo tudi *kulturoljub*, *resnicoljub*, *slovenceljub*, *veledomoljub*, *kvaziroljub*, vsaj zadnje tri zlasti z negativnim priznakom.

2.3 Zveza *imeti rad*

SSKJ zvezo *imeti rad* razlaga pod iztočnicama *imeti* in *rad*. Pri obeh je poudarjena raba v zvezi *imeti rad* s pomenom 'ljubiti': *Rad ima sosedovo hčer*, s pomenom 'močnega in intenzivnega odnosa do koga, česa'; *Otroci imajo babico zelo radi*, *Rada ima glasbo, knjige* ipd.

V frazemski zvezi *imeti rad* je težišče na naklonskem (prisojevalnemu) prislovu *rad*, ki izraža odnos do koga ali česa (Uhlik 2016), medtem ko *imeti* vzpostavlja zlasti nujno slovnično razmerje z izraženimi kategorijami osebe, spola in časa. Naklonska prislovnost besede *rad* se potrjuje tudi tako, da v primerih, ko osebek ni izražen z besedo, pride na začetek povedi, npr. *Rad ima dobro hrano* (nasproti *Te rastline imajo rade sončno lego*), kar potrjujejo tudi zgledi v zgornjem odstavku.

Zveza *imeti rad* pogosto nastopa z naklonskimi glagoli v *koga/kaj moraš imeti rad* ali *koga je lahko imeti rad* ipd.⁸ Kaže, da raba s še dodatnim naklonskim razmerjem z naklonskima *morati* ali *lahko* še razširi pojmovanje odnosa ali razmerja, npr. *Vsekakor pa mora imeti rad glasbo*, *Bil je človek, ki si ga preprosto moral imeti rad*, *Njeno glasbo lahko imamo radi ali jo sovražimo*, *vme-snega ni*, *Če imaš sebe rad, lahko imaš rad in razumeš druge* ipd. Dodana *morati* ali *lahko* celo dosežeta pogostejšo aktulnočlenitveno zamenjavo sestavin, ne da bi s tem okrnile prvotni pomen zveze *imeti rad*, npr. *Rad mora imeti otroke*, *Mora biti pozitivna oseba*, *rada mora imeti ljudi* ipd.

Frazemska zveza *imeti rad* se seveda ne more mešati z nefrazemsko in nestalno zvezo *rad imeti*, pomensko razliko povzročata različna pomena besede *rad*, npr. v primeru *Ustno opiši žival, ki jo imaš rad* 'pozitivno nagnjenje do' ali *bi jo rad imel* 'želja za'. Podobno še v primerih: *Bi morda rada imela* 'želela imeti' *trgovino z modnimi dodatki?*, *Radi bi imeli* 'želeli bi imeti' *polovico svetov-nih in polovico domačih sort*, *Drugače pa bi rada imela* 'bi želela imeti' *veliko otrok* ipd.

2.4 Ljubiti nasproti *imeti rad*

SSKJ ob zvezi *imeti rad* na mestu razlage navaja sinonim *ljubiti*, čeprav dejansko med njima obstaja določena razlika. Raba glagola *ljubiti* je v slovenščini v odnosu do *imeti rad* zaznamovana. Tudi v drugih slovanskih jezikih se uporablja predvsem kot izraz najvišje stopnje čustva do druge osebe; če pa se nanaša na nečloveško in neživo, se uporablja redkeje, in sicer zlasti ob samo-stalnikih, ki označujejo abstraktne pojme. (Uhlik 2016: 285) Dandanes se prvoosebna oblika *Ljubim te* nadomešča z *Rad te imam*, ki pa je pomensko širša, saj se znotraj kategorije človeško+ nanaša na celo vrsto odnosov: npr. *ljubezenski*, *družinski*, *prijateljski*. Pri razločevanju med *Ljubim te* in *Rad te imam* je tako ključnega pomena širši (ne le jezikovni) kontekst in tudi ton,

⁸ To potrjujejo zadetki v korpusu Gigafida <http://www.gigafida.net/> (27. 2. 2017).

s katerim je zveza izrečena; prav zaradi slednjega je vprašljivo, ali slovar to razliko sploh lahko nedvoumno izrazi.

Nasploh je za slovanske jezike tipično, da v pomenu 'čutiti močno naklonjenost do druge osebe' nastopa drug glagol – npr. hrvaško, srbsko *voliti*, makedonsko *cakam*, poljsko *kochać*, češko *milovat*⁹ itn., ustreznik slovenskega glagola *ljubiti* pa lahko dobi specializirani pomen, npr. hrvaško, srbsko 'poljublja'.

Morda je razlog za odmik od *ljubiti* k *imeti rad* tudi v spremenjeni zunajjezikovni dejanskosti, kar izkazuje naslednji komentar: »[L]jubezen [...] je čustvo, ki je zapisano principom dajanja, razdajanja in predajanja. Te vrednote so diametralno nasprotne današnjemu obnašanju, ki ga usmerjata osebni ali kolektivni pridobitni interes.« (Hladnik 2017)

3 Ljubezen v SSKJ in slovarjih nekaterih drugih jezikov

Z leksikografskega stališča je najbolj zanimiva razlaga (in morebitna pomenska diferenciacija) prvega pomena *ljubezni*, predvsem ker gre za zelo kompleksen in težko določljiv pojem.

Izhodiščni pomen leksema *ljubezen* je 'čustvo', ki ga SSKJ razdeli na 'močno čustvo naklonjenosti do druge osebe', v podpomenu še 'spolno razmerje, spolni odnosi' in 'oseba, na katero se nanaša to čustvo' in v samostojnem pomenu še 'močno čustvo naklonjenosti do koga, združeno s skrbjo za njegovo korist, dobro'. Tudi češki slovar (*Slovník spisovné češtiny* 2006) ne podaja natančnejše razlage (tj. zgolj 'intenzivno čustvo naklonjenosti'), zraven navede le protipomenko (nenávist 'sovrašтво'), v drugem pomenu pa 'ljubezensko čustvo med moškim in žensko'. Poleg prve izdaje SSKJ je ta češki slovar edini med obravnavanimi, ki pri *ljubezni* vzpostavlja zgolj razmerje med moškim in žensko. Vsi drugi obravnavani slovarji so spolno nedoločujoči. Z leksikografskega stališča so zanimive predvsem pomenske sestavine primarnega slovarskega pomena, ki jih navajajo posamezni slovarji: hrvaški slovar (Anić 1991) tako navaja *strastveno privrženost* in/ali *spolno privlačnost*, poljski *Wielki słownik języka polskiego* (2017) podaja najizčrpnije razlikovalne pomenske sestavine: *željo po stalnem preživljanju časa s to osebo, osrečevanjem te osebe, kar se pojavlja skupaj s skrbjo in naklonjenostjo, povezano z navezanostjo in spoštovanjem*. Spolno privlačnost poleg hrvaškega navaja tudi Oxfordov slovar (2005) kot tudi slovar Merriam-Webster (2005). V ruskem slovarju Ožegova in Švedove (2012) je ljubezen *globoko razpoložensko čustvo, čustvo nesebične in iskrene naklonjenosti*. Dudnov *Deutsches Universalwörterbuch* (2011) navaja (1) *močno čustvo privlačnosti/naklonjenosti do drugega človeka*, (2) *močno telesno, duhovno in čustveno privlačnost, povezano z željo po skupnem preživljanju časa in predanosti*. Vsi obravnavani slovarji izpričujejo tudi pomena 'spolni odnos' in 'oseba, na katero se nanaša to čustvo'.

3.1 Spremembe med SSKJ in SSKJ 2⁹

Pri pripravi druge izdaje SSKJ-ja se je pokazala potreba po aktualizaciji nekaterih razlag, dodajanju oz. korigiranju zgledov in tudi spremembi okvalifikacije pri nekaterih iztočnicah (predvsem)

⁹ O spremembah v obeh izdajah SSKJ z vidika politične korektnosti se podrobneje ukvarja raziskava Politična korektnost in slovaropisje. (Kern 2014)

s področja medosebnih odnosov. V to skupino sodi tudi sprememba razlag, ki so zajemale zvezo »do osebe drugega spola«. Tako spremembo so doživele naslednje iztočnice: *ljubezen*, *ljubiti*, *ljubezniv*, *partner*, *partnerka*, *fant*, *punca*, *koketen*, *koketirati*, *spogledovati se*, *marati*, *pogledati*, *fetišist*, *voyeurizem*. SSKJ je bil v primerjavi z drugimi slovarji izjema, ki je spolno določal, da gre v navedenih primerih za razmerja/odnos/dejanje do oseb »nasprotnega spola«.

Tabela 2: Prikaz razlag v SSKJ in SSKJ 2

SSKJ	SSKJ 2
<u>ljubézen</u> 1. močno čustvo naklonjenosti do osebe drugega spola 5. raba peša <i>dobri, prijateljski odnosi</i>	<u>ljubézen</u> 1. močno čustvo naklonjenosti do druge osebe 5. ekspr. <i>dobri, prijateljski odnosi</i>
<u>pártner</u> 2. oseba, navadno moški, ki živi z osebo drugega spola skupno življenje	<u>pártner</u> 1. oseba, navadno moškega spola, ki je z drugo osebo v ljubezenskem odnosu
<u>spogledováti se</u> 2. izražati naklonjenost, simpatijo do osebe drugega spola , navadno z opaznim pogledovanjem, vedenjem	<u>spogledováti se</u> 2. izražati naklonjenost, simpatijo do druge osebe , navadno z opaznim pogledovanjem, vedenjem
<u>fetišíst</u> 2. psiht. kdor čuti bolezensko seksualno nagnjenost do dela telesa ali oblačila osebe drugega spola	<u>fetišíst</u> 2. kdor čuti seksualno nagnjenost do dela telesa, oblačila druge osebe ali do predmeta

Pri iztočnici *ljubezen* se zveza *lezbična ljubezen* navaja zgolj v okviru podpomena 'spolni odnos', kar sugerira, da gre pri lezbični ljubezni zgolj za seksualno plat ljubezni, ne pa za duhovno, čustveno povezanost, kar je neustrezno.

Pri iztočnici *partner* je prišlo tudi do zamenjave razvrstitve pomenov: SSKJ-jevski izhodiščni pomen 'kdor s kom sodeluje, zlasti v gospodarstvu' je prešel na drugo mesto, saj v gradivu v zadnjih dveh desetletjih izrazito prevladuje pomen 'oseba, ki je z drugo osebo v ljubezenskem odnosu'.

4 Predlogi za aktualiziranje dosedanjih slovarskih opisov

SSKJ 2 je v pomenskih razlagah leksemov, povezanih z ljubeznijo, že sorazmerno ustrezno aktualiziran, saj je pri njih pri opredeljevanju razmerja opuščena določenost spola. Veljalo bi razmisliti le o morebitni natančnejši določitvi 'čustva', saj zdajšnja razlaga 'močno čustvo naklonjenosti do druge osebe' dejansko vključuje tudi drugi pomen. Vsebinski premik pri novem SSKJ bi bil opazen predvsem z vidika aktualnega gradiva, tj. izbora zgledov (oz. po konceptu novega slovarja tudi s prikazom ustreznih skladijskih struktur, zlasti tistih, ki še niso upoštevane). Tako bi prišlo do sprememb, ki so vezane tudi na slovarsko makrostrukturo. Vsekakor so leksemi, ki označujejo

medosebne odnose in čustva, del temeljne leksike, ki bi zahtevala temeljitejšo pomenotvorno in besedotvorno obravnavo glede na aktualne spremembe odnosov in pogledov.

V novi SSKJ bi bilo treba vključiti novejšje glagolske zveze, ki jih izkazuje gradivo in so posledica drugačnega pristopa na gledanje na ljubezen: *verjeti*, *potrebovati*, *iskati ljubezen*. S takimi zvezami pojem *ljubezni* namreč izgublja položaj samoumevnosti, tj. zahteva tvorbo vključitev osebka.

Pri pregledu besednih skic¹⁰ samostalnik *ljubezen* leksikograf registrira tudi zvezo *imeti smolo v ljubezni*, ki bi se glede na pogostost lahko uvrstila v slovar. SSKJ namreč beleži le zvezo *imeti smolo* brez vezljivostnega mesta v čem.

Zdajšnji zgled *kupljena ljubezen* danes ne izpolnjuje več frekvenčnega merila za umestitev v slovar. Pomenljivo je tudi, da *ljubezen do svobode* ni več med 25 najpogostejšimi zvezami v strukturi LJUBEZEN + DO + ČESA. Aktualizirati bi bili treba tudi razlago zveze *svobodna ljubezen* 'skupno življenje moškega in ženske brez zakonske zveze',¹¹ saj se danes ta razume predvsem v kontekstu *odprte veze*. Zaradi večje mobilnosti ljudi se je v zadnjih desetletjih uveljavila zveza *ljubezen na daljavo*, ki bi jo bilo vsekakor treba umestiti v novo izdajo slovarja.

V zadnjih letih je vse pogostejši tudi pojav *poliamorije*, ki vključuje več ljubezenskih partnerjev v razmerje. Zanimivo bi bilo tudi videti, če/kdaj, predvsem pa na kakšen način bi se dalo tudi ta koncept vključiti v slovarske razlage iz pomenskega polja ljubezni in medosebnih odnosov.

Viri in literatura

- ANIČ, Vladimir, 1991: *Rječnik hrvatskoga jezika*. Zagreb: Novi Liber.
- FILIPEC, Josef idr. (ur.), 2006: *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia. <http://prirucka.ujc.cas.cz/>
- Duden Deutsches Universalwörterbuch, 2011. Mannheim, Zürich: Dudenverlag.
- HLADNIK, Miran, 2017: *Ob Prešernu*. https://sl.wikiversity.org/wiki/Ob_Pre%C5%A1ernu
- Gigafida: Elektronska zbirka besedil. <http://www.gigafida.net/> Dostop 27. 2. 2017.
- KERN, Boris, 2010: Stopenjsko besedotvorje. *Slavistična revija* 58/3. 335–348.
- KERN, Boris, 2014: Politična korektnost v slovaropisju. *Zbornik prispevkov s simpozija 2013 – Škrabčevi dnevi 8*. Nova Gorica.
- Merriam-Webster's collegiate dictionary, 2005. Springfield: Merriam-Webster. <https://www.merriam-webster.com/>
- OŽEGOV, Sergej Ivanovič, ŠVEDOVA, Nataľja Juľevna, 2012: *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka*. Moskva: Mir i obrazovanie, Astrel', Oniks.
- SKARŻYŃSKI, Mirosław, 2000: *Liczebnyki w słowotwórstwie współczesnej polszczyzny (Studium gniazd słowotwórczych)*. Kraków: Towarzystwo Wydawnicze »Historia łagellonica«.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika (SSKJ) I–V*, 1970, 1975, 1979, 1985, 1991. Ljubljana: DZS. <http://www.fran.si/130/sskj-slovar-slovenskega-knjznega-jezika>
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, 2014. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. <http://www.fran.si/133/sskj2-slovar-slovenskega-knjznega-jezika-2>
- SNOJ, Marko, 2015: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SOANES, Catherine, STEVENSON, Angus (ur.), 2005: *Oxford dictionary of English*. Oxford, New York: Oxford University Press. <https://en.oxforddictionaries.com/>
- STRAMLJČ BREZNIK, Irena, 2004: *Besednodružinski slovar slovenskega jezika : poskusni zvezek za iztočnice na B*. Maribor: Slavistično društvo.
- STRAMLJČ BREZNIK, Irena, 2010: *Tvorjenke slovenskega jezika med slovarjem in besedilom*. Maribor: Filozofska fakulteta, Mednarodna založba Oddelka za slovanske jezike in književnosti.

¹⁰ Besedne skice so leksikografsko orodje podjetja Lexical Computing Limited, ki prikaže skladenjsko okolje posamezne besede.

¹¹ Vprašanje je tudi, ali je zveza *skupno življenje*, tj. 'življenje v skupnem gospodinjstvu' še določljiva znotraj teh leksemov.

- UHLIK, Mladen, 2016: *Beseda rad* v slovenščini in ruščini z vidika opredelitve povedkovnika. Erika Kržišnik, Miran Hladnik (ur.): *Toporišičeva obdobja. Obdobja 35*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 281–289. <http://centerslo.si/wp-content/uploads/2016/11/Uhlik.pdf>.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 2011: *Slovensko skladijsko besedotvorje* (Razprave FF). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- ŽELE, Andreja, 2012: *Pomensko-skladijske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŽMIGRODZKI, Piotr idr. (ur.), 2007–2016: *Wielki słownik języka polskiego*. Kraków: Instytut Języka Polskiego PAN. <http://www.wsjp.pl/>

Besedilo je bilo delno pripravljeno z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstveno-raziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

Aleksander Bjelčevič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.36–43

Preslikavanje meščanskega pojmovanja pravice do poroke iz ljubezni v slovensko vaško povest

Zgodovinarji trdijo, da se je meščanska ljubezen, kjer so povod za poroko duhovne in intelektualne vrline ter lepota bodočega partnerja, začela nekje v 18. stoletju v meščanskem okolju. Na kmetih pa je bil povod še dolgo v 20. stoletje gospodarski: ne zveza sorodnih duš, ampak zveza dveh kmečkih gospodarstev. Slovenski pisatelji kmečkega porekla, npr. Jurčič, Stritar in Tavčar, v nekaterih svojih vaških povestih prikazujejo konflikte med starši in otroki, ki nastanejo zaradi prenašanja meščanskega vzorca pravice do poroke iz ljubezni na kmečko mladino: ti konflikti pa so bolj literarno-vzgojne kot stvarne narave.

vaška povest, romantična ljubezen, poroka iz ljubezni

Historians claim that bourgeois love, where the reason for marriage is the spiritual and intellectual virtues as well as the beauty of the prospective partner, began somewhere in the 18th century in the urban environment. In rural communities, well into the twentieth century, the reasons were economic: not a connection between kindred spirits, but between two farmers. In some of their village tales, Slovene writers from a rural background, such as Jurčič, Stritar and Tavčar, show the conflicts between parents and children that arose because of the transfer of the bourgeois pattern of the right to marry for love to rural youth: these conflicts are more to do with literature and ideas about upbringing than with reality.

village tale, romantic love, love marriage

(1) »Vi vsi mi niste povedali, da *ga moram ljubiti*, če ga hočem vzeti¹ in če hočem srečna biti z njim. [...] Tačas sem vas preklinjala vse vkup, da ste me nepodučeno in prenagljeno pustili v jarem, ki mi ni bil znan, preklinjala, da ste mi tako vso srečo, vso *ljubezen* odtegnili, kakor sem jo imela *pravico zahtevati jaz kakor vsaka druga ženska pod soncem* [...]« (Josip Jurčič, *Lepa Vida*, 1876; poudaril A. B.)

(2) »Zakobiljekarjevo Franico! To naj vzamem?« je zaječal Toma. »Kože so ji razrile obraz in grda je tudi!« – »*Ali bodeš z njenim obrazom davke plačeval?*« se je zatogotil oča. »Grde so vse, kadar so stare! *Ob lepoti se nihče ne redi!*« – »In tudi raščena ni, kakor ...« – »A meniš, da jo boš zavoljo njene rasti jemal? *Vzel jo boš zavoljo tistih dvanajststo in zavoljo letnih voličev, ki ti jih pripelje pod streho.*« (Ivan Tavčar, *Kako se mi ženimo*, 1882; poudaril A. B.)

(3) Šel se je Tone ženit; izpolnil je pač že petintrideseto leto, pa mar mu je bilo tudi le bolj do tega, da priženi »grunt«, posestvo, nego li da bi bila žena mlada in lepa. (Janko Kersnik, *Mohoričev Tone*, 1886)

Vse besede v odlomkih govorijo ali mislijo kmetje in kmetice. Če bi jih postavil v šolski zgodovinski test z navodilom, naj jih razvrstijo od teh, ki kažejo resnično kmečko ljubezensko logiko, preko možnih do malo verjetnih, bo pravilni odgovor: 3, 2, 1. Drugi in tretji citat sta slika dejanskega kmečkega pojmovanja ljubezni in poroke: številka (3) trezne kmečke računice, številka (2)

¹ Tj. poročiti.

uklonitve zaljubljenega fanta pred očetovo preudarnostjo. Prvi pa je meščanska apologija pravice do poroke iz ljubezni, položena v usta mlade kmetice – možno, ne pa verjetno. Zakaj? Ker gre za specifično pojmovanje poroke in družine (v katerem čustva postanejo pomembna sestavina partnerskih odnosov; Sieder 1998: 123–125), ki se razširi šele v 18. stol. med meščani, v kmečko okolje pa še dolgo ni prodrlo. Kako in zakaj so Josip Jurčič, Josip Stritar in Ivan Tavčar v prvih slovenskih vaških novelah in povestih (povestih iz vaškega okolja) projicirali meščanski koncept v kmečko okolje, dokler niso v osemdesetih letih z resnice odgrnili »tančico idealizma« (Janko Kersnik)?

Zgodovinarji in sociologi razlagajo, da so se na kmetih do začetka 20. stoletja poročali največkrat iz gospodarskih razlogov, ne pa iz ljubezni. (Sieder 1998: 53–55; Verginella 1992: 187–189; Josip Jeraj v: Hladnik 1990: 63) Poročanje zgolj iz ljubezni brez gospodarske računice bi lahko bilo ekonomsko tvegano, in sicer za vso družino, ki je na kmetih obsegala tudi starše, neporočene brate in sestre ter hlapce in dékle. Zato poroka ni bila osebna stvar zaljubljenцев, ampak je zadevala celo razširjeno družino oz. obe družini: o izbiri partnerja je odločal kolektivni interes. Z dobro poročno izbiro sta si družini svoj gospodarski položaj lahko izboljšali, medtem ko bi »slepa« poroka z revnim partnerjem lahko ogrozila gospodarstvo vsaj ene od družin, zlasti kadar kmetija ni bila premožna. (Verginella 1992: 187; Sieder 1998: 54–55) Zato so o izbiri partnerja odločala drugačna merila kot danes pri meščanih: na prvem mestu zemljiška posest staršev in nevestina bala (materialne dobrine, ki jih nevesta prinese v zakon), nato osebna delovna zmožnost (telesna moč in zdravje), šele potem telesna in duševna privlačnost. (Sieder 1998: 54; Kos 2015: 203)

To ne pomeni, da se kmetje niso zaljubljali, ampak da zaljubljenost ni bila prednostni razlog za poroko. Zato kmet v zakonu spolnih radosti ni pričakoval (Sieder 1998: 125) in v zakonu ni »iskal spolne dopolnitve, ampak zvesto sodelavko za kmečki dom in dobro mater za naslednike« (Josip Jeraj v: Hladnik 1990: 63): biti zakonski partner je bila tako rekoč gospodarska funkcija, ker sta morala biti v kmečkem domu »položaja kmeta in kmetice vedno zasedena« (Sieder 1998: 54) in so se zato npr. vdovci zaradi visoke umrljivosti porodnic poročali po večkrat. Da bi bila izbira partnerja res gospodarsko razumna, so o poroki odločali starši² (v leposlovju praviloma oče, ker je kot posestnik odgovoren, da ob prepisu posestva na dediča ne nastane gospodarska škoda), zaljubljeni otroci pa so se starševski izbiri večinoma ne le uklonili, ampak jo tudi sami prepoznali kot razumno. (Verginella 1992: 188; Kos 2015: 203–204) Celo v eni od najbolj paradigmatičnih slovenskih povesti na temo kmetove pravice do poroke iz ljubezni, Jurčičevem *Sosedovem sinu* (1868), je ne le vsem ljudem na vasi,³ ampak tudi zaljubljenecema na začetku še jasno, da njuna ljubezen ni pametna in da je težava v tem, da čustev ne zmoreta nadzorovati. Poroka iz ljubezni verjetno ni bila možna tudi zato, ker se je kmet poročal pozno, za zaljubljanje najbrž prepozno, starši pa so posest radi čim dlje držali v svojih rokah, pred predajo posesti pa poroka pogosto ni bila zaželena. O razlogih za poroko do neke mere oz. posredno govorijo tudi podatki o tem, pri kateri starosti so se na kmetih poročali; ti podatki so navedeni v župnijskih knjigah *status animarum*. Do *statusa animarum* za

² Nekoliko več svobodne izbire so imeli otroci, ki niso bili dediči posestva. (Kos 2015: 195)

³ »Zdelo se jim je [vaščanom; op. A. B.] neumno in prevzetno, da misli na Smrekarjevo hčer.« (Josip Jurčič, *Zbrano delo* 4, 1947: 243)

Jurčičevo faro Velike Lašče⁴ nisem utegnil priti, zgovorni pa so podatki iz *statusa* za Komendo pri Kamniku za začetek druge polovice 18. stoletja (Demšar 1991: 46–47): ob poroki je bila dominantna starost moških nad 50 let, žensk pa 34 do 47 let, žena je bila 10 do 20 let mlajša od moža, le redki zakonci so imeli isto ali podobno starost. Da bi se kmet zaljubil ravno v času primopredaje posesti, pač ni verjetno.

Tudi med plemstvom se je na zakon gledalo v okviru rodbinske in vladarske koristi, tudi tu so bile poroke nadzorovane in poročanje s pripadniki nižjih slojev, npr. z meščani, ni bilo zaželeno. Pravzaprav se literarno upovedovanje prepovedanih ljubezni med zaljubljenici z različnim socialnim poreklom in statusom najbrž začne prav s plemiškimi prepovedmi, od Tristana in Izolde preko Rousseaujeve *Julije ali nove Heloize* in prvega slovenskega romana, Jurčičevega *Desetega brata* (1866; plebejcu Kavesu poroko s siroto Majdaleno brani njen grofovski stric), drugega slovenskega romana, Stritarjevega *Zorina* (1870; intelektualec kmečkega porekla se zaljubi v plemkinjo, ki jo je njen oče že oddal drugemu plemiču, čeprav obubožanemu), pa drugega Jurčičevega romana *Cvet in sad* (1877; mater junaka Leona Retlja, grofico, je njen oče zaradi poroke s plebejcem razdedinil) ter do na primer slovenskega ženskega romana *Beatin dnevnik* (1887) Luize Pesjak (grofavska hči Dora se ne sme poročiti z bogatim, a plebejskim Rihardom, in oče jo prisili v zakon z drugim) ali do Tavčarja in zgodnjega Kersnika, pri njima takih prepovedi kar mrgoli.

Šele z meščanstvom v 18. stoletju dobimo model ljubezni, poroke in družine (Sieder 1998: 119–127), ki nam vlada še danes. Model, ki mu psihologi in antropologi rečejo romantična ljubezen (ne v smislu literarne epohe) in ki ljubezen razlaga kot kulturno univerzalijo, definirana pa je nekako takole: ljubljena oseba je nenadomestljiva, brez nje ni mogoče živeti, popolna unija moškega in ženske, pomembna je tudi erotična privlačnost, ljubezen je izpolnitev vseh želja, potreb in hrepenenj, je smisel življenja, ljubezen premaga vse, ljubezen bo trajala večno. (Jankowiak, Fisher 1992; Fisher 2005) Kako je do tega prišlo? Nasproti plemstvu in kmetstvu se je meščan med drugim definiral z izobrazbo, z intelektualnimi dosežki, družina pa je postala njegovo zatočišče pred brezobzirno gospodarsko tekmovalnostjo. Zato za poroko niso bile več relevantne plemiška kri, dota in sposobnost za telesno delo, ampak osebne lastnosti: naloga para je postala zaznati te lastnosti in jih ljubiti. Ljubezen in spolnost sta postali pogoj za zakon, cilj zakona pa je bil leta 1786 v časopisu *Hannöversches Magazin* opisan tako: »medsebojna obzirnost, spodobnost, zanimanje za drugega, sočustvovanje, potrpežljivost, samoobvladovanje [...], družno in obojestransko nenehno plemenitenje in izpopolnjevanje.« (Sieder 1998: 125) Saj ne, da se ljudje ne bi zaljubljali že prej in drugod, ampak taka romantična ljubezen ni bila zadosten razlog za poroko.

Seveda se je ta poročna motivacija tudi med meščani uveljavljala počasi, zato oče glavne junakinje Manice iz Jurčičevega *Desetega brata*, bogati meščan, s tesnobo zre na hčerino zapletanje s kmečkim izobražencem Lovrom Kvasom in mu odleže šele, ko Lovre podeduje posest strica Kavesa. V Jurčičevem *Cvetu in sadu* pa na junakovo povpraševanje, kdo sta tisti dekleti tam, vprašani meščan z enim stavkom označi poglavitno dekletovo krepkost: »S pošte sta,« dejal je sosed. »Ta na levi roki, mlajša, ki ima rumene lase, ta je poštarjeva hči. Ta bo imela

4 *Status* se hrani v župniji in ne v Nadškofijskem arhivu.

dote kakih 30.000, kadar pride njen dan. Ona na desni s črnimi lasmi, ona blede, ni domača.« (Josip Jurčič, *Cvet in sad, Zbrano delo* 6, 1953: 220, poudaril A. B.)

Koliko pa literatura, predvsem vaška povest, stvarno odseva te razmere? Po realistični logiki bi meščansko prepričanje o pravici do poroke iz ljubezni torej pričakovali v romanu kot meščanskem žanru, ne pa v vaški povesti. Toda zgodnja slovenska vaška povest je realizem obšla, kljub temu da je Levstik v svojem literarnem programu *Popotovanje iz Litije do Čateža* (1858), ki stoji na samem začetku slovenskega povestopisja in romanopisja, zabičal, da mora ta roman in povest stvari prikazovati take, kot so, »kadar bi te reči pisali drugače, kakor so v resnici, lahko vidi vsak, da bi obraževali čas, kakršnega ni med nami«. V pisemski kritiki Jurčičevega romana *Deseti brat* je bila glavna ost uperjena ravno v nestvarnost: med drugim pravi, da se ženske pač ne zaljubljajo tako lahkoverno in da je ravnanje glavnega junaka Lovra, ki potem, ko je že osvojil bogato meščansko nevesto Manico in podedoval večje kmečko posestvo, odšel na dolgoletni študij na Dunaj, le malo verjetno: »povedi mi, čemu ga pošiljaš na Dunaj? Poprej [preden je osvojil Manico in dedoval; op. A. B.] mu je tega res bilo treba, zdaj ne«. Sploh pa da je cela zgodba »črvivo sentimentalna« in ker meščanskega sveta očitno ne pozna (skoraj vsi slovenski pisatelji tega časa so bili kmečkega porekla), naj se raje oprime vaškega, od koder prihaja. (Levstik, *Zbrano delo* 11, 1980: 109–110)

Zaradi te kritike naj bi (po klasični literarnozgodovinski razlagi) Jurčič z vaško povestjo *Sosedov sin* (1868) hotel pred Levstikom popraviti slab vtis. A kaže, da mu ni uspelo: meščansko »sentimentalizacijo družinskih odnosov« (kot to imenuje Sieder 1998: 123) je projiciral na kmečki svet, ki česa takega najbrž ni poznal. Junakoma polaga na usta skoraj take misli, kot da bi pisal sentimentalni rousseaujevski roman (kjer se nesrečna zaljubljenca iz pisma v pismo zaklinjata, da jima eden brez drugega ni živeti, da se bosta ljubila do zadnjega dne in še vso nebeško večnost, da ne bo nikoli nobenega drugega in druge ipd.): ob spoznanju, da oče Franico oddaja Pogreznikovemu Petru, ji Štefan vrača prstan, ki mu ga je dala v znak zvestobe, lastno domačijo bo prepustil propadu in šel po svetu, še več, na vojsko, torej v samomor, kot pred tridesetimi leti Prešernov resigniranec iz balade *Zdravilo ljubezni* in še čez 50 let Izidor iz Tavčarjeve *Visoške kronike* (1919; razen če takega razpleta ni pripisati satiričnosti *Kronike*, gl. Pogačar 2003). Franica pa mu zatrjuje, da njenega srca ne bo dobil nihče drug in namiguje celo na samomor (»ne bo me imel [Pogreznikov Peter namreč, op. A. B.], on ne, drug ne ...« – »Kaj? Kaj?« A hitro Štefanu veselo upanje, ki se mu je po tem deključnem odgovoru zasvetilo, izpodrine druga temna misel in, pozabivši sam sebe, pravi: »Ne, ne! Povedi, kaj ti je na mislih? Menda vendar ne ...« (Josip Jurčič, *Sosedov sin, Zbrano delo* 4, 1951: 269) Na dan možitve s Pogreznikovim pa Franica pobegne dobesedno izpred oltarja v mesto k sorodnici, kjer na smrt zboli, v blodnjah ne prepozna nikogar več, zdravnik dvigne roke in skoraj kličejo spovednika (tako kot še pozneje zbolevajo in umirajo brezštevne Tavčarjeve zaljubljenke, Stritarjeve v *Svetinovi Metki* (1868) in *Zorinu* (1870), v *Beatinem dnevniku* (1887) Luize Pesjak pa kar oba, Dora in Rihard, le da Rihardu uspe preživeti), to pa prisili Francinega očeta, da v Štefanu prepozna primerneža ženina.

Jurčiču se je sentimentalnost z leti obrusila, vztrajal pa je pri naziranju, da tudi kmečki ljudje ne le želijo, ampak tudi sledijo idealu meščanske romantične ljubezni do svojega bridkega konca. Ko čez slabih deset let v romanu *Lepa Vida* (1876) obdela dobesedno krvavo resno temo prešuštva

in hrepenenja po boljšem,⁵ naloži neizobraženemu kmečkemu dekletu izpovedati eno lepših apologij romantične ljubezni v slovenski literaturi (navajam le odlomek):

Vi vsi mi niste povedali, da ga moram ljubiti, če ga hočem vzeti in če hočem srečna biti z njim. Kdo mi je to povedal? Mati ne, oče ne, on ne, vi ne, a jaz sama nisem vedela. Vzela sem ga iz lahkomišelnosti in otročje nevednosti. Oni človek šele, njegov znanec Paoli, moral je priti, da mi je povedal, česa pogrešam v zakonu, da mi je iskro ukresal, ki je dremala v meni, iz katere se je razpalila vroča strast, ki me je gnala do tja, kjer sem bila in kjer sem, ki mi je v nebesa kazala, pa me v pekel pahnila. Mlad je bil kakor jaz, lep, meni vrsten, govoril je, kakor je moje vroče srce hrepenelo in kakor še nikdo z menoj ni govoril prej. Jaz sem mu verjela. Kako ne bi bila, saj se mi je zdelo, da vsak dih v meni resnico njegovih besedi tisočkrat potrjuje. Tačas sem vas preklinjala vse vkup, da ste me nepodučeno in prenaglijo pustili v jarem, ki mi ni bil znan, preklinjala, da ste mi tako vso srečo, vso ljubezen odtegnili, kakor sem jo imela pravico zahtevati jaz kakor vsaka druga ženska pod soncem, da, še bolj jaz kot vsaka druga. Zakaj ste me tako nepodučeno pustili, zakaj me je on vzel, mi priliko dal, da sem verjela človeku, ki ga zdaj kolnem do nebes? To, to mu dopovedati mi pomagajte, potem naj me zabode, če hoče, ali sama grem na pečino in naj me v morje sune. (Jurčič, Lepa Vida, *Zbrano delo* 6, 1953: 169)

Kako si razlagati to nestvarno pripisovanje meščanskega pojmovanja ljubezni praktičnemu kmečkemu prebivalstvu? Eno bi bilo, da mimetična literatura do neke mere vendarle prikazuje resnične razmere, ampak ne tipične razmere, temveč izjemne razmere – namreč nastajanje, porajanje novega, meščanskega gledanja na ljubezen in poroko na slovenskem podežlju, ki je tja najbrž res prihajalo, a počasi: junakinja odličnega romana Miška Kranjca *Strici so mi povedali* (1974), ki se odvija v letih pred 2. svetovno vojno, mora v mestu šolanemu kmečkemu romantiku še dopovedovati, da se na kmetih še zdaj nihče ne poroča iz ljubezni.

Morda enako verjetno pa je tudi sledeče. Ostareli Ivan Tavčar je v intervjuju z Izidorjem Cankarjem (1968: 194, 197) za zbolevanje (*Bolna ljubezen*), zblaznenje (Konstantinova sestra v *Otoku in Strugi*) in umiranje svojih akterjev od počenega srca (*Dona Klara, Soror Pia*) krivil »nemške romane najnižje vrste« oz. »omledno čtivo«, kot se je o svojem prvem seznanjanjem z literaturo izrazil generacija starejši Trdina v avtobiografiji *Moje življenje*⁶ – in nekaj tega vpliva je najbrž tudi pri Jurčiču. Drugi vir prihaja iz nemške in švicarske kmečke povesti, kjer je eden od pomembnih motivov prav ljubezen med različno premožnima proti volji staršev. (Hladnik 1990: 13) Tretji je v narodno ozaveščajoči funkciji literature, kajti Jurčič je, tako kot skoraj vsi iz njegove generacije in pred njo, literaturo razumel kot sredstvo jezikovnega opismenjevanja slovenskega nemško vzgojenega meščanstva, posebej ženskega dela,⁷ in kot sredstvo kultiviranja

5 Vida je svojeglava kmečka edinka z redko naseljenega tržaškega Krasa, ki se hoče pri sedemnajstih osamosvojitih starševskega nadzora, zato poroči edinega spodobnega moškega v okolici, dvakrat starejšega vdovca Samoroda. Nato jo zapelje možev trgovski partner Paoli, ki jo odpelje v Benetke, kjer se je v kratkem naveliča do te mere, da jo posoja svojemu prijatelju. Vida pobegne nazaj k možu, po spletu okoliščin ta izve resnico in Paolija zakolje, Samoroda oblasti obesijo, Vida pa shirana umre.

6 Pa navedimo še Levstikovo vnaprejšnjo sodbo o Jurčičevem drugem romanu *Cvet in sad*: »Skrbi me, da bode 'Sad in cvet' okusnejši nemški-pokvarjenim slovenskim želoncem.« (Fran Levstik, *Zbrano delo* 11, 1980: 108, poudaril A. B.)

7 Takole je pisal v svojem programskem spisu Pomenki o domačih rečeh v reviji *Slovenski glasnik* leta 1866 (Josip Jurčič, *Zbrano delo* 10, 1982: 33): »Praktično se izurimo v materinem jeziku najlažje, če veliko beremo. Večina ljudi pa, posebno ženske, [...] rajše bero kratkočasna lepoznavna dela.« (Poudaril A. B.)

jezika⁸ – sentimentalnost torej diktirata tudi predvidena bralka in bralec. Dodatne razloge lahko iščemo v ljubezenskih biografijah slovenskih pisateljev. Jurčič je leta 1865, torej leto pred *Desetim bratom* in tri pred *Sosedovim sinom*, učil slovenščine grofico Johanno Ott in se vanjo močno zaljubil, da ji je po Levčevem (1965: 267) prepričanju »v svojem *Desetem bratu* postavil stalen spomenik. Benjaminova Manica v tem romanu je Johanna Ottova s Kravjaka« in je ni pozabil še več kot 13 let.⁹ Ta razlaga ni povsem iz trte izvita: dve generaciji so se slovenski pisatelji in pesniki kmečkega porekla zaljubljali v njim nedosegljive ugledne meščanske ali plemiške ženske: Prešeren v Julijo Primic, Trdina v hčer meščansko-graščinskega Stareta, enega najboga-tejših trgovcev na Kranjskem, Stritar baje v ženo dunajskega tovarnarja Kunitza, kjer je poučeval njene otroke, podobno Simon Jenko v Dunajčanko Lotte Reinlein, mater svojih dijakov, Tavčar v Emilijo Gärz, nezakonsko hčer velikega tovarnarja Fidelisa Trpinca.

Že po naravi poučna vaška povest je začela kmečko (ne)ljubezensko stvarnost odražati šele deset do dvajset let pozneje: »Vaška povest, ki ji v večernicah [zbirka založbe Mohorjeva družba, op. A. B.] sledi v osemdesetih in devetdesetih letih, razčustvovanosti ne pozna«; v literarno-realističnejšem vzdušju konca 19. stol. vaše zgodbe in kmečke povesti pač ne služijo izabljanju solza meščanskim bralkam (zgodnja vaška povest ni bila namenjena le vaški publiki, ampak tudi meščanski, meščanska je včasih celo pripovedovalčeva perspektiva; Hladnik 1990: 14, 16, 18), ampak »racionaln[emu] narodnogospodarsk[emu] program[u]. Možitve in ženitve niso več stvar čustev, ampak so posledica gospodarske računice. Fant ne bo vzel tiste, ki bi mu telesno ugajala, vzel bo dobro gospodinjo.« (Hladnik 1982)

Ne prejšnja ne ta in ne prihodnja literatura (pa ne le slovenska) torej ni namenjena brezinteresnemu (estetskemu) kantovskemu motrenju subjektov pripovedi, ampak ima pred očmi konkretnije bralske potrebe. Zato je znal Jurčič kmečko, recimo temu zaljubljenost, za žanrske potrebe, za burko, tudi karikirati:¹⁰ v *Vrban Smukovi ženitvi* iz leta 1865 (Josip Jurčič, *Zbrano delo* 2) se za pamet nekoliko prikrajšani revni kajžar zagleda v bogato kmetico Jero (torej tipična ljubezenska situacija, o kateri ves čas govorimo), a ne ve, kako bi jo osvojil, zato sledi nasvetu hudomušnega znanca in začne niz prismuknjenih poskusov, da bi se dokopal do za ženitev potrebnega denarja, od preizkušenega praprotnega semena v žepih pa do tega, da se gre v Ljubljano vpisat v krivo vero.

Še preden so nastala vsa omenjena besedila, je komaj dvajsetletni Simon Jenko (1835–1869) spisal serijo duhovitih parodij (Paternu 1974) – tako rekoč na njihov račun, programsko: vsem

8 Spomnimo se namreč nekoliko starejše Prešernove izjave iz pisma Stanku Vrazu 5. julija 1837: »Die Tendenz unserer Carmina und sonstigen literarischen Thätigkeit ist keine andere als unsere Muttersprache zu kultivieren.« (poudaril A. B.; Prešeren, *Zbrano delo* 2: 197) Torej: namen naših pesmi in siceršnjega literarnega ustvarjanja ni nič drugega kot kultiviranje maternega jezika.

9 Tako opiše Levec (1965: 267) Jurčičevo zadnje srečanje z Ottovo leta 1878: »Neko pomladansko nedeljo dopoldne sva se z Jurčičem izprehajala po Lattermannovem drevoredu [nekdanji ljubljanski drevored v območju današnjega Tivolija, op. A. B.], kar mi reče, da mora iti k 'Slonu' nekoga obiskat in da naj ga počakam spodaj v kavarni. Čez dobre pol ure se povrne Jurčič iz hotela. Bil je čudno bledega in resnega obraza in delj časa ni izpregovoril nobene besede. Šele ko sva šla proti pošti, reče mi: 'Ottova gospodična mi je pisala, naj jo obiščem. Grad so prodali in zdaj se vračajo nazaj na Nemško. Ti je ne poznaš; pametna ženska je!'«

10 S čimer si je že dve leti pred *Desetim bratom* nakopal Levstikovo nejevoljo, ki se je na Vrbanu odzval s sicer neobjavljeno parodijo *Slovenskih novel pisateljem* (kot razlaga literarni zgodovinar Anton Slodnjak v Levstikovem *Zbranem delu* 4).

znano pesem *Naš maček*,¹¹ pa mnogo pohujšljivejšo *Od Janezove Neže* (*Zbrano delo* 2: 50) do nikoli objavljenega »eposa« *Ognjeplamtič* (za tiste čase, leta 1855, že kar pornografskega, seveda v funkciji parodije) in povesti *Tilka*, objavljene 1858 v prvem letniku prve literarne revije z nekoliko daljšo sapo, *Slovenskem glasniku*. Tako *Ognjeplamtič* (*Zbrano delo* 2: 22) kot *Tilka* (*Zbrano delo* 2: 100) sta tako rekoč Jenkov literarni program, v katerem svari, naj se pravkar rojevajoča slovenska proza vendar nikar ne zgleduje po tistem že omenjenem literarnem kiču, ki sta se ga na stara leta sramovala Tavčar in Trdina. Besedili sta simetrični parodiji sentimentalnih pripovedi (doslej naštetih in njim podobnih) o lepem, pametnem, značajnem junaku, ki se strastno zaljubi v enako krepostno dekle in ker je dekle zaželen poročni cilj, je včasih posredi še ljubezenski tekmeč, združenje pa jima mdr. preprečuje različen socialni ali materialni status; zaljubljenca gojita meščanski ideal duhovne unije moškega in ženske, njun cilj je poroka in večna ljubezen. Jenkove parodije vse to postavijo na glavo. Jaka Ognjeplamtič je mestni gizdalin, ki se v gostilni spusti v flirt z Lenko, se zvečer pod pretvezo kupca pojavi v njeni prodajalni, kjer se umaže s svečami, nakar skupaj ugotovita, da takšen ne sme po mestu in da je bolje počakati do ranega jutra. Sledi sočen opis prenočevanja,¹² po opravljenem pa se Jaka odpravi na kavo. V čem je parodija? Junaka sta za tiste sramežljive čase vse prej kot krepostna, po glavi jima namesto ljubezni roji le seks; Lenka je res zaželen cilj številnih moških, ampak najbrž ne poročni cilj, združenja jima nič oz. nihče ne preprečuje, o poroki nobene besede, le o golem veselju za eno noč. Če je Jenko v *Ognjeplamtiču* romantično ljubezen reduciral na priložnostni seks, jo je v *Tilki* pretvoril v zrcalno parodijo o vaškem, na duhu ubogem krivonogem edincu (še vojska ga noče), ki ga hočejo starši oženiti s starejšo žensko, česar se revež prestraši, češ kako bom, ko pa mi vse doslej niste povedali, da potrebujem žensko. Parodični smeh je zdaj ta: ženin ne ve, da moški potrebuje žensko, nevesta je že precej priletna ženska, zato se Tilku tekmecev ni bati; v ženinovih poročnih sanjah glavnega mesta ne zaseda ona, ampak mastna pečenka na poročni mizi. Romanca ima srečen konec – seveda parodično obrnjenega: nevesta njegovo snubljenje s krohotom zavrne, Tilka pa ta srečni razplet komentira z znamenitim stavkom »Za en las je manjkalo, pa bi se bil oženil!« (Če drži, da so slovenski pisatelji meščansko pojmovanje ljubezni preslikali v kmečko okolje, ki tega (dotlej) ni poznalo, potem bi ta nestvarnost lahko bil eden od razlogov za parodijo.)

Z *Ognjeplamtičem* so sentimentalne zgodbe preobrnjene v zgodbo o priložnostnem seksu, v *Tilki* pa v štorijo o brezspolni kmečki nerodi, ki si oddahne, ko mu poroka spodleti. Kot primer literature, kakršno po Jenkovem mnenju potrebujemo, je istega leta objavil *Jeprškega učitelja* (1858; *Zbrano delo* 2: 115), gogoljevsko zgodbo o žalostnem koncu marginalca, ki ga zasmehuje groba in neobčutljiva vaška skupnost: kar naj bi mu življenje naredilo znosno, namreč zadetek na

11 Naš maček je ljub'co imel, [...] Zbolela je ljub'ca močno, / o joj, če več zdrava ne bo! / Naš maček je jokat' začel, / nobene več miši ni ujel. / In ko mu res vzame jo smrt, / okoli se plazi potrt, / življenje sovražit' začne / – v soboto obesil se je. [...]

12 Oj ne! Nikakor ne, nekdo izdihne,
in koj nato se čuje cmok in cmok
in tri minute in spet vse utihne,
le včasih se globok zasliši stok
in glas, kater' enak ni govorjenju [...]
(Jenko, *Ognjeplamtič*, 1855; wikivir)

loteriji, ga požene v smrt. Tu Jenko ne ponuja »črvive sentimentalnosti«, ampak tragično ironijo (bi rekel Northrop Frye), torej tip realistične novelistike, ki je Jenku sledila šele 25 let pozneje s Kersnikovimi *Kmetjskimi slikami* med 1882 in 1891.

Literatura in viri

- CANKAR, Izidor, 1968: Obiski: Ivan Tavčar. V: *Leposlovje, eseji, kritika*. Ljubljana: Slovenska matica.
- DEMŠAR, Viktorin, 1991: *Slovenske pridige Petra Pavla Glavarja*. Celje: Mohorjeva družba.
- FISHER, Helen, 2005: *Zašto volimo: narav i kemija romantične ljubavi*. Zagreb: V. B. Z.
- HLADNIK, Miran, 1982: Mohorjanska pripovedna proza. *Slavistična revija* 30/4. 389–414. Spletni dostop.
- HLADNIK, Miran, 1990: *Slovenska kmečka povest*. Ljubljana: Prešernova založba.
- JANKOWIAK, William R., FISCHER, Edward F., 1992: A Cross-Cultural Perspective on Romantic Love. *Ethnology* 31/ 2. 149–155.
- KMECL, Matjaž, 1981: *Rojstvo slovenskega romana*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KOS, Dušan, 2015: *Zgodovina morale 1: Ljubezen in zakonska zveza na Slovenskem med srednjim vekom in meščansko dobo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- LEVEC, Fran, 1965: Spomini o Josipu Jurčiču. *Eseji, študije in potopisi*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PATERNU, Boris, 1974: Struktura in funkcija Jenkove parodije v razkroju slovenske romantične epike. *Pogledi na slovensko književnost* 1. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- POGAČAR, Timothy, 2003: Liberalizem in slovenska literatura: roman Ivana Tavčarja Visoška kronika. Miran Hladnik, Gregor Kocijan (ur.): *Slovenski roman. Obdobja* 21. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete.
- SIEDER, Reinhard, 1998: *Socialna zgodovina družine*. Prevedla Seta Knop. Ljubljana: Studia humanitatis in ZRC.
- VERGINELLA, Marta, 1990: Družina v Dolini pri Trstu v 19. stoletju. *Zgodovinski časopis* 44/2. 171–197.

Branka Kalenič Ramšak
Filozofska fakulteta, Ljubljana
DOI: 10.4312/SSJLK.53.44–51

Kako sta viteška in pikareskna ljubezen vzpodbudili seviljskega šaljivca – primeri iz španske književnosti zlatega veka in njihov vpliv

V španski književnosti 16. in 17. stoletja, v času t. i. zlatega veka, v katerem se razmahnela renesansa in barok, je zagotovo tema ljubezni ena najpomembnejših in najbolj pogosto obravnavanih. Španski pesniki, pisatelji, dramatik obravnavajo ljubezen v sozvočju s takratnimi estetskimi usmeritvami in s specifičnim duhom španske družbe. Prispevek obravnava nekaj literarnih primerov z ljubezensko tematiko v povezavi z družbeno razsežnostjo tistega časa. Tako je vrsta izjemnih literarnih del neposredno vplivala na poznejšo evropsko književnost, posredno pa tudi na slovensko. Med še ne dovolj raziskane primere vplivov sodi tudi Prešernova poezija, ki se je med drugim navdihovala tudi pri španskih avtorjih zlate dobe.

španski zlati vek, renesansa, barok

In Spanish literature of the sixteenth and seventeenth century, i.e. the Golden Age in which flourished the Renaissance and the Baroque, the theme of love is undoubtedly one of the most important and most often addressed. Spanish poets, writers and dramatists dealt with love in line with the aesthetic guidelines of those times and in the specific spirit of Spanish society. The contribution discusses some literary examples with a love theme in connection with the social dimension of that time. There was a series of exceptional literary works that directly influenced later European literature and, indirectly, also Slovene literature. Among the hitherto inadequately researched examples of influence we should include Prešeren's poetry, which was partly inspired by Spanish authors of the Golden Age.

Spanish Golden Age, Renaissance, Baroque

Zakaj močna kakor smrt je ljubezen,
silna kakor podzemlje ljubezenska strast!
(Visoka pesem, 8,6)

Incipit vita nova

Po skoraj osemstoletnih spopadih proti islamu v času *rekonkviste* (711–1492) je Španija našla svoj zunanji okvir v enotni državniški združitvi različnih katoliških kraljestev pod skupno krono Katoliških kraljev, Izabele in Ferdinanda (l. 1474). Konec 15. stoletja je na Pirenejskem polotoku pomenil tudi konec večkulturne skupnosti kristjanov, judov in muslimanov, ki je sobivala in se medsebojno oplajala na ekonomskem, znanstvenem in predvsem kulturnem področju. Začetek vladavine Izabele Kastiljske in Ferdinanda Aragonskega predstavlja v španski zgodovini konec srednjeveške in začetek sodobne Španije. Izjemno pomembna je predvsem vloga kraljice, ki je v Španijo privabila italijanske humaniste, umetnike, pesnike in pisatelje; tako je vrata svojega dvora na široko odprla humanističnemu preporodu. Španija se je na začetku 16. stoletja znašla na pragu izjemnega političnega, ekonomskega, kulturnega in jezikovnega vzpona, h kateremu je pripomogel tudi avtor prve slovnice španskega jezika, ki jo je leta 1492 objavil humanist in filolog Antonio de Nebrija. Tudi s to knjigo so se Španci podali osvajat Ameriko.

Preobrat pa se je prav tako zgodil tudi v takratni književnosti. Njen razvoj je bil vse manj pod vplivom teoloških krogov znotraj samostanskih zidov, tuj vpliv na književnost, ki sta si ga več stole-

tij delila arabska in francoska provansalska književnost, predvsem skozi trubadursko ljubezensko liriko,¹ je postopoma bledele, njeno mesto pa je vse odločneje prevzemal italijanski renesančni preporod. Vendar se španska književnost v vsej svoji zgodovini nikoli ni pretirano vdajala tujim vplivom; tako se tudi proti koncu 15. in v začetku 16. stoletja italijanski renesančni val kmalu zlije z močno špansko tradicijo, kar oznanja začetek zlatega umetniškega in literarnega obdobja.

Zlati vek

Španija je v 16. stoletju, kljub močnim pritiskom Francije, Anglije in Papeške države, obdržala vajeti svetovne politike trdno v svojih rokah. S Karlom V. Habsburškim (oz. Karlom I. Španskim) se od začetka do polovice 16. stoletja začena obdobje velikih španskih osvajanj Novega sveta, pa tudi severne Afrike in evropskih dežel. V ta geografski imperij je glasno prihrumel humanistični renesančni duh, ki mu je cesar, tudi zahvaljujoč idejnemu ozadju Erazma Rotterdamskega, na široko odprl vrata uradne kulture. *Studia humanitatis* so tako prenovile univerzitetni, umetniški in seveda tudi literarni prostor; domači ustvarjalci so pogosto odhajali v Italijo, kjer so spoznavali poetiko arkadijskega ideala umetniške harmonije, platonizem in seveda klasično kulturo.

Karlov sin, Filip II., je položaj svojega očeta le še utrdil, vendar se je duhovno izrazito naslonil na protireformacijsko katoliško prenovo Tridentinskega koncila (1545–1563). Seveda je takšna teološka usmeritev vplivala tudi na književnost in se izrazila v drugi polovici 16. stoletja, predvsem v razmišljanju poeziji Luisa de Leóna in v mistično-poetični odmaknjenosti Svete Terezije Avilske ter Svetega Janeza od Križa, ki ljubezen do vzvišene dame zamenjata za ekstazo popolne ljubezni med dušo in bogom.

Treba je posebej poudariti, da se književnost razcveti prav na prehodu renesanse v barok oz. v baroku, ko je španski imperij že globoko zabredel v ekonomsko, politično in socialno krizo. V 17. stoletju, času nasprotij in napetosti, so se na oblasti menjavali šibki monarhi (Filip III., Filip IV. in Karel II.); španska veja Habsburžanov se je brez nasledstva posušila, tako da so krono leta 1700 prevzeli Borboni. Svet se je v baroku prelevil v *theatrum mundi*,² realnost pa je postajala vse bolj navidezna. Zato so umetniki iskali duhovno zatočišče bodisi v skrajno estetizirani hermetični odtujenosti bodisi v burlesknosti in v groteskni percepciji realnega sveta. A za umetnike je bila še vedno najpomembnejša svoboda ustvarjalnega duha, saj v iskanju novega (*ius novum*) in modernega ni bilo treba slediti klasičnim normam, temveč so lahko srednjeveško tradicijo svobodno prepletali z novim, postavljali drug ob drugega nasprotujoče si koncepte³ in na svet, ki se je spreminjal v biser nepravilnih oblik,⁴ gledali skozi kontrast *chiaroscuro*. Zato se španski zlati vek nikoli ni popolnoma izvil iz srednjeveškega religioznega in nacionalnega objema, saj dogma tako v času renesanse kot baroka ostaja skrita stalnica.

1 Okcitanski trubadurji so bili stoletja pod španskim vplivom. Šele francoski kralj Ludvik IX. (Ludvik Sveti, 1226–1270) je bil prvi resnični gospodar Okcitanije. Poteka veliko živahnih strokovnih razprav o možnih vplivih arabske ljubezenske lirike na trubadursko liriko. (Pintarič 2000)

2 Calderón de la Barca je okoli leta 1634 napisal duhovno igro *El gran teatro del mundo* (Veliko gledališče sveta), kjer gledališče predstavlja alegorijo življenja, avtor pa je dramatik in metaforično tudi Stvarnik. Navdih za to delo je Calderón dobil v krščanski doktrini, pa tudi pri stoikih in Epikletu.

3 V književnosti npr. stilni usmeritvi *gongorizem* (v poeziji) in *konceptizem* (v poeziji in prozi).

4 Eden od možnih izvorov besede *barok* je portugalska beseda *barroco*, ki pomeni biser nepravilnih oblik.

Ljubezen kot bolezen

Ko je romantika ljubezen postavila v središče človekovega bivanja⁵ in vse svoje misli ter čustva podredila liričnemu opevanju ljubezenskih čustev, se je uveljavilo prepričanje, da je zahodna književnost ljubezen odkrila šele s trubadurji, s pesniki pevci iz Okcitanije iz 12. in 13. stoletja, ki so ljubezen kot *fin'amor* (plemenito ljubezen) iznašli v verzih, v ubeseditvi (*trobar* – najdenje ljubezenske pesmi); vendar trubadurji ljubezenskega čustva niso razumeli v dimenziji samouničevalne usodnosti človekove eksistence kot pozneje romantika.

Iz trubadurskega pojmovanja plemenite ljubezni, ki ni bila platonična, se je razvil življenjski slog, podkrepljen s krščansko ideologijo, oz. etično-kulturni kodeks, ki ga privzema in nadgrajuje pojem dvorske oz. viteške ljubezni. V različnih evropskih književnostih je slog trubadurske lirike vplival na različne literarne sloge; na špansko književnost ima v prvi polovici 15. in v 16. stoletju izjemen vpliv italijanska zgodnjerenesančna ljubezenska lirika »milega novega sloga«, kot ga v znamenitem 57. verzu 24. speva v *Vicah Božanske komedije* poimenuje Dante Alighieri (Dante 2005: 191).⁶ Milina novega sloga mora biti sestavni del slehernega pravega pesništva ali drugega ustvarjanja, brez navdiha (Amorja) ni pesništva, ker drugače bi bila poezija prazna, brez duha. Dvorska ljubezen (fr. *amour courtois*, šp. *amor cortés*) kot literarni koncept privzema religiozni kontekst ljubezenske izkušnje, v kateri vitez idealizira damo, njeno lepoto in milino oz. njene duhovne vrline, ona pa mu v navidezno dominantni vlogi gospodarice⁷ strogo odmerja svojo pozornost. V primeru zavrnitve vitez ne vidi več smisla svoje eksistence, zato si želi odrešitve in konca trpljenja v smrti. Gre za povsem navidezni hierarhični odnos med vitezom in damo, saj je bila ženska v srednjeveški in renesančni družbi deprivilegirana in manjvredna od moškega.⁸ Njena nadrejenost tako obstaja izključno v poetičnem imaginarnem svetu.

Miguel de Cervantes v *Don Kihotu* zapiše eno najlepših literarnih ljubezenskih pisem, ki ga vitez *žalostne podobe* v izumetničenem slogu viteških romanov namenja najlepši gospe, kar jih je, Dulsineji Toboški:

DON KIHOTOVO PISMO DULSINEJI TOBOŠKI

Prevzvišena in odlična gospa!

Od osti odsotnosti ranjeni in do srčnih globočin zadeti, premila Dulsineja Toboška, ti pošilja zdravje, ki ga sam nima. Ako me tvoja lepota zaničuje, ako mi tvoje vrline niso v prid, ako mi je tvoja brezbržnost v škodo, bom stežka vzdržal v tej nadlogi, dasiravno je moja koža že podplat, zakaj stiska ni le huda, marveč tudi predolgo traja. Moj dobri oproda Sančo ti bo nadrobno poročal, o lepa nehvaležnica, ljubljena sovražnica moja, kakšen sem zavoljo tebe. Ako se ti bo zahotelo, da mi pritečeš na pomoč, sem tvoj; ako ne, stori, kar te je volja; zakaj ko bom končal svoje življenje, bom ustregel tvoji krutosti in svoji želji.

Do smrti tvoj

Vitez žalostne podobe

(Cervantes 1973: 234–235)

⁵ O usodnosti ljubezenskih čustev govori že *Visoka pesem* (8,6) – epigraf na začetku prispevka.

⁶ »Di qua dal dolce stil novo ch'ì odo«.

⁷ *Dama* izhaja iz latinske besede *domina* in pomeni gospodarico.

⁸ Tudi španska srednjeveška književnost je bogata z mizoginijo, ki je temeljila na tradiciji krščanskih teoloških in antičnih besedil.

V tem pismu je mogoče razbrati vso kompleksnost odnosov med vitezom in njegovo izbranko, ki so podobni srednjeveškim fevdalnim odnosom med gospodarjem (vitezom) in vazalom (damo), ki sledi načelom brezpogojne vdanosti in zvestobe – kruto »lepo nehvaležnico« don Kihot hkrati ljubi in sovraži (»ljubljená sovražnica moja«), saj se izbranka Dulsineja⁹ neusmiljeno poigrava z njegovimi čustvi in mu povzroča globoke bolečine, ki ga silijo v misli na smrt.

Razmah dvorske ljubezni

V španski književnosti se je dvorska ljubezen glede na druge evropske književnosti razmahnila dokaj pozno, šele v drugi polovici 15. in v 16. stoletju (znane so takratne bogate zbirke lirskih pesmi oz. *kanconjeri*). Trubadurska lirika je na Iberskem polotoku vztrajala prej več stoletij zgolj v katalonski in galicijsko-portugalski liriki, kastiljska ljubezenska lirika do zgodnje renesanse 15. stoletja sploh ne obstaja.¹⁰

V prozi se literarni slog dvorske ljubezni razbohoti na začetku zlatega veka v različnih zvrsteh romanov, kot so bizantinski, sentimentalni, pastoralni, viteški, ki pripovedujejo izmišljene zgodbe o bojih z zmaji, z velikani, s prikaznimi; viteški junaki so jih morali premagati in v številnih avanturah po širnem svetu dokazovati svojo viteško etiko ter ljubezen in zvestobo izbrani plemkinji. Bralci so se tako v 16. stoletju najbolj navduševali nad romanom *Amadís de Gaula* (Amadis Galski), objavljenim leta 1508 izpod peresa pisatelja Garci Rodrígueza de Montalve. Med drugim so bili zavzeti bralci tega romana, ki so ga med letoma 1508 in 1587 ponatisnili celo tridesetkrat, Sveta Terezija Avilska, ustanovitelj jezuitskega reda Ignacij Lojolski in seveda Miguel de Cervantes.

Pikareskni roman in posvetna ljubezen

V času razmaha fantazijskih romanov in ljubezensko-etičnega kodeksa dvorske ljubezni¹¹ se leta 1554¹² pojavi satirični oz. družbeno kritični roman *Življenje Lazarčka s Tormesa* (Lazarillo de Tormes), ki v osnovni pripovedni strukturi sledi vzorcu viteškega romana, čeprav gre za njegovo nasprotje. Šele pozneje je literarna kritika to vrsto romana poimenovala pikareskni ali klateški roman. Avtor romana je neznan in vse do danes literarna zgodovina ni odkrila njegove prave identitete. Zagotovo je anonimnost povezana tudi s kritično vsebino, ki v duhu satirične ironije del Erazma Rotterdamskega,¹³ predvsem njegove *Hvalnice norosti*, usmerja ostro puščico kritike v različne predstavnike takratne posvetne in cerkvene španske družbe: oproda, stražmojster, duhovnik, brat miloščinar, odpustkar, nadžupnik. Roman je inkvizicija takoj po objavi prepovedala in ga zelo prirejenega objavila šele leta 1573. Ko je leta 1599 Mateo Alemán objavil pikareskni

⁹ V španščini je ime *Dulcinea* izpeljanka pridevnika *dulce*, ki pomeni sladek, nežen, ljubeč.

¹⁰ Zanimivo je, da je znani španski kralj Alfonz X. Modri, kulturni mecen in pesnik, iz druge polovice 13. stoletja pisal lirsko poezijo v galicijsčini in ne v španščini, čeprav je prav on na svojem dvoru v Toledu zaukazal namesto latinščine javno rabo španščine kot uradnega jezika.

¹¹ Pesnika z izjemnim vplivom sta Garcilaso de la Vega in Fernando de Herrera.

¹² Tega leta se pojavijo kar štiri izdaje v Burgosu, Alcalá de Henaresu, Medini del Campu in Antwerpnu.

¹³ Erazem Rotterdamski (1466–1536) je na dvoru Karla I., španskega kralja, oz. Karla V., cesarja Svetega rimskega cesarstva (1516–1556), užival izjemen ugled humanističnega izobraženca – filozofa, filologa in teologa. Pod vladavino Karlovega sina Filipa II. (1556–1598), strogega katoličana, so bila Erazmova dela prepovedana.

roman *Guzmán de Alfarache* in v njem predvsem nadgradil literarni pomen pikareskega romana, so ponovno natisnili tudi *Lazarčka*, ki je takrat tako kot *Guzmán* postal uspešnica.

V romanu je prvoosebni pripovedovalec mestoma glavni junak mestoma zgolj retrospektivni pripovedovalec, ki namišljenemu naslovniku (»Vaša milost«) pripoveduje svojo »zadevo«. Takšen je vsaj njegov namen na začetku romana. Potem pa že v prvem poglavju, ko na kratko predstavi izvor svojega rodu¹⁴ z družbenega dna, zaide z glavne smeri pripovedovanja – tako namesto o svoji »zadevi« pripoveduje o dogodkih, ki se mu pripetijo med služenjem različnim gospodarjem. Avtor tako raje ostrino svojih bodic usmeri v širšo družbeno kritiko.

V pripovedi zelo malo pozornosti namenja ljubezni, njegov odnos do žensk je materialističen in telesen. A na koncu se izkaže, da je bistvo »zadeve« Lazarjeva zakonska zveza. Ko se je končno izvil najhujši revščini in služabništvu, se v Lazarjev zakon vmeša duhovnik, njegov gospodar, sam pa se znajde v primežu brezizhodne podrejenosti in dvoličnosti:

Tisti čas me je gospod nadžupnik pri Sv. Odrešeniku, moj gospod ter sluga in prijatelj vaše milosti, ki je videl mojo spretnost in da lepo živim – spoznal pa me je, ker sem okliceval njegovo vino – nagovarjal, naj se oženim z neko njegovo služabnico. Ker sem videl, da od takega človeka pričakujem samo dobro in naklonjenost, sem privolil. In tako sem se z njo oženil in se dosihmal še nisem pokesal.

Zakaj mimo tega, da je ubogljivo dekle in pridna in ustrežljiva, uživam pri svojem gospodu nadžupniku vso naklonjenost in vso podporo.

(Neznani avtor 1967: 87)

Kot dober kristjan ženo spoštuje in ljubi, čeprav zlobni jeziki širijo govorice o njeni nezvestobi: »Res je, da so mi nekateri moji prijatelji o tem nekaj namignili in so mi celo več kot trikrat zatrjevali, da je, preden se je z mano omožila, trikrat rodila.« (Neznani avtor 1967: 88) Tako bralec, ko je že spoznal dvoličnost številnih gospodarjev, lahko razume tudi bistvo »zadeve«: »Ampak hudobni jeziki, ki se jih nikoli ne zmanjka in se jih tudi ne bo zmanjkalo, naju niso pustili pri miru. Jezikali so, kaj vem kaj, pravzaprav vem kaj, da so namreč videli mojo ženo, kako je nadžupniku hodila prestiljat posteljo in kuhat obed. Bolje naj jim Bog pomaga, kot pa govore resnico.« (Neznani avtor 1967: 87–88)

V duhu ironije in kritike razkoraka med družbo navideznih vrednot in resničnih vrlin, ki bi jih morali spoštovati in po njih živeti, tudi pri bralcu zaseje svoj dvom, s katerim se bo moral sprijazniti in živeti naprej v družbi, ki na vseh ravneh delovanja izpričuje svojo dvoličnost; nadžupnik ga tako prepričuje: »če bi kdo, ki bi videl, kako tvoja žena prihaja v mojo hišo in hodi iz nje ... Tja prihaja samo tebi in sebi v čast. To ti prisežem. Zategadelj ne glej na tisto, kar utegnejo čenčati, temveč na tisto, kar tebe zadeva, to se pravi, na svojo korist.« (Neznani avtor 1967: 88); Lazar Tormeški pa mu mora verjeti. Tako odkrite kritike inkvizicijska oblast ni mogla sprejeti, zato so knjigo po natisu nemudoma prepovedali.

¹⁴ Tako se začne vsak viteški roman, samo da vitezi svojega plemenitega rodu ne pripovedujejo v prvi osebi, temveč to stori vedno tretjeosebni pripovedovalec.

Moralisti in seviljski razuzdanec

Če prebiramo razprave številnih španskih filozofov, t. i. moralistov, iz 16. stoletja (na primer delo Juana Luisa Vivesa *De causis corruptorum artium* iz leta 1531), na katere je večinoma najprej vplival Erazem Rotterdamski, pozneje pa predvsem protireformacija, ugotovimo, da mnogi obsojajo vsa literarna dela, ki bralce brezbožno zavajajo in prepričujejo v nekrščanske vrednote dvorske ljubezni, saj tako častijo »grešno ljubezen« oz. izvenzakonsko zvezo, ne spoštujejo zakramenta spovedi pred smrtjo, se posmehujejo pokori ter v splošnem zanemarjajo svetopisemske nauke. Še posebej so obsodbe vredni izjemno brani viteški romani, ki brezbrizne bralce vzpodbujajo k opolzkostim, brezdeltu in škodljivi fantaziji.¹⁵ Zato so se viteški romani, podobno kot druga literarna dela, pogosto znašli med prepovedanimi knjigami na zloglasnem seznamu *Index librorum prohibitorum*.

Navidezna moralna obsodba viteštva in dvorske ljubezni je tudi eden od temeljev Cervantesovega romana (1605 prvi del, 1615 drugi del), saj ves čas ironično, tudi pod vplivom pikaesknega romana, zasmehuje viteško življenje in ljubezenska čustva, ki jih veleumni plemič don Kihot iz Manče namenja zali plemkinji Dulsineji Toboški. Don Kihot na koncu svojih dogodivščin, ko se vrne domov, prizna, da je prenehal biti nor, da je zopet Alonso Kihano Dobri; pred smrtjo prejme vse zakramente za umirajoče in se s tega sveta poslovi kot krščanski junak. In na koncu Cervantes zaključi zopet ironično in dvomno: »želel pa si nisem nič drugega kot to, da bi ljudem prignusil goljufive in šemaste zgodbe iz viteških knjig, ki se spričo zgodb mojega resničnega don Kihota že opotekajo in se bodo prav gotovo povsem podrle.« (Cervantes 1973: 603) Dejansko je Cervantesov roman pomenil konec viteških zgodb in literarnega čaščenja dvorske ljubezni.

V 17. stoletju je književnost (predvsem dramatika in romanopisje) še vedno pod nadzorom inkvizicije, ki vsiljuje teološko vsebino moralističnega nauka. Tako umetnost španskega baroka, tudi zaradi vsesplošne družbene krize, globokega občutja razočaranja (v šp. *desengaño*, *desencanto*) oz. »nesrečne zavesti« (Novak 2005: 16) in krize moralnih vrednot postaja vse izraziteje estetika nasprotij – lepega in grdega, dobrega in zla, moralnega in sprijenega, verskega in posvetnega, svetlega in temnega. Umetniki se zatekajo v slonokoščeni stolp umetnosti, v blodnje in utvare, v nerazumljiv estetski svet številnih retoričnih figur in v odmaknjenost zapletene metaforike pesniškega izraza. Če povzamemo razmišljanje dramatika Calderóna de la Barce, ki se v filozofski drami *Življenje je sen* (okoli 1630) sprašuje o smislu življenja – življenje je sen, je utvara, begotna senca ali privid.

Tako se pojavi tema don Juana, ki je pozneje ena najpogostejše obravnavanih tem v zahodni književnosti in v umetnosti.¹⁶ Prvič jo je literarno upodobil dramatik – duhovnik in učenec Lopeja

¹⁵ Izvoz viteških romanov v Ameriko je bil zato prepovedan, saj nevedni Indijanci, ki naj bi šele spoznavali krščanstvo in katoliško vero, ne bi zmogli razlikovati med teološkimi resnicami in fantazijskimi avanturami viteških junakov. Kljub temu je cvetela prepovedana literarna trgovina, pogosto so celo v skrinjah s teološkimi knjigami pod njimi skrivali prav viteške in pikaeske romane.

¹⁶ Na primer v Molièrovem *Don Juanu* (1665) ali Mozartovem *Don Giovanni* (1787). Tema don Juana je bila zelo popularna tudi v času romantike: npr. Puškin, tragedija *Kamniti gost* (1830); Dumas, drama *Don Juan de Mañara* (1836); Byron, epska pesnitev *Don Juan* (1818–1824); Zorrilla, drama v verzih *Don Juan Tenorio* (1844). Prav tako so se v tem liku navdihovali poznejši avtorji 19. in tudi 20. stoletja, še posebej španski.

de Vege – Gabriel Téllez,¹⁷ ki je pisal pod psevdonimom Tirso de Molina. V letih 1621/22 je napisal, leta 1630 pa objavil dramo *El burlador de Sevilla y convidado de piedra* (Seviljski šaljivec in kamniti gost). Glavni junak don Juan je ženskar, zapeljivec, svobodomislec, cinik, ki zavrača poglavitne krščanske moralne vrednote. Je nekakšen južnjaški Faust, ki po demoničnosti celo prekaša svojega severnjaškega dvojnika, saj ne sprejema vere v onostranstvo oz. ni pripravljen na nikakršne kupčije ne s hudičem ne z bogom. Tako don Juan zavrne tudi zadnjo možnost kesanja, s katero bi si lahko zagotovil vstop v vice. Tirso de Molina razvratnežu in uničevalcu kreposti, ki se »norčuje« (*burlador*) iz žensk, doda še značaj izdajalca, morilca in fanatičnega nevernika – v posmrtno življenje ne verjame niti takrat, ko ga kamniti kip umorjenega očeta ene od onečaščenih žrtev povabi na poslednjo večerjo. Kamniti gost mu še zadnjič ponudi roko sprave, ki pa jo don Juan najprej vzvišeno zavrne, saj je do konca zvest svojim svobodomiselnim nazorom in zanika božjo milost. Ko začuti ognjeno moč pekla, se želi spovedati in pokesati. Za molitev v vrtu Getsemani je zdaj prepozno; lahkomiselnost, brezobzirnost ter neobčutljivost do drugih se na koncu spremenijo v moralni nauk »Kakor boš sejal, tako boš žel!« (Molina 1978: 126)¹⁸ Če te na tem svetu ne doseže roka pravice, *memento mori*, bo božja pravičnost izravnala vse krivice po smrti. Don Juanove žrtve, ki se mu v iskreni duhovni in telesni ljubezni predajajo z upanjem na zakrament poroke, so za svojo razžaljenost, izgubo časti in dosmrtno trpljenje poplačane šele v posmrtnem življenju.

Vpliv na Prešerna

Prešernoslovje se med drugim ukvarja tudi z različnimi vplivi na pesnikovo poetiko, saj takšen opus, kot je Prešernov, ne more stati osamljen v praznem prostoru oz. se mora nujno v vsebinskem in formalnem pomenu ozirati po različnih zgledih, ne glede na dejstvo, da pesnikovo besedo nujno povezujemo tudi s slovensko jezikovno in kulturno identiteto. Veliko je študij o Prešernovih stikih z antično in italijansko tradicijo, znani so vplivi nemške, angleške, poljske književnosti, tudi trubadurske lirike, praktično ničesar pa ni v slovenski strokovni javnosti znanega o številnih vplivih španskega zlatega veka, ki jih je Prešeren vsrkaval predvsem zahvaljujoč Matiji Čopu in njegovi bogati knjižnici, v kateri med drugim najdemo originale številnih španskih avtorjev. Čeprav je v zadnjem času v slovenski literarni vedi nastalo kar nekaj študij, ki umeščajo vplive tujih književnosti v slovenski literarni kanon¹⁹ in vzpostavljajo pomembna metodološka izhodišča tudi za nadaljnje raziskave prešernoslovja, ostajajo španski zgledi v slovenski literarni strokovni javnosti še vedno večinoma »španska vas«. Najbolj poglobljeno študijo o španskih literarnih vplivih na Prešerna predstavlja še neobjavljena doktorska disertacija Špele Oman (2016).

Avtorica je obširno in prepričljivo pokazala literarne transferje med primeri Prešernove poezije in verzi številnih avtorjev španskega zlatega veka, kot so Juan Boscán, Garcilaso de la Vega, Lope de Vega, Miguel de Cervantes, Luis de Góngora, Francisco de Quevedo, Calderón de la Barca.

¹⁷ Tradicionalno to dramo literarni zgodovinarji pripisujejo njemu, čeprav v zadnjem času obstaja nekaj dvomov, saj so v Kordovi našli besedilo s podobno moralistično vsebino iz leta 1617 avtorja Andrésa de Claramonteja, ki naj bi bil avtor tudi poznejše drame.

¹⁸ »¡Quién tal hace, que tal pague!«

¹⁹ Na primer projekt »Slovenska« svetovna književnost pod vodstvom Marka Juvana.

Stičišče z omenjeno špansko literarno tradicijo lahko pri Prešernu v najbolj pozitivnem pomenu osvetlimo na oblikovni ravni, znani so na primer vplivi španske romance; vendar ne moremo izločiti vsebinske ravni, saj je upesnjevanje ljubezenskega trpljenja v različnih pojavnih odtenkih izjemno blizu kanonu dvorske ljubezni in njegovi kasnejši baročni nadgradnji. Tako na primer v idealiziranje podobe nedosegljive dame in njene nedostopne ljubezni poseže zavedanje o nesmislu, ki pesnika sili v humor in ironijo (npr. peti sonet v *Ljubeznih sonetih* – *Kupido, ti in tvoja lepa starka*).

Prešernova poezija je polna baročnih nasprotij, napaja se z estetiko številnih literarnih zgledov, tudi španskega zlatega veka. Globine njegove poetike ne moremo pojasnjevati zgolj z biografskimi elementi in ugibanji o njegovem čustvovanju. Gre vsekakor za zunanji impulz, ki pa je v svoji razpetosti in ljubezenski bolečini globoko zasidran v evropski literarni tradiciji, katere del nedvomno predstavlja tudi španska književnost zlatega veka. Izvirnost Prešernove poezije pri tem ostaja neokrnjena, saj pesnik do tujih vzornikov nikoli ni v podrejenem odnosu. Podobno kot je pomembna Cervantesova vloga pri snovanju prvega evropskega sodobnega romana, v katerem je združil številne domače in tuje vplive ter prepletel osebne življenjske izkušnje z novimi literarnimi postopki, ostaja temeljna tudi vloga Prešernove poezije za slovensko in evropsko romantiko, saj je upesnjevanje lastnih poetičnih vzgibov, tudi s pomočjo tujih vplivov, zgolj pripomoglo k njegovi neprekosljivi pesniški veličini.

Literatura

- CERVANTES, Miguel de, 1973: *Veleumni plemič don Kihot iz Manče*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- DANTE ALIGHIERI, 2005: *Božanska komedija*. Celje: Mohorjeva družba.
- MOLINA, Tirso de, 1978: *El burlador de Sevilla y convidado de piedra*. Madrid: Cátedra.
- NEZNANI AVTOR, 1967: *Življenje Lazarčka s Tormesa*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- NOVAK, Boris A., 2005: Poezija in konvencija v baroku in klasicizmu. Tone Smolej (ur.): *Prevajanje baročnih in klasičnih besedil*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 15–42.
- OMAN, Špela, 2016: *Odmevi španskega in portugalskega pesništva pri Prešernu*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za romanske jezike in književnosti.
- PINTARIČ, Miha, 2000: Arabci in trubadurji. *Primerjalna književnost* 23/1. 53–73.
- PREŠEREN, France, 1969: *Poezije*. Ljubljana: Prešernova družba.
- SVETO PISMO, 2003: *Visoka pesem*. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije. 8,6. <http://www.biblija.net/biblija.cgi?l=sl>

Zvonko Kovač

Filozofska fakulteta, Zagreb

DOI: 10.4312/SSJLK.53.52–61

Semantika ljubezni v slovenski in južnoslovanski poeziji (pesmi z naslovom *Ljubezen*)

Pogovor o ljubezni, zlasti o njeni semantiki, lahko začnemo s knjigo Dubravka Škiljana *Vježbe iz semantike ljubavi* (2007) in tudi s problematizacijo »družabnega okolja«, kakor ga je tolmačila vrsta slavistov v hamburškem zborniku *Prikazi ljubavi u bosanskoj, hrvatskoj i srpskoj književnosti. Od renesanse do danas* (2007, ur. Robert Hodel). V obeh virih gre za poskus definicije ljubezni, podobno kot v naši raziskavi: izbrane pesmi z naslovom *Ljubezen* poskušajo odgovoriti, kako ljubezen »definirajo« pesniki, tako da se bodo rezultati razlag morda približali razumevanju ljubezni v njeni univerzalni dimenziji. Hkrati bomo poskusili vzporejati teoretični diskurz o ljubezni in pesniške določitve; ta naj bi bila bližji resnici ljubezni ne samo v primerjavi s teoretičnim premišljanjem, ampak tudi z našo izkušnjo z ljubeznijo(-mi).

semantika ljubezni, slovenska in južnoslovanska poezija, družbeno okolje, »definicije« ljubezni

A discussion about love, especially its semantics, can begin with the book by Dubravko Škiljan *Vježbe iz semantike ljubavi* (2007) and with the problematisation of the »social environment« as it was interpreted by a number of Slavists in the Hamburg preceedings *Prikazi ljubavi u bosanskoj, hrvatskoj i srpskoj književnosti. Od renesanse do danas* (2007, ed. Robert Hodel). In both sources there is an attempt to define love, as in the current research: selected poems with »love« in the title attempt to answer how love is »defined« by poets, so that the resulting explanation might bring us closer to understanding love in its universal dimension. At the same time, an attempt will be made to draw parallels between theoretical discourse about love and its poetic definition; this should be closer to real love not only in comparison with theoretical consideration, but also closer to our experience of this emotion.

semantics of love, Slovene and South Slav poetry, social environment, »definition« of love

Uvodne variacije

Pred nekaj leti je bila prevedena netipična knjiga Rolanda Barthesa *Fragmenti ljubezenskega diskurza*,¹ v kateri vodilni francoski semiotik opušča možnost metajezikovnega opisa ljubezni, ker pravzaprav ne verjame v možnost znanstvenega razpravljanja o ljubezni. Barthes govori o nezane-marljivi izčrpanosti jezika, namreč da se *potankost svoje Slike* oziroma *svojstvo svojega hrepene-nja* lahko izreče samo s tautologijo:

Čudovit je, kdor je čudovit. Ali: občudujem te, ker si čudovit, ljubim te, ker te ljubim. (Barthes 2002: 28)

Ali še bolj neposredno:

Kdor hoče zapisati ljubezen, se mora spoprijeti z godljo govorice: s tem področjem norosti, na katerem je govorica preveč in hkrati premalo, pretirana (spričo brezmejnega širjenja jaza, spričo čustvene poplave) in revna (spričo kodov, na katere jo ljubezen potisne in splošči). (prav tam: 112)

¹ Barthes je knjigo napisal leta 1977, v hrvaščini je izšla leta 2007, v slovenščini leta 2002. Navedki so iz slovenskega prevoda.

Spraševanje o (ne)zmožnosti pisanja o ljubezni bomo ponazorili na prelomnih mestih širše razumljenega modernizma in postmoderne z razlago »semantike ljubezni« v izbranih besedilih sodobnih južnoslovanskih pesnikov, predvsem z razumevanjem soodnosa tradicionalne in moderne literarne senzibilnosti, torej strastne in prijateljske ljubezni (ki ni nezdružljiva z erotizmom), v pesmih, naslovljenih preprosto – *Ljubezen*.

Če se strinjamo z navedenimi Barthesovimi stališči in svojo razpravo o semantiki in prikazovanju ljubezni v sodobnem pesništvu utemeljimo na dvomu v zmožnost metajezikovnega opisa in opredelitve ljubezni, nam preostaja, da se le posredno približamo razumevanju fenomena ljubezni z razlago ljubezenskega pesništva ali pripovedi brezkončne ljubezenske tematike. Toda splošno znano je, da niti tu nismo na trdnih tleh. Sodobne literarne teorije in teorije interpretacije ne dajejo trdnih izhodišč za strokovno, terminološko edinstveno zaobjetje »simboličnih znakov« literarnih tem in motivov niti fenomena ljubezni. Občutljivo mejo, ko katerikoli jezikovni ali grafični znak v literaturi postane simboličen, določa pravzaprav literarni kontekst oziroma precej arbitrarna sposobnost prejemnika, da znak »povzdigne« ali si ga predstavlja v »prenesenem pomenu«. Po definiciji so simbolični znaki nemotivirani, niso povezani s svojim predmetom niti mu niso podobni, so »konvencionalni kazalci«, ki jih filozofija jezika povezuje z referenco, ki pa označuje skrajno ohlapne povezave med znakom in predmetom. Prezgodaj umrli zagrebški jezikoslovec in semiotik Dubravko Škiljan v svojem delu *Vježbe iz semantike ljubavi* (Vaje iz semantike ljubezni) izhaja iz hipoteze o ljubezni kot pojavu, ki zaznamuje vsako človeško družbo, ne glede na to, da se je družbeni vidik ljubezni glede na kontekst nenehno spreminjal. »Znaki ljubezni« so lahko v diahroni perspektivi analizirani šele znotraj mej posameznega besedila, »v skladu z zelo restriktivno definicijo lingvistike (in potemtakem seveda tudi semantike), meje besedila bodo hkrati tudi meje dosega raziskovalnih postopkov.« (Škiljan 2007: 8–14) Kljub avtorjevim skromnim pridržkom menim, da je za izbrani dvakratno izmuzljiv predmet raziskovanja prevzeto stališče več kot produktivno, saj nas predvsem lahko usmeri v razlikovanje med avtoreferencialnim in referencialnim oziroma indeksnim in simboličnim znakom. In nas, četudi začasno, brzda pri dekodiranju pomena, tj. pri prepoznavanju smisla znakov, stanja ali izkušnje ljubezni, ki so tako različni in tako medsebojno neprimerljivi, da se vedno znova sprašujemo: *kaj je ljubezen?*

Če pustimo ob strani vsa prejšnja razumevanja, konstrukcije in prikazovanja ljubezni ter se osredotočimo na obdobje novejše evropske književnosti oziroma na opisovane oblike strastne ljubezni, romantične ali meščanske, ki dopušča zvezo ljubezni in telesnosti ter ženski priznava svobodo do ljubezenske izbire, bomo opazili, da jo prvotno zaznamuje logika nasprotnika ali svojevrstna vojna spolov.

Če sledimo literaturi o ljubezni, se zdi, da je dolga stoletja naše zgodovine in desetletja novejši književnosti pozabljen Aristofanov mit o androginu, po katerem je celotno človeštvo predstavljal en par, ena enota združena z drugo, oblikovani v najlepšo celoto, ki si jo lahko zamislimo. To je izzvalo ljubosumje bogov, zato so jo razdelili po sredini na dva enaka dela. Elisabeth Badinter (1986: 117–118) zapiše, da »mitski dvospolnik spominja ljudi, da združeni, podvojeni postanejo poosebljenje popolnosti, tako da Eno, ločeno od Drugega, postane ohromljeno in nekoristno.« Ali še natančneje (prav tam: 130): v podtalni vojni med spoloma pomenijo dvojnost, antagonizem in hrepenenje reprezentativno trojnost odnosov med spoloma v srednjem veku in tudi v muslimanski

kulturi, nasploh v vseh družbah pod dominacijo moških, pravzaprav ni pogojev za nežno ljubezen, ki bolj zanesljivo združuje moškega in žensko:

Strah pred Drugim, poleg strahu pred Istim, se psihološko zaveda konfliktnega dualizma spolov. Ta dualizem krepi občutek pripadnosti svoji vrsti in opravičuje nasilje nad Drugim, objektivno v družbenih odnosih in subjektivno v samem sebi. Če interferenca spolov spodbuja bojazen, zlasti pri moških, lahko razumemo njihovo agresivnost do žensk in proces spolne segregacije, ki se izrojeva v konfliktnost. Kakor da bolj ljubijo hierarhijo, celo za ceno vojne, od miru, razumljenega kot vir kaosa, nereda in nerazložljivosti. (prav tam: 142)

Ugled patriarhalne družbe v evropskih okvirih se po mnenju Elisabeth Badinter (1986: 186–187) začne krhati v prejšnjem stoletju po obeh svetovnih vojnah, dokončno pa se kompromitira po moralnem porazu zahodnega moškega, ko nasilje in demonstracija gole moči – arhaične moške vrednosti – odpovesta v korist spoštovanja Drugega. Gibanje za emancipacijo žensk kakor tudi upor sinov proti očetom v šestdesetih letih sta povzročila korenito spremembo med spoloma. Borba za enakost je »tako dobro izbrisala razlike«, da je pripeljala do občutka izgube moške in ženske identitete, a še ni spremenila včerajšnjega patriarhata s psevdomatriarhatom, ampak je le opozorila na podobnosti, na skupno človečnost.

Občutja, ki združujejo ta par mutantov, se morajo zamenjati po naravi stvari. Tujstvo izgine, odstopi mesto »familiarnosti«. Morda se bo v tem izgubilo nekaj žara in strastne želje, vendar bomo pridobili na nežnosti in soudeleženi, v tisti vrsti občutkov, ki lahko združujejo člane ene in iste družine: mater in otroka, brata in sestro ... Končno, vse tiste, ki so odložili orožje. (prav tam: 193)

Menim, da je evropska književnost 20. stoletja večkrat opisala navedene spremembe v moško-ženskih odnosih, zlasti v besedilih z ljubezensko tematiko. Če se tokrat omejimo na dobo obnove modernizma oziroma preloma modernizma v postmodernizem, na besedila in pisce 20. stoletja, bomo opazili, da je globoka vez južnoslovanske zgodovinske avantgarde, ekspresionizma in socialnega realizma omogočila relativno zgodnje redefiniranje moško-ženskih odnosov, vsaj v literaturi, vprašanja ljubezni je namreč postavila zunaj okvirov vojne spolov in pogojenosti patriarhalne družbe. Popolnoma naravno je, da sta se morali prav tako spremeniti prakticiranje in pojmovanje ljubezni kakor tudi smer našega raziskovanja, prepoznavanje znakov ljubezni, ki ni nujno ne velika ne strastna, torej ni erotično pesništvo, pač pa ljubezen v mirnem, ne vojnem odnosu, nežna prijateljska ljubezen ali nekakšno erotično prijateljstvo. Navsezadnje prav vrnitev k samemu sebi, osciliranje med dvema skrajnostma: ravnodušnostjo in soudeležbo, včasih zagotovo otežuje vzpostavitev novih vezi, vsaj če popolnoma sledimo razumevanju Elisabeth Badinter ali kot je zapisala Laura Kipnis (2006: 152–153): »Ostati med privolitvijo in zavrnitvijo je pot proti svobodi, pravi Sammuel: vsaka odločitev pomeni konec koketiranja [...] Morda nihče ne more biti proti ljubezni, vendar je kljub temu mogoče koketirati s to idejo.«

Univerzum pesmi, semantična polja ljubezni

Preden pregledamo izbrana besedila, uporabimo še dve metodološki pripombi Dubravka Škiljana. Če je vsaka pesem koherentno in v nekem smislu samozadostno sporočilo, bomo kon-

tekst, ki ga oblikuje, poimenovali univerzum pesmi, ki ima »značilnosti samozadostnosti in samostojnosti od drugih univerzumov«, ne glede na to, da lahko znotraj univerzuma vzpostavlja »cel niz *likov*, od katerih vsaj eden neredko prevzema vlogo subjekta izjave in sporočila ali enega od delov sporočila.« (Škiljan 2007: 48)

V iskanju jezikovnih znakov, s katerimi je označena ljubezen, in načina medsebojne strukturiranosti teh znakov, – ali kot pravi Škiljan (2007: 136), »da opišemo jezikovno konstrukcijo pojma ljubezni v vsaki posamezni pesmi«, – lahko rečemo, da se bomo ukvarjali s semantičnimi polji ljubezni, pri čemer so lahko tudi negativni elementi determinante polja. Prav tako bomo v opisu skušali slediti »dinamičnemu procesu linearnega nastajanja polja« in tudi razlikovati osrednje, bistvene dele od »obrobnihih elementov«, dodali bomo tudi dominantne motive ob paralelnih, v njihovih edinstvenih asociativnih povezavah in intenzivnosti.

Da bi se izognili večjim nesporazumom, se bomo naslonili zgolj na pesmi, ki se s svojim naslovom *Ljubezen* nanašajo ne le na »jedrni element« semantičnega polja ljubezni, ampak imajo ambicijo zavzeti celo semantično polje pesmi, ali pa je pesem večplasten »odgovor« na povsem enostaven, a tudi zahteven naslov.

Pri raziskovanju pesmi z naslovom *Ljubezen* sem zasledil netipična avtorja poezije, Frana Levstika in Frana Alfirevića, ki ju uvrščamo v prozno-realistične tradicije modernizma; Levstik je v literarni zgodovini realist, Alfirević pa je povezan z ekspresionizmom. Zato ni čudno, da oba ljubezen »definirata« z narativnim opisom, skoraj kot nadnaravni pojav, ki se v Levstikovi pesmi zlomi pred njenimi zaprtimi vrati, pesnikov glas pa izzvani z besedami: »*Ne zna, ne zna ljubiti duša tvoja*«, čeprav:

Ljubezen, ki s pogumom v prsih sveti,
morje in reka, ječa ne ostraši,
obup in žalost, smrt je ne oplaši
ne ukrote pekla prostori vneti. (Levstik 1948: 139)

V Alfirevićeve pesmi pa ljubimca, utrujena od slasti, ko minljivost spregovori iz telesa ženske, sanjata »z mrtvim hrepenenjem o koncu moči«, kar bo moški lik privedlo v suženjsko, ponižujočo omamo:

Omamila ga bo močno vlažnost njenih oči
in ležal bo kot kužek v senci njenega telesa.² (Alfirević 1934: 45)

Dobriša Cesarić (2000: 145), pesnik lahkih verzov in prosojne asociativnosti, v semantično polje svoje *Ljubavi* vpisuje ljubezen in srečo, zvezde, ki so zaradi njiju večje, tudi hrup iz mesta, ki je podoben pesmi slapa, polet v višino in srca, ki zamirajo in se parajo: zato ne čudi hotenje lirskega *jaza*, ki si s svojo ljubljeno želi izginiti brez sledi. Skratka, v vseh treh primerih lirske *jaz* ne prikriva svoje drugosti v odnosu do ženskega objekta hrepenenja, razlika je samo v izidu te borbe, ki se giblje od očitka do omame in ponižanja, do želje po skupnem izginotju.

² Omamiče ga težko očiju njenih vlaga, / i ležace ko pseto u seni njenog tela.

Podobno se je tudi najvzhodnejši južnoslovanski pesnik Nikola Furnadžijev poigral z močjo ljubezni v simboliki zmaja in vrelega poletja. Z opisi poletja kot ogromnega zmaja (gori zadihani zrak, sonce gori, robide in njive kipijo) se povečuje vtis notranjega vrenja, kar moramo povezati z naslovljeno ljubeznijo. V korelaciji zunanje in notranje vročine se bo med znake ljubezni na koncu zapisala puščava (kot tudi na začetku), zemske grudi sive in muka z robid: dokler nas nosi hrepenenje (moške) ljubezni, se vročina in klatenje po njivah ne konča:

Velik zmaj letel je v puščavi,
zadihana je črna zemlja,
jaz pijem sok in muko robid
te iščem, ko po poljih hodim.³ (Bagrjana 2004: 41)

Kako pa je z ženskim hrepenenjem? Ena redkih pesnic ljubezni iz balkanskega patriarhalnega sveta, poleg edinstvene in distancirane Desanke Maksimović – Jalisavete Bagrjane, svojo pesem *Ljubezen* začne z vprašanji: kdo je tisti, ki ji je prekrizal pot, zaradi kogar ne spi, saj ji je izbrisal nasmehe in jo začaral. Takole odgovarja:

Vidim te na starih ikonah,
slišim te, ko spiš pozno ponoči,
me gledaš z očmi ugrabitelja
in v tvojem glasu me vsak zvok razgalja.⁴ (Furnadžiev, <http://litclub.bg/library/bg/furnajiev/lubov.html>)

Stare ikone bodo asociativno poklicale Mefista in Kristusa v sliki tistega, ki jo gleda z očmi *ugrabitelja*, z nenasitnimi, pohotnimi očmi, medtem ko jo vsak zvok razgalja in duh izpolnjuje z nemirom. Šele druga in zadnja kitica prinašata razrešitev, najprej s pesmijo srca, s primero ptice v razcvetelem vrtu, ki poje in kliče – ljubljeni! Potem pa s »tipično« ženskim glasom lirskega subjekta srečna v podrejenosti šepne kot Magdalena Jezusu: »Lej moji roki – vodi me!«⁵ To lahko razumemo kot razuzdanka sem, vzemi me, prevzemi odgovornost.

Kako pa sta v svojih pesmih z naslovom *Ljubezen* pela moška generacijska sopotnika Miloš Crnjanski in Antun Branko Šimić? Pri vprašanjih o ljubezni bo tudi pri njiju, tipičnih raztresenih moških po veliki vojni, manj odgovornosti in več bolečine, kar smo se lahko prepričali tudi z razumevanjem ljubezni pri Srečku Kosovelu. Njihova prestrašenost in zaposlenost s smrtjo (Martinović 1986: 311–312) je bila samo druga stran »pesmi o telesu« ali obsedenosti s telesom, ki se ne prikazuje le v bližini erosa in tanatosa, ampak tudi s poskusom, da uresniči »nekakšno popolno čustvo, zgolj duhovno ljubezen ali čustveno resnico živeti s kar najmanjšo možno telesno omejitvijo.« (Zadravec 1986: 68)

3 Огромен змей е лятото в пустините, / задъхана е черната земя, / аз пия сок и мъка от къпините / и търся те, и в нивите вървя.

4 Виждам те на старите икони, / чувам те в съня си нощем късно: / гледаш ме с очи на похитител, / а в гласа ти всеки звук ме гали. / Виждам те на старите икони, / чувам те в съня си нощем късно: / гледаш ме с очи на похитител, / а в гласа ти всеки звук ме гали (Furnadžiev, <http://litclub.bg/library/bg/furnajiev/lubov.html>).

5 Ето моите ръце – води ме!

Miloš Crnjanski že v prvi kitici, kakor bi jo pisala pesnica po prvi izkušnji telesne ljubezni, z nepravilno rimo povezuje oholost z bolečino: Že prvič je bila ljubezen zame sama bolečina.⁶ Vendar je bil razlog bolečine prav »moška« nujnost ločitve, po kateri subjekt pesmi konča v gozdu, z rokami na cveticah namesto na toplih prsih, zato obupano in ironično zaključí:

Bolj strastno kot na tvoje prsi
padel sem na njih
v blodnem, brezumnem vrisku.⁷

Morda ena najlepših pesmi z naslovom *Ljubav* (Ljubezen) A. B. Šimića med znake ljubezni zapisuje ugaslo rumeno svetilko in moder plašč, njeno telo, šumenje oblakov in dreves, let belih težkih kril kot znake ženstvenosti – kot tudi njene težke lase, ki plapolajo skozi noč, globoko šumijo, kot morje – po ljubezni. Vendar ta semantični niz presekatata dva »moška« verza: »Moje telo, stegnjeno pod tvojimi nogami« in »Moje roke se zvijajo, hrepenijo, prosijo.«⁸

V tem nežnem in prav tako ponižnem položaju je lirski subjekt izrazil svojo moško modernistično molitev, poziv k telesnosti, ki bo do konca obnove modernizma osciliral med približevanjem k ženskemu razumevanju prijateljske ljubezni in moškimi pozivi k svobodi (in zaslužnjevanju) telesa, aktivnosti v koitusu, obojestranskemu ali celo istočasnemu orgazmu kot vrhuncu te »nevarne igre«, ki jo imenujemo ljubezen.

Nevarne igre ali zasičenost z bližino

Analizo nadaljujemo z najzahodnejšim slovanskim pesnikom, Cirilom Zlobcem, in njegovo pesmijo *Ljubezen*. Zlobec že na slovnični ravni ohranja dvojino (»nevarno igro se igrava, preganjava se, drug drugemu pogum priznava« itn.) in semantično polje ljubezni »obhodi« med dvema likoma, med *jaz* in *ti*. Igra med *jaz* in *ti* in medsebojno preganjanje, iskanje in spodbujanje vodijo do nerazlikovanja slasti (ki bi jo lahko prevedli tudi z nerazlikovanjem želje, hrepenenja) od bolečine, upanja od obupa. Že v drugi kitici pa pomensko polje napoveduje trenutek resnice, razočaranja:

vsaksebi sva si, ko sva najbolj skupaj,
oddaljena želiva si bližine.

Oddaljenost, ko smo najbolj skupaj, želja po bližini, ko smo najbolj oddaljeni, dve večkrat ponovljeni ljubezenski maksimi varuje akterja ljubezni pred pretirano bližino, izgubo identitete, vendar ju tudi spominja na potrebe po bližini. Namreč ljubezen ni pristajanje na tuje življenje in življenje za drugega niti ni izgubljanje in uničevanje svojine, svojskosti drugačnosti:

Najtèmnejšo skrivnost v ljubezni slepi
uzreva nezgrehljivo, v njenem znôju
dražljivo koža se na kožo lepi

6 Več prvi put mi ljubav beše samo bol.

7 Strasnije nego na tvoje grudi / pao sam na njih / u blodnom, bezumnom vrisku.

8 Moje tijelo ispruženo podno tvojih nogu / Moje ruke svijaju se žude mole.

in besno prisluškujeva si vase.

Šele ko res omagava v tem boju,

drug v drugem razočaran prepozna se. (Zlobec 1985: 25)

Znojen dotik kože, ko se v znoju ljubezni koža dražljivo lepi, dokler vsak zase *prisluškujeva si* vase: semantično polje ljubezni se zapira s poantnimi verzi, s katerimi se lika pesmi, po obojestranskem telesnem izpolnjenju, prepoznata kot Eno v Drugem (pravzaprav kot obojestranska tujca: drugega v drugem), razočarana, z deziluzionirano sliko samega sebe.

Za primerjavo: Dane Zajc *lok ljubezni* v istoimenski pesmi opisuje z znaki žejne zemlje in žeje, da bi potem razcvetel kamen:

In naj se potem razcvete kamen.

Naj se razcvete kamen v prsih zemlje,

naj te ugrabi njegov cvet.

Naj te popije žeja prsti.

»In naj diši mogočna noč / s temnim vonjem« (Zajc 1958: 28; cikel Ljubezen, 26–34), misel, s katero se nadaljuje pesem, lahko na kratko sklenemo z lirskim subjektom kot skupnim komentarjem. Ljubezen se zdi kot žeja, hrepenenje po nedoseženem, nemogočem. Po drugi strani pa, kot je zapisala Alojzija Zupan Sosič za poznejšo slovensko erotično poezijo: »Ženski lirski subjekt ni samo prevrnil pesniške optike – da bi iz ženske kot objekta poželenja naredil za objekt poželenja moškega.« Vendar ji je »moški, tako razgaljen in gol, v resnično veselje.« (Zupan Sosič 2008: 165)

Nekoliko vzhodnejši južnoslovanski pesnik Boro Pavlovič odpira semantično polje svoje pesmi *Ljubav* (Ljubezen) s preprostim verzom, v katerem opisuje nedolžnost vsakega začetka ljubezni, ki se poraja med pestrimi oblikami zla in nedosegljivo srečo. Rahlo, skoraj neopazno »spodkopavanje« semantičnega polja ljubezni lahko opazujemo od motiva nedosegljive sreče, s katerim zaključuje prvo kitico, motiva narcise v drugi kitici pa do motiva oddaljevanja, drobljenja in izginjanja ljubezni v verzih tretje kitice, kajti naš poraz je njena zmaga in šele zelo zvočne končne rime (npr. zgnječi – ječi) izenačujejo, »pomirjajo« naše izginjanje in njeno vesoljsko ječanje:

Povsem nas obvlada! Vali se s tal,

pokriva, prerašča, pritiska in mečka

in dokler ne izginemo pod njenimi valovi

se ona prebija skozi veselje in ječi.⁹ (Pavlovič 1953: 3)

Luko Paljetak, postmodernistični pesnik iz Dubrovnika, začenja igro prepoznavanja Enega z Drugim v svoji pesmi *Ljubezen* z dvojnimi nezaupanjem, ki se znotraj semantičnega polja ljubezni v prvi kitici lahko opredeli tudi kot vprašanje: ali lahko *povsem spoznamo* drugega oziroma tisto v sebi, ki ljubi mene, in tistega sebe, ki ga v njej ljubim, tisto, ki v sebi ljubi mene, in tistega sebe v tisti, ki jo ljubim?

Lirski subjekt, ki je hkrati tudi eden od aktivnih likov igre razpoznavanja Enega v Drugem, poleg tradicionalne motivike, ki je značilna za postmodernističnega pesnika (hladen ogenj zvezd, ki

⁹ Savlada nas sasma! Odvaljuje s tâlâ, / pokrije, preraste, pritisne i zgnječi, / i dok nas nestaje ispod njena vala, / ona se kroz svemir probija i ječi.

počasi tonejo, čudovit znoj zemlje), ljubezensko semantično polje pesmi zaključuje s tretjo kitico, v kateri variirajo podobna nezaupanja in dvomi kot v prvi, a z okrepitvami – »nikoli ne bom spoznal, v sebi sebe ljubi in mene kot mene in sebe«¹⁰ –, pravzaprav žensko, ki ju oba prerašča. Ali moramo zato verjeti, da se moč obojestranske ljubezni naseljuje v ženski?

Nikoli ne bom povsem spoznal tiste, ki
v tebi ljubi mene, čeprav se trudim, tisto,
ki me ljubi, mene v sebi ljubi, in mene, ki si moja
prisvaja pooblastila, in če je treba, zebe
na hladnem ognju zvezd, ki počasi tonejo.¹¹ (Paljetak 2013: 53)

Znake ljubezni oziroma sugestijo odgovorov lirskega subjekta opazimo pravzaprav v drugi kitici, pa tudi kot skoraj neopazno vraščanje v zadnjo kitico; tudi tista, ki jo ljubim, in tista, ki mene v meni ljubi kot sebe in mene in jaz sam, midva sva šele meja: »meja, ki jo deli od nje same in sence njene, ki mojo loči tako kakor list od lista istega drevesa.«¹² (Paljetak 2013: 53)

Zanimiva je sugestija sodobnega pesnika gosparja,¹³ ki je naslednik starodavne tradicije ljubezni in svobode, ker določena »preliminarna nenavadnost drugega« ostaja etapa, ki jo moramo premagati, kot ugotavlja E. Badinter (1988: 256): »Cilj je povsem druge narave. Zdaj hitimo, da bi odložili orožje, da bi preverili našo soudeležbo. Prosojnost vodi naše ljubezenske odnose. Širše odpiramo svoje srce Drugemu v upanju, da bomo srečali svojega dvojčka.«

Na prvi pogled se verzi iz pesmi *Ljubezen* lahko berejo kot nekakšna pesem v prozi, saj se zdi, da nad znaki lirike prevladujejo znaki pripovedi, intimne zgodbe. Vsebina je oblikovana v tri kitice, ki so pravzaprav koncentrirani znaki ljubezni. Koherenca smisla na koncih in začetkih dveh verzov daje občutek, kot da pesnik ponavlja in da se en pomen preliva v drugega ali da en objema drugega. Enemu in Drugemu daje občutek istočasne avtonomije in stopljenosti – takrat, kadar smo »s čudovitim znojem // zemlje«, ¹⁴ kakor tudi s sintagmo, ki je na meji dveh kitic, podobno kot pri Zlobcu (»vsaksebi sva si, ko sva najbolj skupaj« in »oddaljena želiva si bližine«) –, ljubezen ni izgubljanje *svojine*, ni uničevanje *svojskosti* drugosti. Deli nas ista meja, kakor list od lista istega drevesa, meja, ki njo deli od nje same in njene sence, kakor senca preznajene zemlje in njene sence, kar dela spet senco zemlji in njeni senci, kakor tudi tisti (senci, ženski?), ki je ne bomo nikoli (do konca) spoznali. Pri tem se veličina ljubezni zares ne meri z nami samimi, ampak z veličino naših senc:

in tisto, ki jo ljubim, in tista, ki **mene**
v meni ljubi tako kot sebe in mene, **kateremu**
edina meja je in kateri jaz sem **ista**
meja, ki jo deli od nje same in **sence**
njene, ki mojo odvaja kakor **list**
od lista istega drevesa, ki se s čudovitim **znojem**

¹⁰ Neću upoznati nikad, u sebi sebe voli i mene kao mene i sebe.

¹¹ Nikada neću posve upoznati onu koja / u tebi voli mene, premda se trudim, onu / koja me voli, mene u sebi voli, i mene koji moja / prisvaja ovlaštenja i ako treba zebe / na hladnoj vatri zvijezda koje polako tonu.

¹² Granica što je dijeli od nje same i sjene njezine koja moju odvaja poput lista od lista istog drva.

¹³ Gospar je plemić v starem Dubrovniku, danes tudi gospod.

¹⁴ [D]ivnim znojem // zemlje.

zemlje in njene sence hrani in povzroča **senco**
zemlji in njeni senci in tej, ki jo **ne bom**
spoznal nikoli, ki v sebi sebe **ljubi**,
in mene in sebe, tisto **žensko**
od mene, in od sebe in mene, mnogo **večjo**
od mene in od sebe.¹⁵ (Paljetak 2013:53; poudaril Z. K.)

Namesto sklepa

Omeniti moramo še dva pesnika, Mateja Matevskega, dobitnika Goranovega venca, in sarajevskega profesorja Envera Kazaza. Matevski (2005: 151) povezavo z narodno tradicijo osmišlja v odnosu lirskega subjekta do izneverjenega pričakovanja ljubljene:

Jabolko sem ti vrgel
kamen si dočakala
jaz zakovan za ograjo
ti zvezana za oknom.¹⁶

Enver Kazaz pa tudi takrat, ko s svojevrstnim narativnim naštevanjem opazi ljubezen v vsem in povsod okoli nas, subjekt se z njo na koncu pesmi celo poistoveti, sugerira, da je soroden čebelji, črvu v jabolku in metulju – leti v usta regljave žabe. Ne da bi želel nagovoriti naš »strah pred letenjem«, nas morda ta žabja perspektiva ljubezni lahko strezni pred vseprisotnim ljubezenskim zanosom, hrepenenjem in poželenjem, zaradi katerih smo ustvarjeni:

Povsod je okoli sebe
V soncu, ki poučuje travo
Veščini stalnega obnavljanja
V vodi, ki je ista
V tebi, ribi, neki lastovici
V vsakem stvoru
Kot v svoji izbiri

V zraku je
Kolikor v roki
Medtem ko boža drugo roko.¹⁷ (Kazaz 2014: 112–113)

S pomirljivo sliko ene roke, ki boža drugo roko, začasno končujemo raziskavo o *Ljubeznih*.

Prevod: Eva Premk Bogataj in Ana Premk

¹⁵ [I] onu koju volim i ona koja mene / u meni voli kao sebe i mene kojem / jedina granica je i kojoj ja sam ista / granica što je dijeli od same nje i sjene / njezine koja moju odvaja poput lista / od lista istog drva koje se divnim znojem // zemlje i njene sjene hrani i stvara sjenu / zemlji i njenoj sjeni i onoj koju neću / upoznati nikad, koja u sebi sebe voli, / i mene i sebe, onu ženu / od mene, i od sebe i mene, mnogo veću / od mene i od sebe.

¹⁶ Јаболко ти фрлам / камен причекуваш / јас закован за ограда / ти врзана за прозорец.

¹⁷ Ima je svud oko sebe / U suncu što podučava travu / Vještini stalnog obnavljanja / U vodi koja je ista / U tebi, ribi, lasti jednoj / U svakome stvoru / Kao u svom izboru // U vazduhu je ima / Koliko u ruci / Dok miluje drugu ruku.

Viri in literatura

- ALFIREVIĆ, Frano, 1934: *Pesme*. Beograd: Suvremenik Srpske književne zadruge.
- BADENTER, Elizabet (Élisabeth Badinter), 1988: *Jedno je drugo*. Prevedel Gojko Vrtunič. Sarajevo: Svjetlost.
- BAGRJANA, Elisaveta, 2004: *Poezija*. Veliko Trnovo: Slovo.
- BARTHES, Roland, 2002: *Fragmenti ljubezenskega diskurza*. Prevedla Zoja Skušek. Ljubljana: Založba /*cf.
- CESARIĆ, Dobriša, 2000: Izabrana djela. Vinko Brešić (priredil): *Stoljeća hrvatske književnosti* [50]. Zagreb: Matica hrvatska.
- CRNJANSKI, Miloš, 1983: *Pesme*. Beograd: Nolit.
- ERDELJAC, Vlasta, 2007: Prikazi, ocjene, osvrti. *SL* 64. 222-224.
- FURNADŽIEV, Nikola: *Lubov*. <http://litclub.bg/library/bg/furnajiev/lubov.html>
- FURNADŽIEV, Nikola, 1969: *Ljubav. Bugarska poezija XX veka*. Beograd: Nolit.
- HODEL, Robert, 2007: *Darstellung der Liebe in bosnischer, kroatischer und serbischer Literatur. Von der Renaissance ins 21. Jahrhundert – Prikazi ljubavi u bosanskoj, hrvatskoj i srpskoj književnosti, Od renesanse do danas*. Frankfurt am Main, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Wien: Peter Lang.
- KAZAZ, Enver, 2014: *Na razvalinama*. Zagreb, Sarajevo: Synopsis.
- KIPNIS, Laura, 2006: *Protiv ljubavi. Polemika*. Prevedla Martina Čičin-Šain. Zagreb: Algoritam.
- LEVSTIK, Fran, 1948: *Zbrano delo* 1. Ljubljana: DZS.
- MARTINOVIĆ, Juraj, 1986: *U kosoj projekciji. Ogledi i rasprave o slovenačkoj književnosti*. Sarajevo: Svjetlost.
- MATEVSKI, Mateja, 2005: *Doždovi, Ramnodenica, Perunika*. Skopje: Matica makedonska.
- MEIER, Heinrich, NEUMAN, Gerhard, 2010: *Über die Liebe. Ein Symposium*. München: Piper Verlag.
- PALJETAK, Luko, 2013: *Nove tame. Izabrane pjesme*. Priredil Tonko Maroević. Zagreb: Matica hrvatska.
- PAVLOVIĆ, Boro, 1953: *Ljubav*. Zagreb: Štamparija »Vjesnik« Zagreb.
- ŠKILJAN, Dubravko, 2007: *Vježbe iz semantike ljubavi*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.
- ZADRAVEC, Franc, 1986: *Srečko Kosovel, 1904–1926*. Koper: Založba Lipa; Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- ZAJC, Dane, 1958: *Požgana trava*. Ljubljana: Samozaložba.
- ZLOBEC, Ciril, 1985: *Nove pesmi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ZUPAN SOSIĆ, Alojzija, 2008: *Zadrge odpetih poezij. V tebi se razraščam. Antologija slovenske erotične poezije*. Ljubljana, Zagreb, Beograd, Sarajevo, Skopje, Sofija, Bukarešta: Mladinska knjiga.

Alojzija Zupan Sosič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.62–69

Ljubezen v dveh romanih Ivana Cankarja

V romanih Ivana Cankarja *Na klancu* in *Hiša Marije Pomočnice* se pojavlja več vrst ljubezni; v *Hiši* znatno manj pogoste in bolj subverzivne oblike. V obeh besedilih sta osrednji otroška in materinska ljubezen, le da je v prvem njuna podoba tradicionalna, vpeta v realistično-simbolistični okvir in družbeni fatalizem, v drugem pa jo čistosti, altruističnosti in svetniškosti prvega besedila izmika seksualizacija v vlogi demitizacije otroštva in materinstva. V obeh romanih so podobni tudi izvori estetike, saj vznikajo iz razcepa med materialnim in duhovnim svetom oziroma hrepenenja, ki je običajno usmerjeno proti upanju ali/in smrti – Cankar je glavni lik (Francko in Malči) delno oblikoval po *femme fragile*, a ga je izmaknil zgolj dekorativni izumetničenosti in ga sublimiral v posodo moralne in estetske moči. Če so v prvem romanu inovativni drugačna (nemeščanska) koncepcija ljubezni, ženska kot avtonomno bitje in glavna literarna oseba ter pretočnost otroške in materinske ljubezni, so v drugem romanu nove predstavitve naslednjih ljubezni: zunajzakonske, avtoerotične, lezbične, platonske in spiritualne ljubezni ter voajerizma, pedofilije, incesta in različnih spolnih zlorab.

Ivan Cankar, *Na klancu*, *Hiša Marije Pomočnice*, otroška in materinska ljubezen, seksualizacija, demitizacija, subverzivnost

In Ivan Cankar's novels *Na klancu* (On the Slope) and *Hiša Marije Pomočnice* (The Ward of Our Lady of Mercy) many kinds of love appear – in the latter work less often and in more subversive forms. In both texts the child's love and maternal love are central, but in the first it is presented traditionally, within a realistic-symbolic framework and in a context of social fatalism, whereas in the second the purism, altruism and saintliness of *Na klancu* gives way to sexualisation, which is used to demythify childhood and motherhood. In both novels the aesthetic sources are similar, arising from the division between the material and the spiritual, or the longing that is usually directed against hope and/or death. The main character in each (Francka and Malči) is partially based on the figure of the *femme fragile*, but decorative *l'art pour l'art* is avoided and the character imbued with moral and aesthetic strength. The first novel offers an innovatively different (non-bourgeois) concept of love, woman as an autonomous being and the main literary character, as well as the fluidity of the child's and maternal love, whereas the second shows extra-marital, autoerotic, lesbian, platonic and spiritual love, plus voyeurism, paedophilia, incest and various kinds of sexual abuse.

Ivan Cankar, *On the Slope*, *The Ward of Our Lady of Mercy*, child's and maternal love, sexualisation, demythification, subversiveness

Povezati ljubezen s Cankarjevimi romani se zdi samoumevno, saj se njegove literarne osebe nenehno srečujejo z različnimi oblikami ljubezni, od materinske in otroške do erotične ljubezni. Že v prvi knjigi, pesniški zbirki *Erotika* (1899), je Ivan Cankar (1876–1918) upesnil cel spekter ljubezenskih čustev, posebej pa je vznemiril slovensko javnost s provokativnostjo – prav erotika se mu je zdela primerno področje upora tradicionalni morali in poetiki. Da je ljubezenska tema za Cankarjevo ustvarjanje zelo pomembna, dokazujejo tudi razprave, npr. Ivo Brnčič je objavil že leta 1939 obširno razpravo v *Modri ptici*, v kateri je ugotovil, da je ljubezensko vprašanje tesno povezano z oblikovanjem ženskega lika ter da v Cankarjevi književnosti ne nastopa telesno zrela in spolno polnovredna ženska (Mihurko Poniž 2008: 93); v tem tisočletju pa se je s to temo ukvarjalo več

raziskovalcev, najbolj obsežno psihoterapevt Marijan Košiček¹ v svoji knjigi *Ženska in ljubezen v očeh Ivana Cankarja* (2001). Ubeseđovanje ljubezni v Cankarjevih delih se časovno ujema z raziskovanjem ljubezni, ki se je sistematično pojavilo šele v 20. stoletju, ko se je razmerje med racionalnostjo in emocionalnostjo spremenilo. Takrat se je tudi omajala tradicionalna razlaga čustva kot nasprotja razuma in celo grožnje družbenemu razvoju. Ta razlaga, katere začetnik je Platon, je dolgo časa prevladovala v evropski filozofiji in znanosti ter je poleg drugih razlogov povzročila primanjkljaj v preučevanju čustev. Proti koncu prejšnjega stoletja so strokovnjaki potrdili, da sta razmišljanje in čutenje (thinking and feeling) pravzaprav v istem »paketu« (Keen 2007: 27), kar sta označevala tudi nova termina čustvena inteligenca in kogmocija (cogmotion) – zadnji izraz želi poudariti zlitje kognicije in emocije.

Najbolj sistematično se je čustvom posvetila postklasična teorija pripovedi ob koncu prejšnjega stoletja, saj je pripovedni obrat zanimanje za pripovednost in zgodbenost povezal tudi s čustvi. Ravno nekateri pristopi post-/klasične pripovedne teorije me bodo v nadaljevanju vodili pri raziskavi ljubezni v dveh Cankarjevih romanih, *Na klancu* (1902) in *Hiša Marije Pomočnice* (1904). Če predstavlja prvi roman tradicionalne oblike ljubezni, kot sta materinska in otroška ljubezen, je drugi pravi katalog drugačnih, celo patoloških ljubezni: npr. lezbična, spiritualna in platonška ljubezen ter voajerizem, pedofilija in incest. Da bi lažje izpeljala primerjalno analizo obeh romanov, bom na kratko predstavila njuno poetiko in takratno literarno produkcijo, nato pa se posvetila obema skozi perspektivo ljubezenskega čustvovanja in njegovih inovacij. Slovenske bralce je najbolj vznemirjala predvsem drugačna koncepcija ljubezni, predstavljena v romanu *Hiša Marije Pomočnice*, ki se ji bom posvetila na koncu.

Slovenski romani so do Cankarjevih romanov namreč izbirali ljubezen kot pomembno os, okrog katere se je odvijalo dogajanje. A kljub temu niso bili »pravi« ljubezenski romani, saj je bila ljubezen le sredstvo za prehod v druga življenjska območja, npr. družino, obogatitev ali življenjsko zadovoljstvo. Imenujemo jih lahko s skupnim imenom – meščanski roman (Kos 1989: 28–35) –, katerega bistvo je prikazati junakovo prizadevanje, da bi se z ljubeznijo, poroko, družino, poklicem, službo in posestjo vključil v »normalno« meščansko družbo ter tako dosegel svojo srečo. Šele Cankarjev prvi roman *Tujci* (1901), še bolj pa njegova drugi in tretji (*Na klancu* in *Hiša Marije Pomočnice*), so odkrili v ljubezni in erotiki notranjo napetost, ubesedili razkol med spoloma ter z *Gospo Judit* in *Milanom in Mileno* ustvarili »prave« ljubezenske oziroma erotične romane. Čeprav si Francka in Tone ter njuni otroci v romanu *Na klancu* in bolna dekleta v *Hiši Marije Pomočnice* prizadevajo najti ustrezno mesto v meščanski družbi ter po njem hrepenijo, jim to ne uspe, posledično umre tudi njihovo ljubezensko hrepenenje. Družba je namreč urejena tako, da jih vedno znova izpljune na rob smetišča, na kar opozarja že nov žanrski obrazec romana *Na klancu*: to je proletarski roman (prvi na Slovenskem), prepleten z avtobiografskim, družinskim in razvojnim romanom.

Analizo začenjam z romanom *Na klancu*, ki je kljub svoji sorazmerni tradicionalnosti – je zmes realističnosti, naturalističnosti in simbolizma – prinesel v slovensko književnost poleg omenjene

1 Psihiater in seksolog v omenjeni knjigi celo trdi, da izhajajo spolne in ljubezenske zadrege Cankarjevih likov iz osnovnega problema samega avtorja, tj. erotofobije: po njegovo se je pisatelj bal spolne ljubezni. Seveda bi lahko polemizirali o tem, ali je bil to dejanski problem Cankarjeve notranje stiske in koliko sploh lahko empirična dejstva avtorja vplivajo na samo literarno delo.

drugačne (nemeščanske) ljubezenske koncepcije še inovativno podoba ženske: Cankar je eden prvih pisateljev, ki je začel v svoja dela vključevati ženske kot avtonomna bitja (Jensterle Doležal 2003: 113), saj imajo v obeh romanih celo glavno vlogo. Premik k ženski kot glavni literarni osebi, *Na klancu* je to Francka, v *Hiši Marije Pomočnice* pa Malči, je novost fin de siècle, pri nas književnosti moderne, ki sta si prizadevali za bolj realistične podobe žensk in njihovega okolja. Ker je bil roman kot spomenik pisateljevi materi že večkrat raziskan skozi perspektivo materinske ljubezni, bom v nadaljevanju osvetlila še otroško ljubezen ter nekaj manj znanih povezav. Franckina materinska ljubezen je namreč osrednje gibalno celotnega romana, ki osvetljuje tudi ostale odnose na vrhniškem klancu, simbolu revnih in brezpravnih ljudi, katere model je avtorjeva rojstna ulica Na klancu.

Franckina čista otroška ljubezen se v odraslosti pretopi v materinsko ljubezen, ki jo bistveno določata marijanski kult in svetniška avreola. Oba atributa s svojim pretiravanjem (npr. mati si iztiska kri iz žil, da lahko speče kruh; prerezala bi si celo žilo, če bi lahko na ta način zamesila boljši kruh) zarisujeta trpljenjsko in žrtvovanjsko dimenzijo materinske ljubezni na zgodbeni ravni, na pripovedni pa sledita simbolističnim načelom, saj je ravno ta roman prvi simbolistični roman pri nas. Njegova simbolistična poetika je kvalitetno vpeta v realistično-naturalistične okvirje, tovrstna uglašenost je novost tudi v evropskem smislu; Cankar je ta roman snoval skrbno, z jasnimi socialnimi, političnimi in filozofsko etičnimi idejami, saj je celo lastni življenjski poti (Francka je podoba njegove matere, Lojze pa njega samega) dodal širše družbene konotacije. Zato tudi Franckina otroška, nato pa materinska ljubezen, nista samo prikaz neverjetno čistih, altruističnih in neizpolnjenih ljubezni, ampak z determinizmom obloženih prizadevanj, saj sta obe že na začetku obsojeni na trpljenje prav zaradi nepravilnih socialnih razmer kapitalizma, ki zaradi svoje objestne požrešnosti žre svoje otroke, v tem primeru delavce na vrhniškem klancu. Trpljenjski vidik otroške in materinske ljubezni ni podlegel katoliški ideji trpljenja kot sredstva za odrešitev, ki jo npr. obsesivno zagovarjajo liki Dostojevskega. Trpljenje v tem romanu je posledica nerazrešenih družbenih (posledično tudi družinskih) odnosov in kot tako ne prinaša odrešitve niti na koncu romana – možno rešitev prinaša le simbol luči v učiteljevem oknu, torej izobrazba in graditev novega človeka, kar je že napoved socializma in ekspresionizma.²

Za lažje razumevanje sugestivnosti materinske ljubezni, ki je tesno povezana z materinskim kultom device Marije, bom predstavila nekaj pomembnejših simbolov: židana ruta, tek za vozom, romanje in gora. Židana ruta je bila kos prazničnega oblačila, dostopna tudi za revnejše ženske, saj je bila od celotne garderobe najbolj poceni. Ker si ženske večinoma niso mogle kupiti novih oblačil, so hrepenele vsaj po novi ruti: Francki se niti tako skromna želja v otroštvu ni uresničila. Čeprav lahko deluje želja po svileni ruti banalno, je vendarle Cankar z njo prefinjeno označil Franckino hrepenenje, ki ni bilo samo družabne narave: s svileni ruto bi si sicer pridobila status enakovredne vernice pri maši, a bi hkrati tudi zadostila estetskim željam, ki kažejo njeno preseganje zgolj materialnega stanja. Židana ruta je pomemben hrepenenjski motiv, simbol lepšega življenja, ki ga je želel Cankar celo uporabiti za naslov, saj je v svojem pismu Levcu (Cankar 1971: 306)

² Ekspresionizem se je na Slovenskem pojavil po letu 1920, v delih T. Seliškarja, A. Vodnika, M. Jarca, S. Kosovela in delno tudi I. Preglja in S. Gruma. Nastal je iz občutka kaosa, upora zoper krivično meščansko družbo in teženj k višjim idealom, novemu človeku, čisti etiki, bratstvu, humanizmu, novi družbi ter religiozni skupnosti. Zaradi angažiranosti Cankarjevih del bi lahko avtorja razumeli tudi kot predhodnika nekaterih ekspresionističnih načel.

najavil naslov romana kot *Židana ruta*. Hrepenenjski simbol je tudi tek za vozom, ki se v romanu največkrat ponovi in se tako kot vsi ostali simboli pojavi že v prvem poglavju z naslovom *Za vozom*. Bolj kot jasna simbolika teka za vozom kot Franckinega neuspešnega življenja³ je pomembna neverjetna inovativnost opisa tega teka tudi v evropskem kontekstu, ki bi ga s psihoanalitične perspektive lahko imenovali tek na mestu.⁴ Najbolj tesnobno pri teku je predvsem to, da se Francka izredno trudi, pospešuje svoj tek, celo kriči za vozom (a kot v morastih sanjah iz grla ne prihajajo jasni klici), a vendar ga ne doseže; šele ko se oprime za voz in pade, se enemu od romarjev zasmili in zaustavi voz. Brezizhodnost teka na mestu, povezana s sanjskostjo, nezavednim in vizionar-skostjo, povzroča pri bralcih tesnobnost prav tako mojstrsko, kot je bilo kasneje značilno za Kafkino pripoved, za katero se je uveljavil termin kafkovska atmosfera.⁵

Z obema hrepenenjskima simboloma sta povezana tudi romanje in gora, ki prav tako bistveno določata Franckino hrepenenje in ljubezen. Ni naključje, da odide Francka na romanje v času pubertete, saj je romanje podobno iniciacijskemu obredu, na splošno pa pomeni predanost oddaljenim in višjim ciljem. Pojem romar (Chevalier, Gheerbrant 1987: 193–194) označuje človeka, ki se počuti tujca v sredini, v kateri živi; v njej samo začasno išče idealno mesto zase, kar je značilno tudi za Francko, njenega moža Toneta in kasneje vse otroke, ki iščejo izhod iz življenjske bede. Z romanjem je povezana še ideja odrešitve, očiščenja in božanstva, vsebovana tudi v simboliki gore (Chevalier, Gheerbrant 1987: 169–172), srečanju neba in zemlje, ki simbolizira človeško željo po uspehu. Vsi štirje hrepenenjski simboli se odpirajo proti upanju in obarvajo otroško ter materinsko ljubezen z vitalizmom in optimizmom. Čeprav se na koncu zapreduje v fatalizmu, še vedno ohranjajo določeno mero estetske napetosti, saj so pravzaprav pristanišča pripovedne lepote. Francki se npr. na vozu zdi, kakor da se vozi proti nebesom in nebeškemu veselju; ko se bližajo Gori, je zrak prepoln prelepe pesmi; pred cerkvijo jo nosi, kakor da bi plavala.

Kljub vsem novostim, ki sem jih navedla – drugačna (nemeščanska) koncepcija ljubezni, ženska kot avtonomno bitje in glavna literarna oseba, potopljenost otroške in materinske ljubezni v realistično-naturalistični determinizem in socialni fatalizem, pretočnost otroške in materinske ljubezni v simboli-stični poetiki – je Cankarjev najobsežnejši roman *Na klancu* znatno bolj tradicionalen od romana *Hiša Marije Pomočnice*, čeprav je očitno odstopal od vseh ostalih slovenskih romanov tistega časa. *Na klancu* je doživel pretežno pozitivne kritike, medtem ko je bila *Hiša Marije Pomočnice* označena kot neprimerno berilo. Kaj je mislila kritika⁶ z oznakami nenaravnost, opolzčnost, moralna oporečnost?

3 Da simbolizira njen tek neizpolnjeno željo po dostojnem in lepem življenju, nas opozarja več kazalnikov, med njimi že sam povzetek celotnega poglavja na koncu prvega poglavja: »Tako je tekla dolgo, dolgo, do konca sveta, do konca življenja, dokler ni padla na obraz in na kolena.« (Cankar 1971: 27)

4 Brezizhodnost teka in njeno tesnobnost naj ponazorita dva opisa (Cankar 1971: 15): »Tekla je in merila z očmi pot, ki je bila pred njo zmerom enako dolga; zdelo se ji je, da premika noge kakor v sanjah in se ne more geniti z mesta.« [...] »Kadar je Francka opazila, da se pomika voz nalahko, je skočila, kakor da bi jih hotela dohiteti z enim samim korakom; toda život se je vzpenjal naprej, noge pa so ostajale zadaj in so bile težke in nerodne.«

5 V teorijo književnosti je uvedel termin kafkovska atmosfera, tj. poseben opis Franza Kafke, s katerim se označujejo neobičajne situacije, podobne tistim iz njegovih del, posebno iz *Preobrazbe* (1916) in *Procesa* (1925): ta je povezan z »morastim« okoljem, ki proizvaja občutke brezizhodnosti in izgubljenosti, v katerem liki ne vedo, kako bi se rešili, napolnjeni so s tesnobo in občutkom preganjanja.

6 V pogovoru z Izidorjem Cankarjem (Cankar 1972: 321) je pisatelj povedal: »Eno knjigo so mi popolnoma narobe, napak in hudobno razumeli. To je bila *Hiša Marije Pomočnice*. Pri njej sem imel kot studenec čisto misel. Ravno zato me je

Najlažje te oznake dešifriramo, če analiziramo različne ljubezni v romanu, ki so bile tudi kamen spotike večine odzivov, čeprav jih ti niso naravnost poimenovali ali jasno kritizirali. Čista otroška in svetniška materinska ljubezen v prejšnjem romanu nista vzbujali nobenih pomislov, saj sta očitno aseksumni: v krajšem romanu *Hiša Marije Pomočnice* pa obe prevzameta spolne konotacije, saj matere ne opravljajo več zgolj altruistične materinske vloge, ampak so tudi strastne ljubice ter hladne in preračunljive žene, bolna dekleta pa niso več samo ubogljivi otroci, ampak tudi s spolnostjo zaznamovana bitja. V romanu se poleg tradicionalnih ljubezni (npr. materinska, očetovska, otroška) pojavlja še veliko drugačnih, celo patoloških: npr. zunajzakonska, avtoerotična, lezbična, platonska in spiritualna ljubezen ter voajerizem, pedofilija, incest in različne spolne zlorabe. Osnovni problem recepcije je bil najbrž tradicionalne narave, saj so bralci pričakovali podobno podobo materinske in otroške ljubezni kot v prejšnjem romanu, a je niso dobili. Temu se je pridružila še nepoučenost in splošna zavrtost, saj so jih motili celo prikazi zunajzakonske, avtoerotične in lezbične ljubezni, zasedane v književnosti že od realizma in naturalizma dalje; platonsko in spiritualno ljubezen, osrednji znanilki fin de siècla, pa so razglasili za neslovensko oziroma nepotrebno in iztrošeno dekadenco spremljevalko. Da ne omenjam patoloških ljubezni v obliki različnih spolnih zlorab, ki so jih moralizatorski kritiki obsodili kot mesta naslajanja oziroma pornografije, saj v njih niso znali razbrati subverzivnega potenciala družbene kritike v funkciji razkrivanja algolagnije kapitalizma.

Ne samo da roman odstopa od uveljavljenih literarnih konvencij, ampak se na vseh nivojih upira meščanski morali in poetiki, hkrati pa je tako večplasten, da ga v analizi ne moremo zaobseči samo z enovrstno razlago, npr. z analizo patoloških ljubezni in družbenega stanja, kar so največkrat počele kritike. Tudi sama v tako kratki analizi ne bom mogla predstaviti kompleksnosti polisemičnosti in presežnosti te mojstrovine, bom pa poskušala osvetliti različne ljubezni skozi perspektivo ženske oziroma bolne deklice. Če je v romanu *Na klancu* dosti bolj poudarjeno mučeništvo⁷ Francke kot otroka in matere, se poskuša pisatelj v drugem romanu tej patetični vlogi upirati z različnimi zgodbenimi in pripovednimi »triki«: seksualizacija otrok in mater ter njuna demitizacija, fragmentarna struktura, pronicanje etike skozi estetiko ... Predvsem izvori estetike so v obeh romanih podobni, saj vznikajo iz razcepa med materialnim in duhovnim svetom oziroma tesne povezave erosa in tanatosa, stkane iz hrepenenja, ki je običajno usmerjeno proti upanju ali/in smrti. Tako kot svete podobe, ki jih vidi Malči ob vstopu v bolnišnico, tudi ostale bolnice podobno doživljajo lepoto: kot preplet beline, čistosti, mirnosti in spiritualnosti. Na strukturni ravni se avtor otrese sentimentalnosti, ki je vedno nevarna past predstavitve neozdravljivo bolnih otrok, s sopostavitvijo dveh svetov, materialnega in duhovnega. Materialni svet je družinsko okolje štirinajstih

tista kritika ujezila, dasi je treba sicer velikih literarnih skandalov, preden pridem v jezo. Ideja hiše ni svinjarska, ampak tragična: štirinajst bolnih deklet, ki čakajo v smrti življenja in zdravlja.»

- 7 Sicer so na začetku romana omenjeni trije mučenci, Kristus, Štefan in Agata, a se pripoved bolj kot njihovi semantiki posveča estetiki svetih slik, ki jih vidi Malči ob vstopu v bolnišnico. Med njimi je za razlago romana pomembna devica in mučenka sv. Agata, ki so ji ob mučenju odrezali prsi, katere na klasičnih upodobitvah nosi na krožniku pred seboj. Seveda je pomembna grozljivost tega dejanja, a je Malči kot glavno literarno osebo bolj prevzela lepota njene podobe, ki je začetni akord zapletene simfonije. Tako kot na tej sliki tudi kasneje Malči in ostale podobno doživljajo lepoto: kot preplet beline, čistosti, mirnosti in spiritualnosti: »Na drugi podobi je bila devica, oblečena v dolgo belo haljo. Tudi njen obraz je bil čudovito miren. V rokah je držala velik srebrn krožnik in na krožniku so bile njene odrezane prsi, bele deviške prsi. Bele lilije so bile v njenih laseh in še bolj bel je bil njen obraz. Oči so bile uprte v nebo, uprte v oltar, na katerem je darovala svoje bele deviške prsi ... Za njo, v temnem ozadju, je prežalo dvojje divjih obrazov.« (podčrtala A. Z. S.)

deklet, iz katerega so se preselile v bolnišnico, duhovni pa je prostor njihovih želja, vizij in halucinacij, okvirjen z varnostjo in mirom bolnišnice. Če so njihovi domovi pokazatelji socialne in moralne revščine, zaradi katere si deklice sploh ne želijo več nazaj, tudi če bi ozdravele, je duhovni svet prostor miru, lepote, čistosti in spiritualnosti. A tudi ta ni idealiziran, čeprav je za bolnice edini azil, saj ne deluje samo kot ostro nasprotje perverzному materialnemu svetu: je namreč strašljiv, ker ga prevečata groza bolezni in smrti.

Za meščanski svet v času izida romana sta bila seksualizacija otroštva in materinstva ter njuna demitizacija zelo inovativna (seveda nezaželena) pristopa, ki sta rahljala in celo rušila meščansko etiko. Nadzor človekove spolnosti je imel takrat posebno mesto v moralnih prizadevanjih, ki ga je bilo v meščanskem oziru mogoče vzpostaviti le skozi družino. Ko je konec 19. stoletja katoliška cerkev (Batista 2002: 54) izgubila oblast v javni sferi, je začela to izgubo nadomeščati s pridobivanjem nove avtoritete v družinskem krogu, ki jo je utemeljevala predvsem preko konstrukcije ženske kot matere in gospodinje, kar je prispevalo k aseksualnosti ženske, Anton Mahnič je npr. žensko gibanje označil kot izraz splošne pokvarjenosti in dekadence. Seksualizacija otrok in mater v romanu nima samo družbenokritične vloge v smislu upora proti krepitvi patriarhalnosti kot vzporednega pojava ženskih gibanj, ampak prispeva k demitizaciji obojih ter polisemičnosti in prefinjenosti estetičnosti samega besedila, o katerem več na koncu. Predvsem pa je dobrodošlo, da seksualizacija v *Hiši Marije Pomočnice* ni samo enosmerna, saj prikaže pozitivne in negativne posledice. Pozitivnim konotacijam erotizacije sledimo npr. skozi zgodbo Malčine mame, sicer vzorne matere in vestne šivilje, ki jo popolnoma zapolni šele erotična avantura, ko ji da nov življenjski zagon: da je ta prelomna v njenem življenju, izvemo po prekinitvi ljubezenskega razmerja, ki jo popolnoma zlomi. Svetli toni erotizacije se pojavijo tudi v zgodbi bolne deklice Tine, zaljubljene v Edvarda. Ko jo Edvard ob obisku svoje sestre Pavle v bolnici naključno poboža po licu, jo tudi erotično predrami, kar vnese v monotonijo bolnišničnega življenja vitalizem v obliki sanjarjenja in hrepenenja po življenju zunaj bolnišnice; prispeva tudi k »šokantnemu« prizzoru samozadovoljevanja. Negativnih posledic erotizacije je seveda več, a se niso brale kot kritični vpogled v usmrajenost družbenih in človeških odnosov, pač pa so jih zaradi lenobe⁸ obravnavali kot pornografijo.

Spolnih zlorab je v romanu veliko: Lojzkin oče zlorabi mladoletno prodajalko cvetlic, prijatelj Tončkinega očeta pa slepo Tončko – obe zlorabi sta tudi primera pedofilije –, Tončkin oče, sicer ugleden meščan, najbrž zlorabi celo svojo hči (incest), medtem ko povsem samoumevno posiljuje svoje delavke, saj ima kot bogati kapitalist za to »stanovske« pravice; grdi delavec poskuša zlorabiti invalidno Brigito ... Zadnji poskus zlorabe je deloval provokativno tudi zato, ker se je Brigita takrat, ko se ji je delavec približal, sicer bala njegovih ogromnih rok in vročično poželjivih oči, a ker je bil edini, ki jo je obravnaval kot predmet poželenja in ne samo kot umirajoče telo, si je njegove bližine želela, čeprav je hkrati medlela od strahu. Skozi dvojno optiko je prikazano tudi lezbištvo. Cankar ni prvi avtor, ki je uvedel motiv lezbijke v svoje ustvarjanje (to je bil Govekar v noveli *Institutka* – Mihurko Ponž 2008: 143), je pa prvi, ki je prikazal homoseksualnost kot polnovredno spolno prakso, ne pa samo kot zgolj prehodno in adolescenčno motnjo. Predvsem odnos Lucije

⁸ Ivan Cankar je o morali, ki izhaja iz lenobe, pisal v pripovedi *Gospa Judit*: »Moralni so iz lenobe. Kar jim je tujega, je nemoralno, zato ker jih vznemirja v toposti.«

in Marije, dekleta in mlade ženske, je v romanu prikazan kot spoj čustvenega in telesnega odnosa, ki ni samo duhovna povezanost ali samo telesna strast, ampak prava erotična zmes, podvržena podobnim konstruktivnim in destruktivnim načelom kot heteroseksualna ljubezen, tj. ljubezenskemu opoju, vitalističnosti, ljubosumnosti, posesivnosti, ohlajevanju in zdolgočasenosti. Drugo plat lezbičnosti izvemo iz Tončkine zgodbe, v kateri je slepa Tončka najprej vesela ljubeznivosti Lucije, hčerke svoje mačehe, a jo ta v svoji divjosti začne motiti in strašiti. Da je bilo poletno ljubljenje z Lucijo vsaj delno izsiljeno, sklepamo iz opisa Tončkinega psihičnega stanja, saj ji je po tem dogodku slabo, pa tudi spi nemirno, hkrati pa je Tončka zelo vesela, ko spozna, da si je Lucija poiskala v mestu novo prijateljico.

Seksualizacija otrok in mater dobi največ družbenokritičnega naboja, če jo beremo v kontekstu demitizacije otroštva in materinstva kot problematiziranja dvojne morale meščanstva, ki je družino malikovala kot prostor socialne in moralne varnosti. Ivan Cankar se je že v *Erotiki* dobro zavedal, da je erotika prostor subverzije, zato se je pred natisom tega romana posvetoval s svojimi zaupniki, npr. bratom Karlom, založnikom in pesnikom Župančičem, hkrati pa je del njene provokativnosti želel usmeriti (poleg družbene kritike) tudi v sam ustvarjalni proces. Provokativnost je opazna že v izbiri perspektive, ki nam poskuša odgovoriti na vprašanje: zakaj je bil bralec na začetku 20. stoletja ob branju *Hiše* tako šokiran? Del odgovora so prostodušnost, iskrenost in odkritosrčnost prikazovanja spolnosti, značilne za otroški pogled, ne za odraslega, saj ravno ta tako pregnete podobe ljubezni, da delujejo drugačne od vseh, kar so jih prej posredovali drugi slovenski avtorji. Ta pripovedna tehnika je tesno povezana z ostalimi pripovednimi inovacijami, ki nam lahko ponudijo nadaljevanje odgovora predvsem s sublimacijo različnih oblik ljubezni v estetske podobe: lepota ljubezenskega kalejdoskopa izvira iz drugačnosti in pestrosti, pršeči svetlobo in posebno lepoto.

»Drama« bolnih deklet, ki čakajo v bolnici na smrt, ni samo prefinjena klofuta egocentričnemu kapitalizmu, ampak tudi podoba patološkega stanja kot nove oblike lepote in hrepenenja k spiritualnosti ter čistosti kot nasprotju splošnega razkroja, kar je nedvomno še dediščina dekadence – prav pronicanje etike skozi estetiko pa je tista lastnost, ki je evropski fin de siècle skorajda ne pozna. Cankar je prenovil še eno findsesièclovsko potezo: krhko žensko oziroma *femme fragile*⁹ je izmaknil zgolj dekorativni izumetničenosti in jo sublimiral v posodo moralne in estetske moči. Ohranil je njeno šibkost, občutljivost in spiritualnost, ki jih je nadgradil s seksualizacijo (*femme fragile* je izvorno asekualna) in neverjetno empatijo. Prenovljene lastnosti prispevajo k lepoti ljubezenskega kalejdoskopa in pronicanju etike skozi estetiko, v katerih izstopa spiritualna ljubezen, neko posebno nadnaravno estetsko stanje. Postavljena je na mejo materialnega in duhovnega sveta in prav iz tesne povezave erosa in tanatosa črpa svojo lepoto, stkano iz hrepenenja, ki je običajno usmerjeno proti upanju ali/in smrti. Že v analizi romana *Na klancu* sem ugotovila, da so hrepenenjski simboli pristanišča pripovedne lepote, zgrajene iz štirih atributov – beline, čistosti, mirnosti in spiritualnosti –, tu pa dodajam, da je ravno spiritualna ljubezen tista, ki prispeva romanu *Hiša Marije Pomočnice* večji delež polisemičnosti in univerzalnosti (kot v prejšnjem romanu).

9 *Femme fragile* (Emonds 1997: 165–166) je kulturni konstrukt in fantazma seksualne represije, tipična za erotično vzdusje fin de siècle. V tem času so namreč ženske pridobile ekonomsko neodvisnost in politično moč, zato so moški skonstruirali morbidno kulturno reprezentacijo šibke, neboljane, nemočne, asekualne in bolne ženske.

Literatura

- BATISTA, Eva, 2012: Moralistične konstrukcije ženskega spola in spolnosti v odnosu do modernega leposlovja: analiza Cankarjevih del Gospa Judit in Hiša Marije Pomočnice ter njunih recenzij. Mateja Tominšek Perovšek idr. (ur.): *Slovenke v dobi moderne*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije. 54–63.
- CANKAR, Ivan, 1971: *Zbrano delo* (ZD), deseta knjiga. *Na klancu, Življenje in smrt Petra Novljana*. Ljubljana: DZS.
- CANKAR, Ivan, 1972: *Zbrano delo* (ZD), enajsta knjiga. *Hiša Marije Pomočnice, Mimo življenja*. Ljubljana: DZS.
- CHEVALIER, Jean, GHEERBRANT, Alain, ²1987: *Rječnik simbola*. Zagreb: Nakladni zavod MH.
- EMONDS, Friederike B., 1997: *Femme fragile*. Friederike Eigler, Susanne Kord (ur.): *The feminist encyclopedia of German literature*. Westport: Greenwood publishing group. 165–166.
- JENSTERLE DOLEŽAL, Alenka, 2003: Mitologizacija ženske v Cankarjevi prozi. Miran Hladnik, Gregor Kocijan (ur.): *Slovenski roman. Obdobja 21*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik. 109–118.
- KEENE, Suzanne, 2007: *Empathy and the novel*. Oxford: Oxford university press. Spletni dostop 12. 12. 2016.
- KOS, Janko, 1989: Cankar in problem slovenskega romana. Ivan Cankar: *Hiša Marije Pomočnice* (Zbirka 100 romanov). Ljubljana: CZ. 5–59.
- MIHURKO PONIŽ, Katja, 2008: *Labirinti ljubezni v slovenski književnosti od romantike do II. svetovne vojne*. Ljubljana: Sophia.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2008: Zadrge odpetih poezij (spremna beseda). Alojzija Zupan Sosič (ur.): *V tebi se razraščam: antologija slovenske erotične poezije*. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Kondor). 135–173.

Urša Ivanovič

Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.70–77

»Živalska« Ljubezen

Prispevek prinaša razmišljanje o primernem, zdravem, ljubečem odnosu med človekom in živaljo ter o vplivih takšnega odnosa na vpletene in posledicah. Beremo lahko tudi o brezpogojni ljubezni in zaupanju psa do skrbnika. Ti dve vrlini psa lahko primerno in korektno uporabimo v dobro ali pa ju zlorabimo, kar prinaša tudi posledice. Predstavljeni so vidiki uporabe živali v dejavnostih in terapijah s pomočjo živali ter dobre in slabe lastnosti tega. Navedeni pa so tudi odlični rezultati uporabe aktivnosti in terapije s pomočjo živali in argumenti, zakaj je družba živali pomembna za človeka.

živali, ljubezen, pes, terapija, ustanove

The paper considers what is an appropriate, healthy, loving relationship between man and animal, as well as the effects of such a relationship on those involved. We often read about the unconditional love and trust of a dog for his human companion. We can make appropriate and acceptable use of these two virtues of a dog or abuse them, which brings consequences. The use of animals in various activities and therapies is examined, including the good and bad side of this. The excellent results of such activities and therapies involving animals are presented, as well as arguments as to why the company of animals is important to man.

animals, love, dog, therapy, institution

Vsi poznamo ali pa smo že spoznali ljubezen. Ko govorimo o ljubezni med dvema človekoma, nam je jasno – ali pa si vsaj približno predstavljamo –, kaj naj bi to bilo. Težje pa opišemo živalsko ljubezen, zato bom v prispevku poskušala razložiti bistvene značilnosti, vplive in posledice »živalske« Ljubezni.

Kot dolgoletna aktivna članica Društva za terapijo s pomočjo živali – Ambasadorji nasmeha, kot človek, ki spoštuje živali, kot skrbnica in vodnica psov in kot večna optimistka, ki jemlje življenje z veliko in nasmevano žlico, sem misel zapisala deloma tudi kot humorno, pa čeprav gre za čisto resno temo. A življenje je že tako preveč resno, zato moramo poskrbeti za čim več nasmehov. Zakaj? Da ohranjamo psihično in fizično zdravje, ki nam ga dajejo smeh in dobra volja, občutenje sprejetosti in ljubezen. In če kaj vem in poznam, je to, da nam naše živali, naši ljubljenci, zagotovo lahko večkrat dnevno zvabijo nasmeh na obraz. Pa še zastoj je!

Kakšnega ljubljénčka imeti?

Večina ljudi si že v rani mladosti izbere svojo najljubšo žival. Enim so všeč psi, drugim ribe, tretji imajo radi srne in medvede, nekateri pa se odlično razumejo s kačami in pajki. Toliko kot je različnih ljudi, je tudi različnih okusov in želja. Bistveno pa je, da se vsak posameznik dobro počuti v družbi živali, ki si jo je izbral za družabnika ali delovnega partnerja. A to je le delno res. Drugi del resnice pa je, da se mora tudi žival z nami dobro počutiti, da ji znamo razložiti, kaj želimo od nje, da ji pokažemo, kje so njene meje, da jo primerno socializiramo in da zanjo skrbimo z vso

odgovornostjo. Saj veste, da so naše živali odvisne od nas, kajne? »Zaprli« smo jih v naša domovanja, kjer si same težko pomagajo, če jih zapustimo. Nekateri živali so bolj iznajdljive, druge manj; npr. pujsi so izjemno inteligentne živali. Po dokazljivih podatkih so na stopnji triletnega otroka, a raziskava še ni končana. Predvidevajo, da so dejansko na stopnji petletnega otroka. V živalskem kraljestvu pa so po inteligenci na četrtem mestu, takoj za delfinom, slonom in šimpanzom. Po pameti so premagali celo naše zveste spremljevalce, pse.

Kakorkoli se odločimo, katero žival bomo imeli doma, moramo vedeti, kako živi, kaj potrebuje, kaj ji sploh lahko nudimo, oziroma se vprašati, ali ji bomo lahko nudili vse, kar potrebuje, da bo zdrava, srečna in zadovoljna v življenju z nami. Mi smo njihov glas, mi smo tisti, v katere polagajo vse svoje upanje. Mi smo njihovi najboljši prijatelji in ta naziv si moramo priboriti. Ni vse samoumevno. Tudi pri živalih moramo pridobiti zaupanje, spoštovanje, ljubezen in predvsem prevzeti odgovornost. Si lahko predstavljate, kako nas vidi naš pes, ko se vrnemo po eni uri nakupovanja z vrečkami, polnimi dobrot? Ali veste, kakšne so njegove misli? Njegove misli so usklajene z njegovim načinom razmišljanja in to je: »Kako sposoben je moj človek! Kako pretkan in mogočen lovec je! Samo pogled, koliko hrane je uspel naložiti v tako kratkem času!«

Psi

Stoletja so psi naši zvesti sopotniki, varuhi, prijatelji, zaupniki, soborci. Zvesto in skoraj slepo nam zaupajo. Zadnje čase opažamo, da smo njihove odlične lastnosti izkoristili na zelo grd način. Postali so »objekt« naše instant družbe. (Meisterfeld, Pecci 2000: 7) Vemo, kako prikupni so mali puhasti nebolglijeni kužki. Takoj se zaljubimo v prirčne kepice, eno odnesemo domov in se začnemo igrati z njo, po možnosti na njej popolnoma neprimeren način. Pozabimo, da ta prirčna puhasta kepica raste in se razvija hitreje kot človek. V enem letu bo zrastle do svoje končne velikosti in takrat gre že v šolo. Vse, česar nismo naredili dobrega za to kepico v njenem prvem življenjskem letu, se nam bo povrnilo v negativni obliki. To pomeni, da smo po vsej verjetnosti spregledali, da imajo tako kot človeški mladiči tudi pasji mladiči svoja obdobja v razvoju, kjer je treba biti še posebej pozoren na določeno obnašanje in ga popraviti. Če tega ne naredimo, pes ni socializiran, ne pozna reda in nima določenih meja. Postavlja svoje meje, ki se povečujejo in nam niso všeč. Postane nadležen, vse, kar naredi, da bi pridobil našo pozornost, nas moti. Pes je družabno bitje, ne pa samotar. Tudi lajanje je način pridobivanja pozornosti in prav s tem lajanjem nas spravlja ob živce. Na koncu se ga znebimo. Takšna je naša ljubezen do najzvestejšega prijatelja. Je res? Na žalost še vedno. Seveda so izjeme, kjer so psi pravilno vzgojeni, socializirani, negovani. Tudi naše društvo se leta in leta trudi ter z ozaveščanjem tega področja izobražuje otroke in mladostnike, pa tudi odrasle! Na žalost v zadnjih letih opažamo porast zapuščenih psov. Nekaj je k temu pripomogla gospodarska kriza, največkrat pa je to rezultat neprimerne odločitve odraslih, in sicer pes kot darilo za otroka. Počitnice so čas, ko je zapuščenih največ živali, saj ob nakupu redko kdo pomisli, kako bo poskrbel za žival v času svoje odsotnosti. Zato je najlažje žival zapustiti, jo pustiti na avtocesti, v gozdu privezati za drevo ipd. No, najlažje je to storiti ljudem, ki imajo nizko stopnjo vesti ali pa je celo nimajo. Nam, ki smo ljubitelji živali, je takšno dejanje nedoumljivo.

Drug način vzgoje psa pa je počlovečenje psa. Opažamo, da je ta način prisoten že precej časa, a je prav tako neprimeren. Pes ima v takšnem odnosu enake pravice kot človek. Če se mu

ne zagotovijo, jih zahteva, ker smo ga mi tako naučili. Takšni psi so pogosto razvajeni, navajeni, da jim strežemo. Psa se enači s človekom, kar pa je v nasprotju z naravo. Pes potrebuje jasna navodila in meje ter konsistentno vodenje. Če tega ne dobi, se vodi sam, vendar tega dejansko ne zmore, zato se lahko odzove z agresijo in razvije fobije. (Meisterfeld, Pecci 2000: 51)

Fine (2010: 4–6) meni, da je vez med človekom in živaljo fenomen, ki spremlja ljudi, odkar so prvič udomačili žival. Povezava med ljudmi in živalmi je pripomogla, da so živali postale člani družin. Razlaga tudi, kako lastniki domačih živali uporabljajo pse, da si zapolnijo pomanjkanje čustvene podpore v življenju. Naj pri tem opozorim, da imajo lastniki večkrat velika pričakovanja do svojih hišnih ljubljencev in pri tem pozabijo, da živali niso ljudje. Izoblikovati je treba zdrav odnos človek – žival, saj ima tudi žival pravico ostati žival. Živali ne smemo imeti kot nadomestilo za človeške odnose, saj bo naše življenje zdravo in kakovostnejše, če bodo odnosi z živalmi le dopolnilo medčloveškim odnosom. (Marinšek, Tušak 2007: 10)

Ljudje imamo srečo, da poznamo vrsto živali, ki si zelo želi naše družbe. Psi so nam v marsičem podobni, vsi smo družabna bitja. Prav tako so željni vodenja. Psi so po naravi živali, ki živijo v tropu. Vsak pes ima svoje mesto, delo in vlogo, kar ga ne razlikuje bistveno od ljudi. Višji položaj in večjo odgovornost si mora pes izboriti ali pa jo, glede na splet okoliščin, zavzame drugače. Ljudje in psi lahko odlično sobivajo, če so tako psi kot ljudje primerno izobraženi. Dober odnos, ki je povezan z zaupanjem in vzajemnim spoštovanjem, lahko človeku in psu daje ogromno koristi. Ne samo tiste prvinske – čuvanje in varnost –, temveč tudi socialne, psihične, fizične in nenazadnje tudi terapevtske.

Pes, ki je primerno vzgojen, socializiran, dobro voden, psihično in fizično zdrav ter željan sodelovanja, bo za nas naredil vse. Zavedati se je treba, da v zdravih medsebojnih odnosih med človekom in psom pes človeku brezpogojno zaupa. Človek nosi veliko odgovornost, ki se je v večini primerov dejansko ne zaveda, zato zaupanje pogosto izgubi. Primerno vzgojeni psi, kot so npr. terapevtski psi, nas iz dneva v dan pozitivno presenečajo. Spremembe in zmožnosti psa najpogosteje spoznamo na izobraževanjih za delovne pare. Tečajniki pridejo na izobraževanje z že izdelanim pogledom, kaj zmore njihov pes. Večina tečajnikov se negativno odzove na prikazane vaje, ki jih bodo morali opraviti, npr. »Ah, to pa moj ne bo naredil!« Glede na izkušnje lahko trdimo, da so se do zdaj še vsi zmotili v svoji trditvi. Ljudje se res slabo zavedamo, kako lahko naše pravilno vodenje psa vpliva na razvoj njegovih zmožnosti, zato se večkrat vprašam, ali smo ljudje res bolj inteligentni od psov. Prav tako slabo poznamo psihologijo psov in moč njihove intuicije. Psi zelo dobro vedo, kako se počutimo, kako razmišljamo, čeprav ne govorimo istega jezika, veliko pa razberejo tudi iz naše mimike. Včasih našo mimiko in gestikulacijo razberejo kot popolnoma neloogično povezavo znakov in jo razumejo po svoji pasji pameti. Psi se med sabo večinoma sporazumevajo neverbalno in prav v tem so nam lahko vzgled, saj se sporazumejo hitreje kot mi.

Pasji mladič mora zaupati svojemu gospodarju (skrbniku, vodniku ali kakorkoli imenujemo človeka, ki ima psa in se z njim dejavno ukvarja). Zaupati mora tudi drugim ljudem, družini svojega gospodarja, pa tudi okolju, v katerem živi. Vzgoja ne bo uspešna, če nam pes ne bo zaupal, saj ne bo pozorno sodeloval z nami in bo iskal izhode, kar potrjujejo tudi izkušnje na vseh ravneh kinologije, npr. pri vajah obrambe, ki jih niti dobro vzgojen pes ne bo opravil vrhunsko, če ne bo zaupal človeku, ki stoji za njim in drži njegov povodec. (Hočevnar 2016: 83)

Človeški um je prepreden z vzorci in mislimi, ki se med sabo prepletajo in povezujejo ter nas tudi obremenjujejo. Obremenjeni smo celo do te mere, da na dodeljeno nalogo ne znamo pogledati z druge perspektive, zato smo prepričani, da naš pes dodeljene naloge ne bo naredil. In je ne bo, ker ga nismo sposobni voditi in pripeljati do cilja. Pes nima teh težav. Naredil bo, kar mu bomo rekli, predvsem če mu bomo to tudi primerno pokazali, da bo razumel, kaj želimo od njega. Njegov um je sproščen. Pa smo spet pri zaupanju. Nova naloga je za psa težka, stresna in mogoče celo nevarna, a nam bo sledil. Vse, kar potrebujemo, je, da ga znamo pravilno voditi, predvsem pa z veliko mero vztrajnosti, potrpljenja in zaupanja, da bo rezultat vedno odličen. Zavedati se moramo, da je od nas odvisno, ali bo pes naredil vajo ali ne, saj so psi zelo preprosta bitja, ki dojemajo svet binarno: »Če bom naredil tako, bom dobil pohvalo ali priboljšek.« In pes se bo res zelo potrudil, da dobi zeleno, zato ga pri tem ne smemo zavirati s svojimi pomisleki, ali bo določeno nalogo lahko opravil ali ne.

Od verige do bolnice

Psi so imeli v preteklosti pomembno vlogo. Najosnovnejša naloga je bila čuvanje gospodarja in njegovega imetja, skozi čas pa se je med človekom in psom razvilo partnerstvo, ki je oba zaznamovalo za vedno. Pes ni več le čuvaj hiše, je partner, družabnik in del družine. Vsekakor ne smemo pozabiti, da je še vedno pes in po nekaterih delih sveta tudi del jedilnika. Je pač žival. Tako kot se spreminjajo vzorci med ljudmi, se spreminjajo vzorci tudi do živali. Človek je skozi svoj razvoj ugotovil, da mu lahko pes služi na veliko načinov, zato so za specifične namene nastale različne pasme, npr. psi z zelo dobro razvitim vohom, hitri psi, močni psi itn.

Psi so res enkratne živali, ki jih je človek skozi čas s pridom izkoriščal izključno za lastno zabavo, zaslužek in užitek, a so kljub izkoriščanju in življenju v nemogočih razmerah zvesto stali ob strani svojemu človeku ter do danes niso izgubili zaupanja v nas. Zato smo lahko srečni in predvsem hvaležni, da nam še vedno verjamejo in da lahko partnersko sodelujemo pri delih, kjer človek ne zmore tega, kar zmore pes. Poznamo poklice psov, ki so celo bolj častni zaradi dodatnega in/ali dolgotrajnega šolanja: reševalni psi, psi pomočniki, psi, usposobljeni za iskanje min, psi vodniki za slepe, psi, ki sodelujejo s policisti, terapevtski psi ter vedno bolj popularni in tako imenovani *mantrailing* – psi, izšolani samo za iskanje pogrešanih oseb. Končno so psi prešli na višji nivo izobrazbe in postali nepogrešljiv človekov partner pri delu in športu. Njihovo delo je postalo tudi humanitarno, saj skupaj z vodnikom predstavljajo delovni par in obiskujejo vrtce, šole, domove starejših občanov, zavode, bolnice in podobne ustanove.

O vključevanju psov v različne oblike pomoči in dela z ljudmi lahko beremo že v zgodovinskih zapisih, kar lahko razberemo tudi iz kratke obnove o terapiji z živalmi skozi zgodovino v *Skripti Društva Ambasadorji nasmeha*, ki jo je povzela Meta Štravs (2016: 92–93):

Že grški bog zdravilstva Askleipos je svojo zdravilno moč širil s pomočjo svetih psov (moč je imel pasji jezik). To verovanje se še danes odraža v francoskem pregovoru: »Langue de chien, sert de médecine« (Pasji jezik služi kot zdravilo). Tudi pri mnogih starodavnih ljudstvih je obstajala povezava med psom in smrtjo, kajti verjeli so, da se duša osvobodi telesa le, če truplo poje pes. Ugodne učinke psov, ki jih lahko pestujemo v naročju, sta hvalila že Plinij Starejši (1. stol.) in zdravnik John Keyes (16. stol.).

V 9. stoletju pa so menihi v Belgiji prizadetim ljudem celo dovolili oskrbovati živali, saj so menili, da ti preprosti otroški užitki odženejo žalost in skrbi in celo pomagajo pri ponovni vzpostavitvi harmonije med dušo in telesom. Naslednji zabeležen primer uporabe živali v terapevtske namene je bil v York Retreatu (Anglija), ki ga je leta 1792 ustanovil William Tuke in Kvekersko združenje prijateljev, kot alternativa zelo nehumanim pogojem v takratnih umobolnicah. Tukaj je ena izmed metod zdravljenja vključevala obdelovanje vrtov in tudi skrb za male živali. S skrbjo za ta navidezno šibkejša bitja, ki so odvisna od njih, naj bi se pacienti učili samokontrole. Ta sistem, ki je nekaznovalec in orientiran k aktivnostim, je bil predhodnik standardov humanih tretmajev za mentalno bolne ljudi, ki obstaja še danes. Z izjavo Florence Nightingale, ki je leta 1859 dejala, da so majhni hišni ljubljenci bolnikom odlični tovariši, je pomembna vloga živalskih ljubljencev postala zabeležena tudi v bolnišnicah. Leta 1867 je bil v Bielefeldu v Nemčiji ustanovljen center za zdravljenje oseb z epilepsijo. Danes je to ena izmed največjih ustanov te vrste na svetu s kapaciteto čez 5.000 pacientov. Že od samega začetka so v tem centru imele živali ključno vlogo, saj tudi sedanji programi vključujejo terapevtsko jahanje, park z divjačino, domače živali, pse, mačke in ptice v kletkah.

Živali naj bi v bolnišnicah ZDA prvič uporabili leta 1919, v St. Elizabeth's v Washingtonu, kjer naj bi psi možem služili kot vir sprostitve. V organiziranem programu so živali prvič uporabili davnega leta 1944 v vojaški bolnišnici v državi New York. Pionir terapije s pomočjo živali je psiholog Boris Levinson, ki je čisto slučajno ugotovil, da je lahko pes most in spodbujevalec pri komunikaciji med ljudmi.

Serotonin & Co.

Vsi smo že slišali, da kosček čokolade sprošča hormon sreče, serotonin. Enim je dovolj en kosček, drugi pojedjo celo vrstico ali celo vso čokolado. Zadostna količina serotonina vzbuja občutek sreče in zadovoljstva – počutimo se veselo, sproščeno in tudi samozavestno. Količina serotonina vpliva na veliko dejavnikov, ki so bistveni za človekovo zdravje in splošno počutje. Dolgoročno gledano večji vnos čokolade ni ravno blagodejen za naše zdravje, saj dobimo tudi veliko količino sladkorja in maščob. K sreči imamo tudi zdravju neškodljivo možnost – druženje z živaljo; v našem primeru s psom. Znanstveniki so že davno potrdili, da se ob božanju dlake sproščajo hormoni sreče. Dejansko na človeka ugodno deluje že samo druženje z živaljo, božanje pa je nadgradnja, ki srečo še poveča.

Chandler (2005) je v svoji raziskavi ugotavljal, kakšen vpliv ima pozitiven stik oz. interakcija med neznanim psom in človekom na človekovo zdravje. Po pozitivni interakciji med človekom in psom so izmeril v krvni plazmi nevrokemične snovi, ki pomagajo zniževati krvni tlak (te so se povečale), hormon, ki je povezan s stresom, pa se je pri človeku občutno zmanjšal. Tako živali k dobremu čustvenemu počutju človeka pripomorejo veliko, saj nas imajo rade in nam omogočajo ljubezen, lahko igrajo vlogo prijatelja, zaupnika, prijatelja v igri in družabnika, s pomočjo živali se naučimo določenih spretnosti, pomagajo nam vzpostaviti zaupanje, avtonomnost, odgovornost, kompetenco in empatijo do drugih. (Wilson, Turner 1998: 136) Koristi so tako psihične kot fizične: na ljudi vplivajo predvsem v pozitivnem smislu (socialne interakcije, izboljšanje zdravstvenega stanja, sprememba psihičnega stanja, boljša motorična gibljivost in kondicija). Raziskave kažejo, da se krvni tlak zmanjša, ko lastnik boža žival. (Haker idr. 2000)

Druženje z živalmi je koristno v več pogledih med drugim nudi ali povzroči empatijo, fokusiranje navzven, vzgojo, medsebojne odnose, sprejemanje, razvedrilo, socializacijo, mentalno stimulacijo, fizični kontakt, fiziološke prednosti in še nekaj več – ko so ljudje v družbi živali, pogosto občutijo duševno izpopolnitev oz. se poistovetijo z življenjem in naravo, kar je zelo težko definirati ali razložiti. Nekaj znanih avtorjev, npr. Albert Schweitzer, George, W. Carver in J. Allen Boone, je v svojih delih opisalo svoj odnos do živali in narave kot del ohranjanja življenjske energije in/ali kot del komunikacije in odnosa z Bogom. (Drnovšek 2016: 10–11)

Ne smemo pa pozabiti, da so lahko rezultati tudi negativni oziroma neželeni. Zato je pomembno, da smo pri delu vedno povezani s strokovnjaki ustanove, saj le oni poznajo uporabnike in nam bodo lahko natančno povedali, pri katerem uporabniku lahko izvajamo vaje, ki smo si jih zamislili. Seveda je nujno, da so terapevti/strokovnjaki vedno prisotni, ker mi nismo usposobljeni za delo z uporabniki in ker smo mi tam zato, da delamo s psom, ki ga moramo primerno voditi in seveda tudi varovati.

Naše delo onemogočajo različni dejavniki, kot so: žival je lahko vzrok za rivalstvo in tekmovanje v skupini; neprimerno rokovanje, izbira živali ali pomanjkanje nadzora lahko so lahko vzroki za različne poškodbe; ljudje s poškodbo možganov, razvojnimi nepravilnostmi ali senilnostjo lahko dražijo žival; ljudje z nerealnimi pričakovanji lahko mislijo, da jih žival zavrača; alergije na živali lahko povzročijo težave z dihanjem; prenos zoonoz; strah pred določenimi živalmi; zaradi različnih kulturnih ozadij lahko ljudje različno sprejemajo določene vrste živali. (McCulloh 1983: 25–31)

Delovanje pa nam lahko onemogočajo tudi naslednji dejavniki:

- Nekateri *negovalci* menijo, da osebje in ostali negovalci ne smejo sodelovati pri odločitvah poteka procesa dejavnosti in terapije s pomočjo živali ali nimajo ustreznih napotkov; lahko tudi menijo, da je prisotnost živali v ustanovi neprimerna; nekateri ne marajo živali ali se jih celo bojijo; negovalci so lahko alergični na živali.
- *Institucija* lahko meni, da je težavna pravna odgovornost za nesrečo ali poškodbo, v katero je vpleten »stanovalec« ali nekdo od osebja, vzbuja zaskrbljenost; včasih je treba premagati legalne prepreke; lahko gre za vprašanja hrupa, sanitarnih ukrepov, bolezni ter ostalih okoljevarstvenih skrbi; pretehtati je treba stroške.
- Dejavnost pa je lahko neprimerna tudi za *živali*, kadar so možne poškodbe zaradi grobega ravnanja uporabnika ali celo druge živali ali kadar živali ne moremo zagotoviti osnovnega dobrega počutja; možno je tudi, da žival ne uživa v obiskih.

Za nas so bistveni predvsem cilji, ki jih želimo s posameznimi uporabniki doseči. Ti so lahko različni za vsakega uporabnika, včasih pa so tudi skupni: fizični, mentalni, izobraževalni, motivacijski. (McCulloh 1983)

Motivatorji

Naše nadaljnje razmišljanje se nanaša na motivatorje – kdo so in zakaj so pomembni? Odgovor je enostaven. Motivatorji so lahko vse živali, ki so lahko samo družinski partnerji ali pa usmerjeno vodene terapevtske živali. Treba je ločiti družinske partnerje kot družabnike, ki nimajo posebne

terapevtske vrednosti oz. nimajo ciljno usmerjenega dela, in pse terapevte, ki so namensko vodeni s ciljem, ki je beležen in merljiv.

Pes je odličen motivator, motivira lahko s svojo prisotnostjo in z delom. Pri svojem poslanstvu so tako uspešni, da skoraj ne bi potrebovali znanstvenih dokazov za njihov pozitiven vpliv. Vseeno pa so dokazi dobrodošli predvsem zaradi spreminjanja miselnosti strokovnega kadra, ki na nekatere točke še vedno ne sprejema terapije s pomočjo živali, kar je velika škoda predvsem za uporabnike, ki bi lahko z delom z živaljo bolje in hitreje napredovali.

Iz lastnih izkušenj in literature vemo, da otroci v vrtcih lažje in prej spregovorijo, izboljša se jim motorika, hitreje se navajajo na red, na zaporedje nalog, potrpljenje. V šolah psi pomagajo učencem pri premagovanju psihičnih težav odraščanja, proti strahu pred testom ali pa nerganju sošolcev. Z vajami, ki jih izvaja učenec s psom, pridobiva na samopodobi, saj ga pes uboga, učencu se ojača samozavest, lahko se mu izboljša branje in učni uspeh. Tudi sama prisotnost psa v učilnici pripomore, da so učenci bolje razpoloženi, manj je stresa in lažje sprejemajo snov. Za uporabnike s posebnimi potrebami je delo s psi še močnejša motivacija. Po pripovedovanju naših članic, ki delujejo v ustanovah s prilagojenim programom, se otroci oz. učenci ob uri s psom veliko bolj potrudijo izvesti naloge kot takrat, ko na uri ni psa. Članice še poročajo, da gredo učenci ob delu s psom tudi preko svoje bolečine samo zato, da lahko doživijo ugodje in srečo, sprejetost ob delu, pa čeprav je to čisto običajno žoganje. Sreča, ki jo doživi učenec, ko mu pes na njegov ukaz prinese žogo v naročje, je nepopisna. To so za takšne uporabnike dosežki, ki so nam samoumevni, njim pa nekaj enkratnega. Takih trenutkov ne pozabijo nikoli. Ti uporabniki običajno nikoli ne manjkajo pri urah, ko je prisoten pes, in so visoko motivirani za delo s psom ali z drugo živaljo. Prav tako je pes koristen za starostnike, saj je za stare ljudi odhod v dom velik stres, stresno pa je tudi samo navajanje na domsko življenje. Obisk živali v domu zmanjšuje stres, saj se stari ljudje osredotočijo na žival, jo božajo in pestujejo, to pa pomirja. Redni obiski živali v domu za starejše omogočajo socialne interakcije in nenehno senzorno stimulacijo. Tedenski obiski živali stare ljudi prisilijo, da se navadijo na urnik, potek dneva, zapomnijo si, kdaj bo žival prišla. Stari ljudje, ki so ljubitelji živali, se zaradi obiskov živali v domu sprostijo, počutijo se bolj varne v oskrbi, prav tako pa vpliv živali na kakovost življenja starih ljudi ohranja dobro počutje v telesnem, socialnem in psihološkem pogledu. (Marinšek, Tušak 2007: 153) Zakaj je tako? Povsem preprosto – pes je enostavno terapevt, ki nas sprejme takšne, kot smo. Psu je popolnoma vseeno, kako izgledamo, kaj znamo ali česa ne znamo, ali smo veliki, majhni, suhi, debeli, črni, beli, zeleni, na vozičku, z berglami, slepi, gluhi, videči. Pes ne etiketira in ne obsoja. To delamo mi, ljudje. Zato so psi – pa tudi druge živali – tako uspešni pri delu z ljudmi. Ljudje se moramo še veliko naučiti od živali, predvsem sprejemanja drugačnosti in spoštovanja do drugih.

Za konec

Redni obiski psov/živali v bolnicah in ustanovah zmanjšajo porabo protibolečinskih sredstev, čas rehabilitacije se občutno skrajša, ugodno delujejo na krvni obtok, zmanjša se krvni tlak, pulz se upočasni, manj je stresa. Poveča se občutek vključenosti, izboljšajo se groba in fina motorika, ravnotežje, besedni zaklad in pomnjenje ter tudi izgovarjava. Drugi pozitivni učinki so še povečanje zaupanja, večje zadovoljstvo, občutek varnosti, zmanjševanje depresije, povečevanje pozornosti

in koncentracije, boljša komunikacija. Predvsem pa se občuti sprejetost, zaupanje in ne nazadnje ljubeč odnos.

Z »živalsko ljubeznijo« se torej dejansko lahko zgodijo majhni čudeži. Vsekakor pa moramo biti pazljivi in se s psi in drugimi živalmi ne smemo igrati. Vsaj ne v smislu grobega izkoriščanja in zapostavljanja. Naši psi so pri delu naši partnerji, naše desne roke, brez katerih ne moremo narediti takšnih čudežev, kot jih beležimo zadnjih 12 let našega dela. Zato lahko trdimo, da je pasja ljubezen – ali pa živalska ljubezen – dejansko dobrodejna, iskrena in zdrava.

„Moja terapija je čisto preprosta: Toliko časa maham z repkom in oblizujem tvoj obraz, dokler se spet ne počutiš bolje.“

Randy Glasbergen, *Psiholog*, 1997,
http://mdprevent.blogspot.si/2012_06_01_archive.html

Literatura

- CHANDLER, Cynthia K., 2005: *Animal assisted therapy in counseling*. New York: Routledge Taylor & Francis Group.
- Delta Society, *The Human-Animal Health Connection*: www.deltasociety.org
- DRNOVŠEK, Špela, 2016: *Skripta Društva Ambasadorji nasmeha. Seminar o aktivnostih in terapiji s pomočjo živali*. Ljubljana.
- FINE, Aubrey, 2010: *Animal-assisted therapy, theoretical foundation and guide lines for practice*. London, Burlington, San Diego: Elsevier Science.
- HAKER, Rachel M., COLLIS, Glyn M., McNICHOLAS, June, 2000: The influence of relationships upon pet animal acquisition. Anthony L. Podberscek, Elizabeth S. Paul, James A. Serpell (ur.): *Companion animals and us*. Cambridge: Cambridge University Press. 125–142.
- MARINŠEK, Maksimiljana, TUŠAK, Maks, 2007: *Človek – žival: zdrava naveza*. Maribor: Založba Pivec.
- MCCULLOH, M., 1983: Pet Therapy – An Overview. *The Human-Pet Relationship: International Symposium on the 80th Birthday of Nobel Prize Winner Prof. Konrad Lorenz*. Vienna: Institute for Interdisciplinary Research on Human-Pet Relationships. 25–31.
- MEISTERFELD, C. W., PECCI Ernest, 2000: *Dog & Human Behavior: Amazing Parallels & Similarities*. MRK Publishing.
- ŠTRAUS, Meta, 2016: *Skripta Društva Ambasadorji nasmeha. Seminar o aktivnostih in terapiji s pomočjo živali*. Ljubljana.
- WILSON, Cindy C., TURNER, Dennis C. (ur.), 1998: *Companion animals in human health*. Thousand Oaks: Sage Publications.

Miklavž Komelj

samostojni kulturni delavec, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.78–86

»Sem li sam ljubezen?«

Božidar Jakac (1899–1989) je nekoč o sebi napisal, da si želi biti sprejemna plošča za izžarjene žarke ljubezni. Metafora je vzeta iz sveta fotografije, a se povezuje z Jakčevim temeljnim odnosom do življenja in umetnosti. Svetlobni žarek za Jakca nikakor ni bil samo metafora, ampak nekaj, kar je doživljal kot epifanijo in pogoj videnja. Zanj je bila ljubezen neločljivo povezana z nenehnim senzibiliziranjem perceptivnosti, ki povezuje dve plati njegovega opusa – duhovno ekspresijo in dokumentarno strast – v sledenje eni sami viziji.

Božidar Jakac, ljubezen, perceptivnost, svetlobni žarek, grafika

Božidar Jakac (1899–1989) once wrote about himself that he wanted to be the light sensitive surface for burning rays of love. The metaphor comes from the world of photography, but can be linked to Jakac's basic attitude to life and art. For Jakac, a ray of light was never just a metaphor, but something that he experienced as epiphany and a condition of seeing. He saw love as being inextricably linked with constant cultivation of the perceptiveness that connects two aspects of his work – spiritual expression and documentary passion – but combined in a single vision.

Božidar Jakac, love, perceptiveness, ray of light, graphic

Naslov predavanja je začetek neobjavljene pesmi Božidarja Jakca (1899–1989), ki jo v svoji knjigi *Mladi Jakac: izvori njegove ustvarjalnosti* delno navaja moj oče Milček Komelj. (Tako moram priznati: v tem predavanju bom pravzaprav predvsem »vampiriziral« to njegovo knjigo; nihče ni bolj pretanjeno in sistematično preučeval Jakčeve umetnosti kot on – in to raziskovanje sem kot otrok spremljal zelo od blizu, tako da mi je Jakčeva figura v tistem času postala skorajda ikona ...) Ta pesem se konča: »Želim si, da sem sprejemna plošča za izžarjene žarke ljubezni.« (Komelj 2000: 192, opomba 377)

Metafora je vzeta iz postopkov fotografije. Jakac je strastno fotografiral še v času, ko v fotografskih aparatih ni bilo filmov, ampak steklene plošče. Nedavno je bil obširen izbor Jakčevega fotografskega opusa prvič predstavljen na razstavi v ljubljanski Moderni galeriji in lahko smo bili presenečeni, kako sveže in sodobno je vse to delovalo. Ob razstavi sem napisal besedilo, v katerem sem posebej poudaril, kako je Jakac pred desetletji, ko je bil še živ, mnogim deloval anahronistično, danes pa njegova senzibilnost pravzaprav učinkuje mnogo bolj sodobno kot večina tistega, kar je bilo takrat moderno. Kot enega od razlogov sem navedel njegov temeljni odnos do umetnosti, ki kljub nenehnemu poudarjanju formalnega mojstrstva, ki je bilo v poznejšem obdobju umetnikovega življenja nedvomno povezano tudi s precejšnjim konservativizmom, ni pristal na to, da bi umetnost videl prvenstveno kot nekaj, kar je fiksirano na platna, papirje, fotografske plošče ali filmske trakove. Jakac je njeno bistvo videl onkraj vsakega medija, v podobi nekega neulovljivega svetlobnega žarka – ali svetlobnih žarkov. In ta žarek, te žarke, je z različnimi mediji poskušal ujeti samo zato, da bi precizno pokazal njegovo, njihovo neulovljivost.

In to poskušanje je bilo zanj povezano z ljubeznijo. Ko so me povabili, naj za predavanje izberem neko temo, ki bo govorila o ljubezni v likovni umetnosti na Slovenskem, sem takoj pomislil na Jakca, in sicer prav zaradi te povezave ljubezni s samim načinom videnja.

V Jakčevem opusu najdemo veliko podob, ki tematiko ljubezni vizualizirajo na ikonografski ravni; pomislimo samo na njegove lesoreze, nastale v dialogu s pesniškim ciklom *Pisma* Alojza Gradnika; med njegovimi risbami najdemo tudi prave alegorije ljubezni, ki jih je navdihnila Anny Svoboda, Jakčeva zaročenka v času, ko je študiral v Pragi, iz praškega obdobja pa so se ohranile tudi številne študije napetosti medčloveških energij na podobah ljudi v kavarnah ... Jakac je bil izredno senzibilen opazovalec in posebno so ga fascinirale napetosti med dvema človekoma. Ampak ne samo med dvema človekoma; podobne napetosti je znal sijajno vizualizirati tudi v podobi dveh mačk.

Ob razmišljanju o temi, ki bi povezala ljubezen in likovno umetnost na Slovenskem, je bila moja prva misel, da bi morali najprej opredeliti, kaj razumemo kot ljubezen. Če pomislimo na »ljubezen«, se nam preveč hitro kot najbolj konvencionalna reakcija prikaže podoba relacije dveh ljudi. V nekem drugem predstavnem svetu, ki bi bil bolj religiozen, bi se najbrž na prvem mestu pokazala podoba božanske ljubezni. V nekem predstavnem svetu, ki ne bi bil tako antropocentričen, bi se najbrž prikazala »bitja iz tujih svetov«. Nedavno sem sodeloval pri nekem izboru posebno lepih slovenskih ljubezenskih pesmi in sem namenoma izbral *Pesem za jelene* Jureta Detele (2005: 28–29), ki je ob Gregorčičevi pesmi *Lastovkam* poudaril »[p]resenetljivo razkritje, da slovenščina zmore avtentično milujočo govorico, tudi če se milovanje ne nanaša na govorčevo ženo, ljubavnico, mamo, sestro ali brata, temveč na bitja iz bolj 'oddaljenih' svetov«. K temu je dodal: »Z nepopustljivostjo in pravično zavestjo o tujosti milovanih bitij je pesem rešena pred sentimentalnostjo, če uporabimo te besede v smislu definicije Oscarja Wilda: sentimentalnost je naslajanje z lepimi čustvi, pri čemer se ne zmenimo za to, da mora nekdo drug zanja plačati bolečo ceno.« (prav tam)

Jakca so nekateri imeli za sentimentalnega. Ampak nikakor ni šlo za sentimentalnost v Wildovem smislu. Sentimentalnost so pri njem rekli temu, kar je bilo v resnici izredno močno čustvo, povezano z izredno senzibilizirano perceptivnostjo, Jakac je videl poslanstvo umetnosti v skrajnem senzibiliziranju perceptivnosti. Čeprav se je sam usmeril predvsem v vizualne medije, zanj ta perceptivnost nikakor ni bila omejena samo na vizualnost. Izšel je iz senzibilnosti tiste simbolistične poetike, ki je kultivirala sinestezijo, in tudi sam je v tem smislu oblikoval ideje koncertnega odra, ideal pa je videl v zlitju slikarstva, poezije in glasbe. Združitev teh umetnosti je simboliziral v svojem abstraktnem »grbu«, ki ga je naredil leta 1920. (Komelj 2000: 26–27)

To predavanje se bo nanašalo prav na povezavo med ljubeznijo in perceptivnostjo.

V uvodnem razmišljanju sem omenil žarke in pri tem izhajal iz metafore, izhodišče za to metaforo pa je bilo doživljanje žarkov, ki je bilo zelo dobesedno. Jakac je svoj prvi stik s tem, kar je pozneje poskušal narediti vidno v svoji umetnosti, pozneje opisal kot doživetje s poti proti Trstu, ko je kot otrok prvič videl morje:

Ko je v mladem jutru v neverjetni živosti barv blestelo na sinjem morju nešteto drobnih belih jadrnic, sem ves vznemirjen, skoraj bi lahko dejal, prvič v še neznanem začudenju naširoko odprl oči. To je bil trenutek, ki sem mu iskal v življenju nešteto krat ponovitve. Začutil sem prostranost in dih nečesa daljnega,

neznanega, ki je postalo usodno za celo moje življenje ... Medtem je zažarelo nebo v škrlatu, solnčna obla se je večala v neslutene dimenzije in se polagoma bližala pred mojimi začudenimi očmi morski gladini. Že je začela lesti za obzorje in tedaj sem žalostno presenečen zajokal: »Sonce bo v morje padlo!« Boječ se, da bo za zmeraj utonila lepota, ki je vzbudila v meni tako močno vznemirjeno začudenje. (Komelj 2000: 21)

Jakčevo občutje lepote je kozmično, ampak hkrati prav to kozmično lepoto občuti kot nekaj, kar je ogroženo, kar lahko vsak hip izgine, se izgubi, je odvisno od njegove pozornosti ... In tu lahko vidimo ključ do dveh na videz povsem različnih polov njegovih dejavnosti: Jakca je vodila ista gnanost v ekspresiji, s katero je pojavnost zunanjega sveta pretanil v krhkost privida, in v njegovi neverjetno razviti dokumentarni strasti, ki je segla tako daleč, da je vsakič, ko se je nekje zbralo neko omizje, zbral podpise udeležencev. Ta gnanost je tudi povzročila, da je bil, čeprav se je v svojih preferencah pogosto zdel precej konservativen, zraven pri nekaterih ključnih prelomnih dogajanjih svojega časa – od začetkov t. i. zgodovinske avantgarde v Sloveniji do partizanske revolucije. Vse je hotel videti: leta 1920 si je v Pragi skiciral znamenito burno gostovanje berlinske Dade, ki je izzvalo pretep, risal je hollywoodske igralko in jugoslovansko kraljevo rodbino ...

Ampak tudi ko je bil sredi najbolj burnih situacij, je bil njegov temeljni odnos do sveta še vedno lovljenje nekega neulovljivega žarka, ki se je vedno znova pojavil dobesedno. Louis Adamič (1981: 218) je o tem ohranil čudovito pripoved v svoji knjigi *Orel in korenine*.

Nekega večera sem vprašal Jakca, katero doživetje med vojno se mu najpogosteje in najbolj živo vrača v spomin.

»Sončni žarek,« je rekel in se nato široko nasmehnil mojemu osuplemu izrazu.

V nadaljevanju Adamič povzema Jakčevo pripoved. Nikakor ni šlo za kakšno idilo. Jakac pripoveduje o smrtno nevarnem dogodku, ko se je z vodstvom Osvobodilne fronte med nemško ofenzivo jeseni leta 1943 znašel v podzemeljskem bunkerju. Dušili so se v temi in slišali, kako so nad njimi hodili nemški vojaki; celo njihov urin je počasi tekel mednje v bunker.

»[...] Vsekakor se je zgodba končala tako srečno kot v hollywoodskem filmu. Malo pred poldnem četrtega dne je tenak in močan žarek luči nenadoma zasijal s stropa iz kota, kjer je bila nameščena ravna cev. Žarek je rahlo vzdrltel in razsvetlil del jame. S prostora, kjer sem se jaz naslanjal ob steno, sem zagledal tri obraze in manj razločno več drugih: podoba, ki je ne bom nikoli pozabil. To je bil El Greco. Čudež je utrinjal črte bojazni in obupa. Nenadno upanje se je pomešalo z nevero.« Jakac si je za trenutek položil roko na oči. »Če zamižim, vidim to podobo tako jasno kakor tedaj. Nekajkrat sem jo poskušal ujeti na papir, pa mi je pobegnila, preveč je v nji. Vse skice sem raztrgal ...« (Adamič 1981: 222)

Skratka, na koncu imamo popolno neulovljivost. Ko govorimo o Jakčevi dokumentaristični strasti, je treba poudariti, da ravno v tej njegovi strasti ni iluzij, da lahko nekaj zares ohranimo – v bistvu je vse njegovo dokumentiranje stopnjevanje zavesti o neulovljivem. To je krasno vidno na njegovih fotografijah. Nikjer ni občutka, da je nekaj ujeto, ni tistega lova, o katerem včasih govorijo fotografi: da so na preži in potem ujamejo neki trenutek. Prej gre za videnje tega, da je to, kar je videno, neulovljivo.

Jakac je sicer sam hierarhiziral segmente svojega opusa; grafiko, risbo ali pastel je cenil mnogo bolj kot fotografijo, vendar pa v zadnji instanci zanj ni bilo apriorne razlike med dokumentarnim in umetniškim. V vsem svojem delovanju je sledil enemu in istemu videnju. V tem videnju ni bilo apriorne hierarhizacije videnega. To pa nikakor ne pomeni, da Jakac ni gojil posebnega občudovanja velikih osebnosti in grandioznih zgodovinskih dogodkov; v tem je bila celo njegova posebna strast, ki ga je navsezadnje pripeljala celo do tega, da se je leta 1943 znašel v Jajcu, kjer je portretiral Tita. Ampak bistvo njegovega pogleda na življenje je bilo v tem, da je vse zaznave dojemal kot kontinuum. Jakčev opus ni opus monumentalnih dosežkov, bolj kot izolirana dela je bistven nepretrgan tok vizualizacije, ki prihaja najbolj do izraza v serijah grafik in risb. Na ravni pisanja pa se s tem povezuje njegovo večdesetletno pisanje dnevnika.

Jakac je v svojem načinu življenja najbolj neposredno sledil svoji vokaciji v letih študija v Pragi, v katerih lahko vidimo njegov največji ustvarjalni razcvet. V teh letih je poskušal biti kot instrument, ki odzvanja vsemu, kar zazna. Kot ponazoritev navajam tri njegove zapise iz praškega časa. Prvi je iz leta 1920:

Noč vse vprek. Večno ropotanje – težki koraki,
brnenje avtomobila, – tiktakanje ure, –
ropotanje nad glavo, – glasovi iz ulice,
temna okna, – svetla okna, – refleksi
luči v mojem oknu, še bolj zelen »širm« v oknu,
zvonjenje prodajalniških vrat, – drdrajoče
ropotanje prodajalniške izložbe, – smeli koraki,
ženski glasovi, govorjenje to večno.
Poslednji dan maja, poslednje ure.
H koncu gre mesec ljubezni, poezije,
prebujenja, začetka –
– Si ga li živel?
? (Kornelj 2000: 78)

Jakčevo vprašanje na koncu bi lahko vzeli precej konvencionalno ali celo sentimentalno, ampak v povezavi s kontinuumom avdiovizualnih zaznav, o katerem govori prej, ga lahko razumemo tudi čisto drugače. Popolna odprtost simultanim drobnim zaznavam brez selektivnosti bi v neki skrajni konsekvenci pomenila neko stanje, ki je enako nezavedanju in smrti. Jakca je nenehno vznemirjala ravno ta meja zavesti tik pred izginotjem; ni naključje, da je njegovo najbolj elaborirano delo iz praškega obdobja čudovita in v bistvu še danes premalo cenjena grafika *Onesveščene*, iz katere lahko prepoznamo tudi umetnikovo občudovanje El Greca.

Če je za vzpostavitev simbolnega sveta pomembno to, da neka gesta prekine mrmanje realnega in vzpostavi prazen prostor, v katerega se potem nanašajo oblike, in tišino, v katero se polagajo besede – in za ustvaritev te tišine je pogosto potrebnih veliko besed –, je videti, da želi Jakac prenesti v prostor simbolnega samo mrmanje realnega. Da želi vzdržati njegovo nevzdržnost. In če se spet vrnemo k začetni metafori, si njegovo perceptivnost pri tem res lahko predstavljamo tako, kot da se želi senzibilizirati do te mere, da bo ves spremenjen v eno samo fotografsko ploščo, ki bo

sprejela vse vtise. Seveda pa si lahko predstavljamo, da bo taka množina vtisov ploščo osvetlila tako zelo, da ne bo ostalo fiksirano nič, da jo bo spremenila v belino, v praznino. Jakac tako v bistvu nenehno beleži to mejo spreminjanja samih vtisov v praznino. Pri njem ne gre za praznino, ki se jo ustvari z intervencijo v mrgolenje vtisov, ampak za praznino, ki nastane v prepoznavanju tega mrgolenja kot praznine. Jakčeva strast percepcije je v bistvu brezobjektna.

V drugem zapisu lahko beremo:

Ptic me petje prebudilo.
V mislih, da zunaj krasen dan
vstaja, vstal sem. Odprem okno.
Ulica dremavo sanja, srebrno sivi
mrak nad vsem. Temno se
zrcalijo v tlaku mokrem hiše z
ostrim se refleksom zastrtega neba.
Odmevi trdih korakov človeka
s suhim izpitim obrazom in
delavsko suknjo, in zopet mir –
glasovi ptičev. S počasnim korakom
navkreber s knjigami pod pazduho,
visoke postave, od dolge noči izmučena
hoja in blede obraz, počasi on stopa
navzgor in sreča dve stari prodajalki,
eno z marelo, drugo s košaro, saj
druga je mlada, a stara celo ta. In zopet
je mir. Počasi priziblje, v enakomernih
nihljajih kot tiktakanje ure velike,
se z brezovo metlo star, siv, odrevenel
starec pometlač. Počasnih korakov kot
senca pomika se cesto nizdolu pod sabo
pa čisti nesnago, papirje in drsa jih v stran,
dokler ne izgine počasi in mirno, kot prišel.
In dežek pohlevni in ptički veseli in pesem
dremotna jutra, oznanja dan. – (Komelj 2000: 78–79)

Jakac ne poskuša pretrgati tega mrgolenja vtisov, ne poskuša demiurško poseči vanj, ampak poskuša tako senzibilizirati percepcijo, da vsak trenutek doživi kot epifanijo.

V zapisu iz leta 1923 pa lahko beremo:

Orgle done dalje svojo vedno novo pesem, moj pogled strmi v žareči oltar. Neverjetno sveto veličastno razpoloženje me objame. Težko se ločim od cerkve, ravno ko se začno svečanosti in grem v bližnji – kino. Mislim si, to bo prehud kontrast. Toda čudo, za par trenutkov že gledam v dušo ljudi, ki so zašli na pot na dno, pa ko se jim približa duša človeka, poslanega po milosti božji med nje, zbudi se v njih zopet čut

ljubezni, sočutja, resnice. Oči se jim zasvete v čudni luči, v njihovi duši je daljna melodija.

In zopet ljudje, polni spoznanja in občutja, tam na dnu. Od tu grem zopet tja, kjer done orgle, zaključno pesem svečanosti, ljudje trumoma odhajajo, jaz šele notri. Ves vzduh je napolnjen svečanega razpoloženja, dolgo dolgo stojim, poslušam te večne melodije, dokler ne ugašajo počasi luči in melodije. Skoraj bi si lahko očital, zakaj nisem bil pri svečanosti, a naključje mi je prineslo novo razodetje.

Polmrak je nastajal, ko stopim iz cerkve, ljudje odhajajo v gručah, korak me zanese na velik trg, posejan z nebrojnimi stojnicami, pravi semenj. Vesela radost otrok kriči iz tega vozla ljudi. O, koliko tisoč obrazov srečaš, kolikokrat srečaš sebe in tedaj nekaj jekne v tebi. Obraz dekleta se ti zasveti iz gruče in zopet ugasne, a v tvojem srcu vzplamti spomin na neko daljno pomlad, o – pomlad, ko začutil si v svojem srcu prvič bolest, ki je tedaj bila enaka neskončnemu veselju. (Kornel 2000: 79–80)

V tem zapisu lahko odkrijemo kar nekaj zanimivih stvari. Vidimo, da na primer Jakac na neki ravni vendarle zelo strogo vrednostno ločuje to, kar vidi. Pri tem je na prvi pogled videti celo zelo konvencionalen. To, kar vidi v cerkvi, zanj sodi k nečemu visokemu, medtem ko povezuje kino z dnom. Ampak ta vnaprej zamišljeni kontrast je samo ozadje, na katerem še močneje izstopi presenečenje nad tem, da je vse, čisto vse, kar človek z resnično izostrenostjo percepcije zazna, epifanija. Jakca v tem obdobju navadno prištevamo med ekspresioniste, ampak on ni ekspresionist v smislu, da bi hotel vsiliti intenzivnost svojega notranjega sveta zunanjemu svetu na način deformacij njegove podobe; bolj so ga zanimale točke srečanj med zunanjim in notranjim svetom, subtilni prehodi in interference med njima. Zato je zanj najbolj ustrezna podoba percipiranega nekaj, kar pride iz njega kot vibracija. Na percepcije se odziva kot glasbilo s svojimi strunami. Osamosvojena poteza njegovih risb v odnosu do videnega ni deformacija, ampak odzven. Po drugi strani pa je to, kar Jakac vidi, odzven njegove duše. Nenehno raziskuje to interakcijo.

Tukaj se tudi vznik nekega obraza iz množice, v kateri spet izgine, pokaže kot žarek, ki zasveti in ugasne – intenzivnost tega hipa je onkraj časa in s tem priključuje neke druge čase. Kot vidimo, je ta vznik opisan kot nekaj, kar je za Jakca simbol ljubezenskega doživetja.

Ta intenzivnost videnja spreminja risanje, slikanje, fotografiranje ... v ljubezensko dejanje. Jakac v neki svoji pesmi opiše sam proces portretiranja ženske kot eksplicitno ljubezensko dejanje, kot neko neznosno intenzivno srečanje dveh smeri – gibanja od notranjega sveta k zunanjemu, umetnik oblikuje ljubljeno obraz in oči – in gibanja od zunanjega sveta k notranjemu, te linije so izlete iz ljubljene obraza.

Če drugega ne,
naj mi bo dovoljeno vsaj to,
da smem s svojimi rokami
oblikovati ta Vaš obraz, te oči,
da mi vsaj to ostane kot ...
in edin spomin sladak
in poln bolesti.
Naj mi bo dovoljeno vsaj to,
da smem zreti par trenutkov
tega življenja iz oči v oči,

iz duše v dušo, da srce mi
izpoje vso bol in ljubav v
te linije, izlite iz Vašega obraza.
O Bog, dovoli mi to
milost in nemilost. (Komelj 2000: 191–192, opomba 375)

Iz te pesmi veje tudi značilna Jakčeva sramežljivost, ki je pogosto zabeležena v njegovih zapisih o ženskah. Ampak ko Jakac govori o nedotakljivosti, gre še za nekaj drugega. Za Jakca je videnje zadnje resnice o nekem bitju povezano s skrajno tujostjo in mejo izginotja, videnje se do kraja razodene prav v točki absolutne tujosti, ko žarek ugaša. Ultimativna resnica o človeškem obličju je bila za Jakca izraz, ki ga žarek duše nariše na obraz, ko zapušča telo. Jakac je bil vse življenje obseden s tem, da je na obrazih mrtvih iskal »večno sfinks« – od pastela Mrtva Ela Budnova, posmrtnega portreta mlade novomeške pianistke, do risbe, na kateri je upodobil mrtvega partizanskega generala Franca Rozmana Staneta. Navajam še eno njegovo pesem:

Duša je izklesala, izmodelirala
obraz in vdehnila pečat
svojega življenja.
Obraz mrtve izraža poslednji
pozdrav velike duše, ki pride,
izkleše, oživi telo in zopet zasanja
davnine večnosti.
Pride, vzplamti, zažari in
nevidna izgine, kot je prišla.
Zapusti pa poslednji izraz boleti,
ali veselja, blaženosti in ljubezni.
Kdo more vstvariti paralelno
življenje oziroma poslednji izraz,
prihajajoč v onstranost, ko ga
še ni doživel. To je tista večna
sfinks. Nikdar v življenju razrešeni
vprašaj: Obraz ti govori, tu nimaš
pravice ne pristopa sedaj!
Spoznal boš v poslednjem
hipu, toda sam ...
in Tvoj obraz ob izražal isto
spoznanje in ljudje bodo videli
v njem isti nerazrešljiv vprašaj
in občutili bodo vso rezko
rezkost večnosti, kot si jo ti občutil.
O ta večna sfinks. (Komelj 2000: 196–197, opomba 444)

Spet meja vidnosti, spet nekaj, kar nas spomni na lovljenje žarkov sonca, ki bo utočilo v morje. Ampak ko Jakac išče te najbolj mejne trenutke, se obenem zave, da je pravzaprav vse, kar vidimo, na meji izginjanja. Svetloba, ki stvarjem podarja vidnost, stvari obenem razblinja, jih dela nedostopne.

V tem pogledu je ena njegovih največjih mojstrov in litografija *V gledališču* iz leta 1923. Iz pripisa k skici za litografijo vidimo, da gre pravzaprav za prizor iz (praške) opere. Tu je slikarjev pogled obrnjen stran od scene k ženski, ki sedi in gleda sceno. Prostor je v temi, svetloba scene pa osvetljuje njen obraz in roke, kot da je privid. Za njo je črnina teme, medtem ko je skupina ljudi, ki je še bližje sceni, osvetljena tako, da so tisti, ki jih vidimo s hrbtna, videni samo kot črne silhete, medtem ko so tisti, ki jim vidimo obraze, od svetlobe scene tako osvetljeni, da jih svetloba dobesedno raztaplja v belino; več oseb se združi v belo liso svetlobe. Vidnost nebeško lepega obraza gledalke je odvisna od krhkega ravnotežja med svetlobo in temo, ki to, česar se polastita, vsaka s svoje strani izmikata videnju.

In ni naključje, da je za Jakca privilegirano mesto, ki naredi vidno to resnico o vidnosti, gledališče.

Ob vsem povedanem nas morda niti ne bo tako začudilo, da je Jakac trenutek svojega najmočnejšega čutenja ljubezni povezal z izkušnjo sončnega žarka, ki je prodril v temo – to je tisti žarek iz že citirane pripovedi v knjigi *Orel in korenine*, ki je prodril v podzemeljski bunker – in ki je bil zanj izkušnja slikarstva, izkušnja El Greca, ki ni fiksirana na gledanje muzejskih platen, ampak se lahko pojavi kot epifanija v najbolj nemogoči situaciji. Prav tako nas morda ne bo začudilo, da je ta ljubezen izrecno povezana z religiozno sfero, z evangeljsko ljubeznijo do bližnjega in obenem z izkušnjo svete groze; Adamič je v svoji pripovedi tako obnovil Jakčeve besede:

Ampak da se vrnem k žarku! Nisem gotov, kaj sem začutil, ko sem zagledal luč, ali kaj smo vsi pomislili. Ko sem dva dni kasneje poskušal obnoviti epizodo, je ena izmed žensk, ki je bila vse prej kot verna, priznala, da je skoraj planil iz nje vzklík »Jezus Marija!« običajen med slovenskimi kmeti. Ni pa izgovorila teh besed, je rekla, ker so bili njeni živci tako napeti, da ni imela več glasu. Drugi so povedali, kako so v sebi vzkliknili »Živijo Tito!« ali »Živijo Stalin!« Vprašujem se, ali se marsičesa niso domislili pozneje ... Mislim, da sem jaz predvsem občutil neko sveto grozo. Bil sem omamljen od lepote luči na tistih koščeni, neobritih obrazih. Nikoli, nikoli nisem tako zelo ljubil svojega bližnjega. (Adamič 1981: 223–224)

V tej luči je bila za Jakca grafika, ki operira z napetostmi med belino in črnino, polna vsebine že kot sam medij. Ni naključje, da je naredil svojo veliko mojstrovino, ki napetosti med svetlobo in temo eksplicitno poveže z ljubezensko poezijo, v lesorezu – v mislih imam grafično mapo *Pisma*, izdano leta 1923, ki velja za prvo slovensko grafično mapo. Gre za podobe, narejene k pesniškemu ciklu Alojza Gradnika z istim naslovom. Jakac je vzpostavil napetosti na več ravneh, tudi napetost med branjem in gledanjem, saj so kot sestavni del teh grafik oblikovane črke pesmi, ki jih je v celoti sam izrezal v grafične plošče po vzoru nemških *Blockbücher*. Zanimivo je, da je Jakac na teh podobah napetosti med belo in črno dosledno uporabil tudi za tematiziranje dvojnosti med moškim in žensko. To nas spomni na kitajsko dvojico *yin* in *yang*, ampak pri Jakcu je simbolizacija obrnjena. Če je v kitajski simbolizaciji ženski princip *yin* povezan s črno, s temo, je pri Jakcu ženska bela, svetla, medtem ko je črn, temen, moški. Že Milček Komelj (2000: 149–152) je poudarjal, kako Jakac v teh lesorezih Gradnikovo čutno erotiko spreminja v izključno duhovno

dimenzijo. To pa ni umik od Gradnikove intenzivnosti, ampak v nekem smislu celo njeno stopnjevanje. V zadnji Gradnikovi pesmi, kjer ženski glas kliče ljubemu, kako naj si vzame njene prsi, njena usta, kako naj ji iz žil izpije vso kri, da bo truden vpil od slasti, da smrt, »ko življenje zajde«, pri njej ničesar več ne najde, Jakac žensko upodobi kot onstranski privid z dvignjenimi rokami, kot da je starokrščanska oranta. Prav to korespondira s tistim temeljnim preskokom v Gradnikovi pesmi, ko se do skrajnosti stopnjevana čutnost pokaže kot nekaj, kar evocira onkrajčutno, zagrobno, nedotakljivo. Telo v ekstazi ni več zemeljsko, ampak prestopa v onstranskost privida. Šele prestop te meje dela Gradnikovo erotiko res pretresljivo. Če pesnik ne bi šel tako daleč, če bi se ustavil pred to mejo, bi v njegovih verzih o ženski želji morda lahko videli mačizem. Da se te pesmi pravzaprav dogajajo v območju mistike, je dojel že Srečko Kosovel, ki pa so se mu zdele Jakčeve grafike za Gradnikovo poezijo očitno neustrezne; o njih je napisal: »Naš slikar Božidar Jakac je pisma ilustriral. Kakor so zase lepa zaključena celota, so v svoji preveč lahkotni tehniki v diametralnem nasprotju s težo in elementom, ki je v teh pesmih.« (Kosovel 1977: 174) Toda menim, da je Jakac v tem ciklu zavestno operiral z nasprotji in da lahko v tem vidimo celo posebno kvaliteto; ne gre torej za nesporazum, ampak za transformacijo. Prav v nenehnem prepoznavanju tega, kar se zdi zemeljsko, v perspektivi nekega prostora, ki ni zemeljski (tudi sončni žarek, ki zemeljskim bitjem in stvarjem podarja vidnost, ni zemeljski, ampak prihaja od drugod), lahko prepoznamo bistvo Jakčevega doživljanja ljubezni.

Kosovel je sicer Jakčevo umetnost cenil in ob njej pisal o »snovi duše«. Za sklep tega predavanja pa bom navedel Kosovelovo pesem v prozi *Slepi slikar* (Kosovel 2016: 50), ki sem jo odkril v pesnikovi zapuščini in jo objavil v reviji *Likovne besede*. Razmišljanje o žarku sem v tem predavanju povezal z zelo specifično Jakčevim doživljanja sveta, ki je doseglo skrajno intenzivnost v dvajsetih letih minulega stoletja, zato bi rad za konec opozoril še na to, kako se je presenetljivo podobna senzibilnost sočasno pojavila v kontekstu tega, čemur rečemo slovenska umetnost, tudi v poeziji:

Slepi slikar

Ako bi bil slikar[,] bi narisal tole. Silhueto, črno silhueto na temnomodrem obzorju; na to silhueto pada žarek solnca in ta silhueta trepeče od smeha.

Samo en žarek sije na to silhueto, samo en žarek. In ta človek živi od njega in ga [tu očitno manjka beseda ali pa je Kosovel pozabil prečrtati besedo ga, op. M. K.], pije to luč v skromnem veselju[,] to je edini žarek[,] ki sije na njegovo obleko. In solnce zahaja in žarek blesti. In čedalje šibkeje sije, a srce bije še, še, še, še bije in trepeče. In solnce zajde in silhueta sredi ceste je sama in trepeče v nočnem vetru.

Literatura

ADAMIČ, Louis, 1981: *Orel in korenine*. Prevedla Mira Mihelič. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

DETELA, Jure, 2005: *Zapisi o umetnosti*. Koper: Hyperion.

KOMELJ, Milček, 2000: *Mladi Jakac*. Ljubljana: Slovenska matica.

KOSOVEL, Srečko, 2016: Iz zapuščine. *Likovne besede* 103/2016. 50.

KOSOVEL, Srečko, 1977: *Zbrano delo* III. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Roman Kuhar

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.87–95

Vse ljubezni so enako (s)lepe: razkritje istospolne usmerjenosti v družini

Prispevek se naslanja na primerjalno analizo podatkov iz dveh valov raziskovanja vsakdanjega življenja gejev in lezbijk v Sloveniji (2003 in 2014) in se osredotoča na vprašanje razkritja istospolne usmerjenosti v kontekstu družine. Tu ljubezen igra dvojno vlogo: kot starševska ljubezen pomembno opredeljuje odzive na razkritje istospolne usmerjenosti otroka in poznejše (ne)sprejemanje te identitete, kot homoerotična partnerska ljubezen pa pomembno utrjuje posameznikovo homoseksualno identiteto: raziskave v Sloveniji kažejo, da pomemben delež gejev in lezbijk razkrije svojo spolno usmerjenost staršem šele, ko so v istospolni partnerski zvezi.

razkritje, homoseksualnost, istospolna usmerjenost, starši, družina

The contribution draws upon a comparative analysis of two waves of research into the everyday life of gays and lesbians in Slovenia (2003 and 2014), focusing on the question of the disclosure of same-sex orientation in the context of the family. Here, love plays a dual role: as parental love, it importantly defines the reaction to the child's »coming out« and the later (non-)acceptance of this identity; as homo-erotic love for one's partner, it importantly confirms the individual's sexual identity. Research in Slovenia shows that a significant proportion of gays and lesbians reveal their sexual orientation to their parents only when they are in a same-sex partnership.

coming out, homosexuality, parents, family

Uvod

Pred skoraj dvajsetimi leti, januarja 1998, je Roza klub, takratno združenje gejevskih in lezbičnih organizacij v Sloveniji, lansiral plakatno akcijo z naslovom *Vse ljubezni so enako lepe*. Na plakatu so bili trije pari – lezbični, gejevski in heteroseksualni – čeprav je bilo to skorajda težko opaziti, saj so bili obrazi vseh šestih ljudi na plakatu odrezani, da si ne bi ustvarili vnapijnjih sodb. Ta plakat je bil ena od bolj odmevnih političnih akcij gejevske in lezbične skupnosti v Sloveniji do tistega časa, ki se v boju za enake pravice sklicuje na ljubezen. Morda je bil plakat še toliko bolj odmeven, ker je bil takoj deležen grafičarskih dodatkov. A ti niso bili, kot bi na prvo žogo pričakovali, homofobni. Na plakat je namreč nekdo pripisal zgolj črko »s« pred pridevnik lepe: »Vse ljubezni so enako slepe.«

Slika 1: *Vse ljubezni so lepe ...*; vir: Roza klub, 1998

S plakatno akcijo je Roza klub želel opozoriti na potrebo po prepovedi diskriminacije na osnovo spolne usmerjenosti v delovno-pravni zakonodaji in odpravi diskriminacije na področju sklepanja zakonske zveze.

Dvajset let pozneje sta obe zahtevi skorajda uresničeni. Diskriminacijo na delovnem mestu prepoveduje zakon, ki je bil sprejet leta 2002 kot posledica evropske direktive, sklepanje partnerskih zvez pa je bilo najprej urejeno v zakonu iz leta 2005 in nato izboljšano z zakonom, ki je začel veljati leta 2017. Sprejetje tega zakona je pomembno povezano z uporabo ljubezni kot politične strategije. Leta 2015 je namreč v Sloveniji potekal že drugi referendum o družinskem zakoniku, ki je predvideval pravno izenačitev raznospolnih in istospolnih partnerskih zvez.¹ Ker je bila sprememba zakona zavrnjena, je bil nekaj dni po referendumu v parlamentarni postopek vložen nov, nekoliko spremenjen predlog, ki je uredil pravno priznanje istospolnih partnerskih zvez v ločenem zakonu – v Zakonu o partnerski zvezi. Zakon ni bil zgolj odziv na več kot dvajset let poskusov ureditve tega področja – prvi predlog zakona je bil pripravljen že leta 1993 –, pač pa tudi odziv na osrednje sporočilo zagovornikov istospolnih porok med drugim referendumom: »Čas je! Čas je za ljubezen, poroko in družino!«

Sklicevanje na ljubezen kot obliko politične strategije sicer ni nov pristop znotraj LGBT gibanj v svetu, je bil pa fokus na »ljubezni in srčkih« nov pristop v domačem LGBT gibanju. Pred tem se je gibanje sklicevalo predvsem na enakost, enake pravice, človekove pravice, pravne vidike itn., v času drugega referenduma pa so v ospredje stopile osebne zgodbe o partnerski in družinski ljubezni.

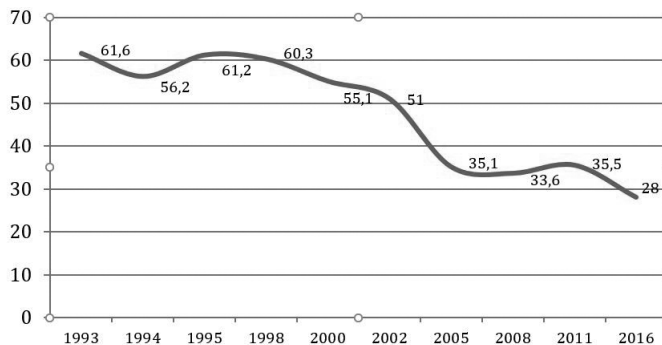
Ob vzponu populističnih izključevalnih diskurzov sklicevanje na racionalne argumente torej ni imelo potrebne mobilizacijske moči, zato je bilo treba naslavljalati čustva in se sklicevati na ljubezen. V nekaterih tujih razpravah o istospolnih porokah – na primer v ZDA ali na Irskem – je bila to zmagovita politična taktika. Čeprav je na referendumu leta 2015 večina od 36 % volilnih upravičencev, ki so se referendumu udeležili, glasovala proti, sta oba referenduma (2012 in 2015) pomembno prispevala k vidnosti gejevske in lezbične skupnosti v Sloveniji ter k prepoznavanju, da je položaj istospolnih partnerskih zvez in družin treba urediti. Zakon o partnerski zvezi iz leta 2017 ureja glavnino težav, s katerimi se lahko srečajo istospolni pari, a ohranja nekaj pravnih in predvsem simbolnih razlik: istospolni pari ne morejo skupaj posvojiti otroka in niso upravičeni do oploditve z biomedicinsko pomočjo, v simbolnem smislu pa je ključna razlika v imenu institucije: heteroseksualni pari vstopajo v zakonsko zvezo, istospolni pari pa v partnersko zvezo. Kljub temu so že prve sklenjene partnerske zveze pokazale, da se bo tako v medijskem kot javnem diskurzu najverjetneje uveljavila kar beseda »poroka« tudi za istospolne pare, čeprav v pravnem smislu to ni natančna oznaka. Nenazadnje sta prvi partnerki, ki sta vstopili v istospolno partnersko zvezo na dan, ko je zakon začel veljati, v vseh medijskih pojavljanjih naslavljali druga drugo kot »žena«.

¹ Prvi referendum o družinskem zakoniku, ki je vključeval pravno izenačitev istospolnih in raznospolnih partnerskih zvez, z izjemo možnosti posvojitve, je bil izveden leta 2012. Večina sodelujočih (55 %) na referendumu je zakon zavrnila. Leta 2015 je potekal referendum o amandmaju k Zakonu o zakonski zvezi in družinskih razmerjih, ki je prav tako vnašal pravno izenačitev istospolnih in raznospolnih partnerskih zvez v slovensko zakonodajo, a je bil zavrnjen na referendumu s 64 % glasov proti. Za pregled in analizo političnih bojev na tem področju v Sloveniji glej Kuhar, Mencin Čeplak, 2016, za analizo gibanj, ki so se organizirala v boju proti pravni izenačitvi istospolnih in raznospolnih parov, pa Kuhar, Paternotte, 2017.

Tovrstnim »porokam«, ki pomembno redefinirajo javni prostor in ga odpirajo za vidnost ne zgolj ene oblike ljubezni, predhodijo manj javne, pravzaprav intimne zgodbe, ki se prav tako dotikajo ljubezni. V pričujočem prispevku se bomo zato na osnovi raziskovanja vsakdanjega življenja istospolno usmerjenih v Sloveniji ukvarjali z vprašanjem razkritja spolne usmerjenosti v kontekstu družine, kjer igra ljubezen dvojno vlogo: kot starševska ljubezen pomembno opredeljuje prve odzive na razkritje istospolne usmerjenosti otroka, kot homoerotična partnerska ljubezen pa utrjuje posameznikovo homoseksualno identiteto. Raziskave v Sloveniji kažejo, da pomemben delež gejev in lezbijk razkrije svojo spolno usmerjenost staršem šele, ko so v istospolni partnerski zvezi, ko so torej – zaljubljeni.

Vsakdanje življenje gejev in lezbijk v Sloveniji

Socialna distanca do istospolno usmerjenih, ki jo merijo raziskave Slovenskega javnega mnenja (Toš 1999, 2004, 2009, 2016), se je bistveno skrčila v zadnjih dvajsetih letih. Za devetdeseta leta prejšnjega stoletja velja, da je več kot vsak drugi vprašani državljani oziroma državljanka Slovenije trdil, da ne želi imeti homoseksualca za svojega soseda. Ta delež, ki je v devetdesetih letih dosegal približno 60 %, se je do lanskega leta več kot prepolovil: leta 2016 je 28 % vprašanih trdilo, da ne želijo imeti homoseksualca za soseda.

Slika 2: Socialna distanca do istospolno usmerjenih oseb v Sloveniji 1993–2016; vir: Toš 1999, 2004, 2009, 2016

Kljub tem premikom, vsaj na ravni izražanja stališč, pa raziskave o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji kažejo (Švab, Kuhar 2005; Kuhar 2014), da do pomembnih premikov prihaja predvsem v zasebni sferi in manj v javni. Primerjalni podatki dveh valov omenjenih raziskav² kažejo, da se delež izkušenj homofobnega nasilja v desetletnem obdobju ni zmanjšal: še vedno skoraj vsaka druga istospolno usmerjena oseba, ki je sodelovala v raziskavi, poroča o vsaj enem, najpogosteje pa več

² Raziskava o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji je bila izvedena dvakrat. V obdobju 2003–2004 je bil izveden prvi val raziskave na vzorcu 443 gejev in lezbijk. V drugem delu raziskave je bilo opravljenih 7 fokusnih skupin, v katerih je sodelovalo 36 oseb. Leta 2014 je bila raziskava ponovljena na vzorcu 1.145 gejev in lezbijk, kvalitativni del pa je bil ponovno izveden v obliki fokusnih skupin, v katerih je sodelovalo 36 oseb. Več o obeh raziskavah Švab, Kuhar 2005; Kuhar 2014.

izkušnjah nasilja zaradi svoje spolne usmerjenosti. Večina je izkusila verbalno nasilje (več kot 90 % vprašanih), dobra četrtina poroča tudi o fizičnem nasilju, 6 % pa o spolnem nasilju.

Pri vsem tem ljubezen nima veliko opraviti, prav nasprotno: nasilje poganja njeno nasprotje – sovražstvo –, ki ga zagotovo krepijo tudi najrazličnejši populistični govori. Ti so dobili širok oder za svoja sporočila v času obeh referendumov o pravnem priznanju istospolnih partnerskih zvez.

O drugačnih izkušnjah poročajo geji in lezbijke, ko govorijo o svojem zasebnem življenju. Čeprav lahko izkusijo nasilje zaradi svoje spolne usmerjenosti tudi v zasebnem življenju, pa primerjava podatkov iz obeh valov raziskave vendarle kaže pomembne premike: več vprašanih poroča o bolj pozitivnih odzivih – predvsem staršev – na njihovo razkritje. Prav ta vidik je, kot poročajo sami geji in lezbijke, vključeni v raziskavo, tesno povezan z vprašanjem ljubezni.

Prvo razkritje in razkritje pred starši

V družboslovju sedemdesetih in osemdesetih let je bila razvita vrsta modelov, ki so opisovali tipično pot, ki naj bi jo prehodila sleherni istospolno usmerjena oseba v procesu oblikovanja homoseksualne identitete. (Cass 1979; Troiden 1988) Ti modeli so bili pozneje, predvsem v devetdesetih, pogosto kritizirani, saj so vzpostavljali izkušnjo srednjerazredne osebe bele polti, najpogosteje moškega, iz zahodnega sveta kot univerzalno izkušnjo sleherne istospolno usmerjene osebe. Neizodostno so naslavljali vprašanje kulture, rase, vere, spola, hendikepa in drugih osebnih okoliščin, ki lahko pomembno vplivajo na to, kako posameznik živi in razkriva (ali zakriva) svojo spolno usmerjenost.

Drži tudi to, kar poudarja Eli Coleman (1982), da so naša življenja veliko bolj kaotična, fluidna in kompleksna, kot jih predvidevajo preprosti modeli oblikovanja posameznikove seksualne identitete. Čeprav seksualne identitete res ni mogoče opisati skozi linearni proces, kot so ga predvidevali omenjeni modeli, in ne obstaja univerzalna formula, ki bi opisala sleherni proces oblikovanja te identitete, se zdi, da je ključni trenutek, ki ga opisujejo modeli, še vedno – ključni. Gre za razkritje posameznikove istospolne usmerjenosti. To je v heteronormativnem svetu, v katerem glavnina brezpogojno pričakuje, da je posameznikova seksualna identiteta heteroseksualna, še vedno potrebno.

Na osnovi raziskav o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji, enako ugotavljajo tudi podobne tuje raziskave, je ključno predvsem prvo razkritje in še bolj razkritje pred starši. Podatki glede prvega razkritja so v obeh raziskavah pokazali na nekoliko sprememb, vendar te niso radikalno drugačne v desetletnem obdobju. Prvo razkritje se praviloma ne zgodi v družini ali širšem sorodniškem krogu, pač pa v krogu prijateljev in prijateljcev.

Jaz sem povedal pri osemnajstih. Povedal sem svoji najboljši kolegici. Zraven je bila še ena kolegica, a je ni motilo. V bistvu smo se zjokali. [...] Po eni strani sta bili veseli, da sem jima to zaupal, nista pričakovali, ampak v bistvu sta me potem še tolažili, da to v bistvu ni nič takega. [...] Ni pa nobene drame bilo. (Matej, 27, 2014)³

³ Vsak citat iz fokusnih skupin je označen z imenom (vsa imena so spremenjena), starostjo respondenta in letnico, ki prikazuje, iz katerega vala raziskave je citat.

Razlika je bila zabeležena tudi pri odzivih na prvo razkritje: odzivi se premikajo v smer večjega števila pozitivnih odzivov. Prvo razkritje najpogosteje ni nenačrtovano, kar pomeni, da geji in lezbijke dobro premislijo in preverijo, pred kom se bodo razkrili in kakšen bi lahko bil njihov odziv na razkritje. Ker je pozitiven odziv na prvo razkritje še kako pomemben za posameznika in njegovo (homoseksualno) identiteto, podatek o visokem številu pozitivnih odzivov (leta 2003 je o pozitivnih odzivih na prvo razkritje poročalo 75 % vprašanih, leta 2014 pa 84 %) kaže tudi na to, da respondenti in respondentke uspejo dobro identificirati osebe, ki bodo pozitivno odreagirale na njihovo razkritje. Kljub temu pa jih slabih 20 %, delež se v desetletnem obdobju ni spremenil, poroča o vsaj eni negativni izkušnji zaradi razkritja, po kateri se je prekinil odnos z osebo, pred katero so se razkrili. Tudi v tem primeru so na prvem mestu prijatelji in prijateljice.

Bolj zapletena zgodba se odvija v procesu razkritja pred starši. To razkritje glavnina vprašanih opisuje kot čustveno naporno, saj so bili prvi odzivi staršev pogosto povezani z različnimi oblikami čustvenega nasilja – bodisi z začasno prekinitvijo komunikacije, s posmehom ali čustvenim izsiljevanjem. Razkritje pred starši je naporno tudi zato, ker ogrozi pogosto nezavedna pričakovanja glede prihodnosti otrok, ki temeljijo na binarni spolni shemi in heteroseksualnih ritualih, kot so poroka, osnovanje lastne družine in podobno. Ta pričakovanja so povezana z družbeno zaželenimi scenariji, ki so različna po spolu in ki se ob razkritju – kot je dejala mama enega od respondentov – razblinijo v nič. Razkritje vzpostavi novo realnost.

Moja mama je imela občutek, da sem ji uničila vse življenjske načrte. (Tara, 30, 2003)

Moj oče je kar naprej govoril o vnukih. Povedal sem jima, da ne bom imel otrok samo zato, ker bi onadva tako želela. (Gabrijel, 40, 2003)

Ker je v Sloveniji fenomen protektivnega starševstva (Švab 2001) precej razširjen, so prej opisana pričakovanja še toliko močnejša. Starši namreč poskušajo vsiljevati svoja družbeno zaželeni pričakovanja prav zaradi potrebe po zaščiti svojih otrok. Švab (2016) opozarja, da tovrstna pričakovanja niso nujno zgolj altruistična, pač pa tudi egoistična: starše lahko pri tem vodijo družbena pričakovanja o odgovornem in uspešnem starševstvu, kar predstavlja velik pritisk na starše. S tem je povezan tretji razlog, zakaj je razkritje pred starši zahtevno in naporno: po razkritju starši niso več zgolj starši kateregakoli otroka, pač pa starši istospolno usmerjenega otroka, kar jih postavlja v isti heteronormativni klobet,⁴ v katerem se je pred tem znašel njihov otrok. Starši so namreč ves čas soočeni s heteronormativnimi pričakovanji družbe glede svojih otrok, kar pomeni, da morajo tudi sami narediti razkritje. Vendar pa raziskave o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji kažejo, da glavni na staršev ostaja v klobetu in poskuša prikriti informacijo o otrokovi spolni usmerjenosti. Na ta način se vzpostavljata dve novi obliki klobeta: družinski in transparentni klobet.

4 V slovenskem jeziku angleško frazo »coming out of the closet« prevajamo kot »priti iz klobeta« oziroma »razkriti se.« Klobet v arhaični slovenščini pomeni stranišče (in ne omare, kot v angleškem izvirniku), a je tudi stranišče ustrezna metafora: gre za prostor, kjer smo praviloma sami in skriti pred zunanjim svetom.

Družinski in transparentni klozet

Preden si podrobneje pogledamo oba klozeta, ki se lahko vzpostavita po otrokovem razkritju v družini, je treba poudariti, da razkritja v družini niso enakomerno porazdeljena med očeta in mamo. Čeprav zadnja raziskava iz leta 2014 kaže, da se več mladih razkrije pred očetom in mamo, še vedno velja, da je bistveno več lezbijk in gejev razkritih pred materjo kot pred očetom, kar deloma – glede na pripovedovanja naših respondentov – lahko pojasnimo z neobstojem komunikacije ali zgolj površno komunikacijo med respondentom in očetom ali kot posledico patriarhalnih binarnih razmerij, kjer mama poskuša preprečiti širjenje te informacije, ker pričakuje, da bi oče nanjo lahko odreagiral negativno ali nasilno.

Enostavno sva si bila z mamo vedno bližja kot z očetom (zato sem povedal samo njej), kar pomeni, da sva se lahko dobro pogovorila. Neprimerno več časa sem z njo preživel kot pa z očetom. Ampak nimam nobenih problemov s tem, da me oče ne bi imel rad ali karkoli v tem smislu. (Sebastjan, 31, 2003)

Mama je rekla, da ne bi bilo pametno povedati očetu, ker on preprosto ni tak tip človeka ... ne bi vedel, kako reagirati. Poskušal bi kalkulirati, zakaj se je to zgodilo njegovemu otroku in verjetno je, da bi za to krivil mamo. Ona bi nato nosila vse breme tega. (Ksenija, 30, 2003)

Respondentke in respondenti, ki so sodelovali v fokusnih skupinah, so bili večinoma razkriti pred obema staršema. Nekateri so pri tem izpostavljali predvsem negativne odzive očeta, čeprav je tovrstne odzive moč zabeležiti tudi pri mamah. Statistično gledano med mamami in očeti ni značilnih razlik v odzivih na razkritje, niti ti odzivi niso povezani s spolom respondentov. Razlike so povezane zgolj s starostjo: mlajši geji in lezbijke se pogosteje razkrijejo pred obema staršema in praviloma poročajo o bolj pozitivnih odzivih na razkritje. Raziskava iz leta 2014 je tako pokazala, da so se statistično značilno spremenili odzivi na razkritje glede na podatke iz prve raziskave: več respondentk in respondentov je poročalo o pozitivnih odzivih mame, očeta ter bratov in sester na njihovo razkritje. Vse to govori o postopni destigmatizaciji homoseksualnosti, vsaj v ožjem družinskem krogu, vendar pa to ne pomeni, da tudi mlajši ne doživljajo negativnih odzivov ob razkritju pred starši.

Očetu sem povedala, ja. Itak sta ločena in sem mu v eni jezi povedala, iz principa. Zadržala sem se, da sem lezbijka, ker sem vedela, da tega ne bo sprejel in da mu bo to udarec. Hotela sem ga zabiti s tem. [...] Začel se je dreti name, da to ni naravno in ne vem, kaj še vse. [...] Zdaj je že sprejel, ampak je to še vedno taka malo delikatna zadeva. (Meta, 24, 2014)

Glavnina sodelujočih v fokusnih skupinah je poročala, da so z razkritjem pred starši počakali do vstopa v istospolno partnersko zvezo. Menili so, da je partnerska zveza, torej istospolna ljubezen kot taka, pomemben dokaz njihove istospolne usmerjenosti in da »ne gre za fazo«.

Pomislim sem, da če bom povedal in mi ne bodo verjeli ... Ampak imam neko potrdilo, imam partnerja, fanta, ki ga imam rad. Samo zato (sem povedal takrat), lahko bi tudi brez tega povedal. (Patrik, 24, 2014)

Prvi odzivi na razkritje so povezani s šokom. To so zgolj začasni odzivi, ki se nato praviloma spremenijo v različne oblike pogojnega sprejemanja: starši se pomirijo, a večinoma pričakujejo, da bo otrok svojo spolno usmerjenost še naprej skrival in je ne bo razkril pred drugimi. Na ta način

se vzpostavi transparentni klobet: posameznik stopi iz klobeta, vendar je nato ponovno potisnjen vanj, le da tokrat starši vedo, da je posameznik »skrit« v klobetu. Starši torej sprejmejo novo informacijo, vendar niso pripravljeni v skladu z njo preoblikovati svojega delovanja. Na osnovi raziskav lahko rečemo, da je izkušnja transparentnega klobeta izkušnja večine gejev in lezbijk v kontekstu družinskega življenja – tako ali drugače se pričakuje, da posameznik ne bo razkrival svoje spolne usmerjenosti, predvsem ne v kontekstu najrazličnejših družinskih ritualov, kot so družinska kosila, praznovanja rojstnih dni in podobno.

Fenomen transparentnega klobeta jasno kaže, da razkritja ne moremo razumeti kot »enkratnega dejanja«, pač pa gre za relacijski proces, kar pomeni, da je razkritje dokončano šele, ko oba akterja, vključena v proces, sprejmeta novo informacijo in njene implikacije. (Davies 1992)

O tem dolgo časa nismo govorili ... o tem, kako živim. Pozneje, ko sem slišala, kako so se drugi razkrili, sem ugotovila, da starši po prvem šoku nikoli nič ne sprašujejo, ne glede na to, ali je bila reakcija pozitivna ali negativna. [...] To je znak velikega nelagodja. (Maruša, 27, 2003)

Ob razkritju se starši na eni strani znajdejo v primežu stereotipnih podob o homoseksualnosti, ki jih promovira heteronormativna družba. Ta konstruira identiteto njihovega otroka kot deviantno, stigmatizirano in družbeno nezaželeno. Na drugi strani so starši soočeni s svojimi lastnimi občutki starševske ljubezni in naklonjenosti do otroka. Vse to zahteva redefinicijo odnosa: ne zgolj med otrokom in staršem, pred katerim se je razkril, pač pa tudi v odnosu do preostalih družinskih članic in članov. V tem smislu se starši znajdejo v nekakšnem »družinskem klobetu«, ki od njih zahteva soočenje s homofobično družbo. Družinski klobet je pravzaprav oblika družbenega vakuumu, ki zahteva vzpostavitev določenih strategij upravljanja z novo situacijo. Na osnovi naših raziskav družinski člani bodisi dosledno *skrivajo informacijo* o otrokovi spolni usmerjenosti – 57 % vprašanih gejev in lezbijk je poročalo, da vedo ali predvidevajo, da njihovi starši z nikomer niso govorili o njihovi spolni usmerjenosti –, natančno *nadzorujejo*, komu je informacija posredovana (v vlogo čuvarja je najpogosteje postavljena mama), ali pa, podobno kot njihovi otroci pred tem, poskušajo najti podporo znotraj svojega najtesnejšega prijateljskega kroga, kjer naredijo razkritje kot starši istospolno usmerjenega otroka.

Nekaj let pozneje sem ugotovila, da vsi prijatelji mojih staršev vedo, da sem lezbijka. To pomeni, da je mama govorila z njimi, kar se mi zdi dobro. Zdi se mi pozitivno, da tega ni držala v sebi. Povedala je vsem svojim prijateljem in moji babici. (Ksenija, 27, 2003)

Omenili smo že, da je ključni dejavnik, ki vpliva na razliko v odzivih na razkritje, starost: mlajše generacije z mlajšimi starši poročajo o bolj pozitivnih odzivih, ki so se odvili ob njihovem razkritju v družini. Te razlike lahko pojasnimo – poleg dejstva, da homoseksualnost postaja vse bolj »normalizirana«, – z razliko v medgeneracijskih odnosih, ki so se pomembno spremenili v zadnjih letih. Medtem ko je bil za starejše generacije značilen medgeneracijski konflikt, je za mlajše generacije značilen generacijski mir. (Renner 1996) Opredeljujejo ga skorajda prijateljski odnosi med otroki in starši, ki si vse bolj delijo tudi isti vrednostni sistem. V tem smislu razkritje lahko razumemo kot znak poglobljenega zaupanja med otrokom in starši, ki potencialno vodi h krepitvi obstoječih harmoničnih znotrajdružinskih odnosov.

Naši odnosi so postali bolj iskreni. Zdaj se o stvareh pogovarjamo bolj konkretno. Oče mi je nekoč dejal, da je bilo zelo pogumno od mene, da sem se razkril in da je v življenju pomembno, da se spopadamo z lažmi, saj nas v nasprotnem primeru lahko zadušijo. (Gašper, 27, 2003)

Večina tovrstnih pozitivnih odzivov in odzivov, ki se sčasoma preoblikujejo v nevtralno ali pozitivno sprejemanje otrokove istospolne usmerjenosti, temelji na t. i. starševski ljubezni. Starši novo realnost racionalizirajo, njihove naracije o sprejemanju pa uokvirja trditve, da gre še vedno za njihovega otroka, ki ga imajo radi. Vendar to pravzaprav pomeni, da je homoseksualnost nekaj, kar starši zgolj tolerirajo, v osnovi pa otrokova spolna usmerjenost ohranja negativne konotacije. Kljub starševski ljubezni tovrstno sprejemanje pri večini ni brezpogojno.

Zaključek

Naracije o razkritju istospolne usmerjenosti v družini se pogosto zdijo neposredno povezane z vprašanjem ljubezni. Raziskave v Sloveniji kažejo, da starši kljub nerazumevanju pogosto sprejmejo otrokovo razkritje, ker jih pri tem vodi starševska ljubezen. A to je zgolj intimni, zasebni del tovrstnih zgodb. Vsa ta razkritja je namreč treba razumeti tudi v bistveno bolj političnem kontekstu intimnega državljanstva. Ta koncept, ki ga Plummer (1995) označuje kot »verigo pojavljajočih se skrbi glede pravice izbrati, kaj bomo počeli s svojimi telesi, občutji, identitetami, partnerstvi, spolom, erotiko in našimi reprezentacijami«, ni mogoče razumeti zgolj v smislu pravnih ovir, ki jih država postavlja na poti do polnopravnega (intimnega) državljanstva, pač pa gre pri tem tudi za ključno vprašanje možnosti posameznikovega aktivnega delovanja znotraj kulture, ki je heteronormativna.

Razkritje spolne usmerjenosti v družini je tisto polje zasebnosti, kjer se odvijajo re-interpretacije in pogajanja, kako vključiti neheteroseksualno osebo v družbeno institucijo, kot je družina, in z njo povezane rituale in prakse, ki so definirane skozi heteronormativno matrico. V tem smislu je družina osnovno polje intimnega državljanstva, razkritje pa protidiskurz, oblika mikro aktivizma, ki si prizadeva za »polnopravno državljanstvo« znotraj mikro okolja določenega družinskega konteksta. In vse to prizadevanje za enako priznanje in spoštovanje istospolne identitete se pogosto odvija prav s sklicevanjem na ljubezen – bodisi starševsko ali partnersko. V osnovi vendarle drži, da so vse ljubezni enako lepe.

Literatura

- CASS, Vivienne, 1979: Homosexual identity formation: A theoretical model. *Journal of Homosexuality* 4/3. 219–235.
- COLEMAN, Eli, 1982: Developmental Stages of the Coming Out Process. *Journal of Homosexuality* 7/2–3. 31–43.
- DAVIES, Peter, 1992: The role of disclosure in coming out among gay men. Ken Plummer (ur.): *Modern homosexualities: Fragments of lesbian and gay experience*. London: Routledge. 75–83.
- KUHAR, Roman, MENCIN ČEPLAK, Metka, 2016: Same-sex partnership debate in Slovenia: Between declarative support and lack of political will. Koen Slootmaeckers, Heleen Touquet, Peter Vermeersch (ur.): *The EU enlargement and gay politics: the impact of Eastern enlargement on rights, activism and prejudice*. London: Palgrave Macmillan. 147–172.
- KUHAR, Roman, PATERNOTTE, David (ur.), 2017: *Anti-gender campaigns in Europe: Mobilizing Against Equality*. New York: Rowman & Littlefield.
- PLUMMER, Ken, 1995: *Telling sexual stories: Power, change and social worlds*. London: Routledge.
- RENER, Tanja, 1996: Mladina in družina. Mirjana Ule (ur.): *Predah za študentsko mladino*. Ljubljana: Juventa. 119–152.
- ŠVAB, Alenka, 2001: *Družina: Od modernost k postmodernosti*. Ljubljana: ZPS.

- ŠVAB, Alenka, 2015: Narratives of coming out to parents: results of replicating a sociological study on the everyday life of gays and lesbians in Slovenia (2014–2015). *Teorija in praksa* 53/6. 1344–1355.
- ŠVAB, Alenka, KUCHAR, Roman, 2005: *Neznosno udobje zasebnosti: Vsakdanje življenje gejev in lezbijk v Sloveniji*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- TOŠ, Niko (ur.), 1999: *Vrednote v prehodu II, Slovensko javno mnenje 1990–1998*. Ljubljana: IDV – CJMMK.
- TOŠ, Niko (ur.), 2004: *Vrednote v prehodu III, Slovensko javno mnenje 1999–2004*. Ljubljana: IDV – CJMMK.
- TOŠ, Niko (ur.), 2009: *Vrednote v prehodu IV, Slovensko javno mnenje 2004–2009*. Ljubljana: IDV – CJMMK.
- TOŠ, Niko (ur.), 2016: *Vrednote v prehodu X, Slovensko javno mnenje 2010–2016*. Ljubljana: IDV – CJMMK.
- TROIDEN, Richard, 1988: A model of homosexual identity formation. P. Nardi, B. E. Schneider (ur.): *Social perspectives in lesbian and gay studies*. London: Routledge. 261–278.

Maja Rus Makovec

Univerzitetna psihiatrična klinika Ljubljana, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.96–103

Razumevanje ljubezni v psihiatriji

Prispevek prikaže način razmišljanja o ljubezni v vsakdanjem psihiatričnem diskurzu. Pomemben del duševnih motenj in človeškega trpljenja povezujemo s pomanjkanjem izkušnje ljubezni, v največji meri primarne navezovalne vezi z materjo in drugimi skrbniki. Ljubezen razumemo kot nevrobiološki in psihološki pojav v nekem socialnem kontekstu. Odnos ljubezni v veliki meri izraža evolucijsko potrebo po varnosti in skrbi za preživetje. Zaljubljenost predstavlja duševno stanje, ki spominja tako na hipomanijo kot na odvisnost od psihoaktivne snovi. V kliničnem delu usmerjamo svojce v bolj pozitivno čustvovanje do pacientov, ker skoraj praviloma prihaja do prehodnega pretiranega izražanja negativnih čustev že zaradi same teže duševne motnje, ki lahko spreminja naravo odnosa. Končni poudarek je na profesionalnosti, katere imanentni del je razvoj bližnjega, a z mejami zaščitenega odnosa s pacientom.

ljubezen, psihiatrija, nevrobiologija, zaljubljenost, navezanost

The paper looks at reflection on love in everyday psychiatric discourse. An important part of mental conditions and human suffering is connected with lack of love, mainly the primary link with the mother and other guardians. Love is understood as a neurobiological and psychological phenomenon in a social context. To a great extent, the attitude to love expresses an evolutionary need for safety and the need to survive. Being in love represents a mental state reminiscent of hypomania and of addiction to a psychoactive substance. In clinical work we guide relatives towards feeling more positive about patients because almost as a rule there is a transitional excessive expression of negative feelings simply because of the weight of the mental condition itself, which can change the nature of the relationship. The final emphasis is on professionalism, an integral part of which is the development of a close, but carefully delineated relationship with the patient

love, psychiatry, neurobiology, being in love, attachment

Psihiatrija ima veliko opraviti z ljubeznijo. Razlogi, zakaj ljudje potrebujejo psihiatrično pomoč, so različni, npr. da so v svojem otroštvu izkušali premalo ljubečih odnosov, da trpijo zaradi konfliktnih navezovalnih odnosov, zmotno razumejo navezovalne odnose, jih ne zmorejo vzpostavljati, se ne zmorejo sprijazniti s koncem pomembnega odnosa. *Rad imeti* ali *ljubezen* je lahko del odnosa med partnerjema kot dolg navezovalni odnos, lahko gre za romantično zaljubljenost in/ali izrazito spolno privlačnost; ljubezen do otroka je v psihiatriji na častnem mestu zanimanja zaradi izjemnega razvojnega vpliva. Ljudje imamo radi tudi svoje vrstnike ali prijatelje in lahko čutimo ljubezen do ljudi nasploh, radi imamo lahko tudi druge vrste, kot so živali. Posebno s psi delimo veliko skupne nevrobiologije navezovanja in socialnega razumevanja življenja v tropu.

Psihiatri zato pogosto citiramo Freuda, enega od začetnikov sodobne psihiatrije, da je ljubiti in delati temelj naše človeškosti oziroma duševnega zdravja. (Erikson 1963) Psihiatrija pa ne izhaja le iz Freuda in psihoterapevtske paradigme, temveč tudi iz nevrobiologije. Ljubezen pogosto doživljamo kot presežno duševno in duhovno izkušnjo, ki jo pomagajo ubesediti umetniki, v osnovi pa gre tudi za intenzivno nevrobiološko dogajanje. In to z evolucijskim namenom. Posebej velika pomoč v povezovanju nevrobiologije in psihološkega sveta je sodobna socialna nevroznanost, ki odkriva biologijo človeških odnosov in obratno, kako odnosi vplivajo na delovanje možganov.

V nadaljevanju bodo prikazane nekatere različne ravni pomena ljubezni v psihiatriji: kako razumemo povezanost ljubezni z možgansko funkcijo, kako razumemo navezanost in ljubezen v psiho-terapevtskem oziroma kliničnem delu psihiatrije, opozorili bomo tudi na profesionalnost glede ljubezenskih meja v odnosu med psihiatrom in njegovim pacientom.

Razvoj naših možganov je povezan z ljubeznijo, ki jo prejemamo (ali pa ne)

V zahodni kulturi smo vajeni razmišljati o pomembnosti in posebnosti posameznikovega notranjega duševnega doživljanja. Vendar se naši možgani in s tem naša duševnost ne razvijajo v vakuumu, ampak le v interakciji z drugimi ljudmi. Približno deset odstotkov naših možganskih povezav je zagotovljenih že ob rojstvu (na primer temperament), ostalo možgansko mrežje pa se gradi v odnosu z drugimi ljudmi, s stimulacijo iz okolja. Na tak način naši medosebni odnosi, tudi tisti, ki so povezani z ljubeznijo in z destruktivnostjo, vplivajo na razvoj naših možganov. Pravimo, da so možgani največji socialni organ, ki ga potrebujemo za prilagajanje svetu. (Dekoven Fishbane 2007) To je slaba in dobra novica. Dobra v tem, ker lahko ljubeči medosebni odnosi pospešujejo zdrave mehanizme rasti v možganih, destruktivno okolje pa lahko uničuje naše duševne zmožnosti. Tisti ljudje, ki so otroku najbližje v prvih letih življenja, sooblikujejo njegova čustvena stanja, kar ima pomen za razvoj osebnosti in nadaljnega čustvenega doživljanja. Brez dvoma smo možgansko evolucijsko oblikovani tako, da imamo lahko radi drug drugega. Zato je videti, da so največje nagrade v življenjski izkušnji tiste, ki smo jih lahko delili z drugimi ljudmi. Izkušnja (ne)povezanosti z drugimi ljudmi neposredno vpliva na naše telesno stanje. Ob doživljanju stresa zaradi telesne bolečine sta aktivna ista predela možganov (zadajšnji del sprednje cingulate skorje in desni sprednji del prefrontalne skorje) kot pri stresu, ki ga doživljamo ob izločenosti iz medosebnih odnosov. (Eisenberger idr. 2003)

Zgodnji psihoanalitiki so imeli v luči sodobne nevroznanosti prav, ko so poudarjali, kako pomemben je razvoj otroka do petega leta njegove starosti: do takrat se prav posebej hitro povezujejo živčne poti pod vplivom izkušnje. (Cozolino 2016) Možgane si nekoliko preprosto predstavljamo iz treh delov. (1) Podaljšek hrbtenjače z malimi možgani imenujemo »plazilski možgani«, ta del je najstarejši. Uravnava osnovne telesne funkcije in odgovor na stres. Plazilci bistveno niso več razvijali svojih možganov; nikoli niso prišli do razvoja tistega dela skorje, ki ga imenujemo cinguladni korteks in insula. Brez teh predelov se ni možno povezovati z drugimi bitji in ni mogoče razvijati materinskega instinkta. (2) Osrednji del možganov imenujemo stari sesalski možgani (limbični del), ki je sedež osnovnih čustev, spomina, v njih potekajo naši izvenzavestni procesi in se utrjujejo navade. (3) Možganska skorja (novejši sesalski možgani) je najnovejši del in je nujen za procese mišljenja in samozavedanja. Možganska skorja tudi v osebнем razvoju dozori najkasneje, skozi interakcijo z vplivi iz okolja. Majhni otroci, ki so doživljali zlorabo in zanemarjanje, so si to zapomnili s čustvenim oziroma implicitnim spominom skozi sistem amigdale (del v limbičnem delu možganov, namenjen čustvenim spominom v zvezi s strahom in ugodjem), ki ni zavesten (Williams, Mattingley 2004) in ga je zato tako težko prepoznati, ko v odraslosti človeka preplavi občutek nerazložljive tesnobe ali mučnega počutja. Zavesten spomin na odnose se začne oblikovati okoli tretjega leta, ko dozori del možganov – hipokamus, ki je potreben za tvorjenje zavestnega dela spomina.

Hkrati pa zgodnji psihoanalitiki niso imeli prav, ko so poudarjali, da je lahko razvoj otroka do petega leta njegove starosti nekako usoden. Nevroznanstveniki so ugotovili, da so naši možgani nevroplastični, torej da se pod vplivom ugodnih dejavnikov lahko preoblikuje možgansko omrežje, v predelih možganov s travmatičnimi spomini (hipokamus in amigdala) pa lahko po ugodni stimulaciji celo vzbrstijo nove možganske celice (nevrogeneza). Med ugodne dražljaje k taki ozdravitvi sodijo predvsem ljubeči, spodbudni skrbniški odnosi. Ta zmožnost popravka pomeni, da se lahko v otroštvu pridobljeni destruktivni navezovalni stili v odraslosti popravijo, če smo imeli srečo in smo navezali odnose z ljubečim stabilnim človekom. V kolikor se navežemo na ljudi, ki nas dobro čustveno uravnavajo, je za nas zelo zdravilno, da ostanemo z njimi. (Lahav, Elklit 2016) Tako ljubezen lahko razumemo kot dejansko zdravilno.

Odrasli ljudje, ki so bili zmožni preseči otroško zanemarjanje in zlorabo, pogosto opisujejo kot ključen preobrat življenjsko izkušnjo, ko so začutili, da je bilo komu mar zanje in da so bili vredni pozornosti. Taka oseba je bila lahko stara mati, sosedka, učiteljica, trener ... Za psihološko odporne ljudi velja, da so si po obdobju trpljenja in nemoči povrnili in celo presegli svoje izhodiščne zmožnosti ter utrdili svojo osebnostno stabilnost. Bistveno pa je, da so psihološko odporni ljudje bolj empatični ter sočutni do drugih ljudi in ne trdi in neizprosni. (Burt, Paysnick 2014)

Zaljubljenost

Kadar smo zaljubljeni, se počutimo evforično, varno, pozitivno in optimistično. V zaljubljenosti postanejo naši možganski sistemi, ki so povezani s pozitivnimi občutki, aktivni; tisti, ki so pa povezani z negativnimi občutki, pa se prehodno utišajo. Izkušnja romantične ljubezni je kombinacija vsaj dveh procesov. Prvi je, da se v veliki meri zmanjša aktivacija sistema za strah, prav tako pa stanje romantične zaljubljenosti povzroča občutek sreče z aktiviranjem možganskega nagrajevalnega sistema. Zaljubljenost je podobna manični privzdignjenosti, nekateri pa primerjajo zaljubljenost s stanjem odvisnosti od drog.

V osrednjem delu možganov (mezolimbicni del) obstaja predel, ki mu pravimo nucleus accumbens: v njem se procesirajo naravne nagrade, kot so hranjenje, pitje, spolno vedenje, ljubeče oziroma skrbniško vedenje in varno zatočišče. Zato smo ljudje motivirani, da izvajamo ta vedenja. Isti sistem uporabljajo nagrade, kot so čokolada, maščevanje, gledanje lepih obrazov, sodelovanje med ljudmi, pa tudi droge. Pričakovanje nagrade sprošča možganski kemični prenašalec dopamin, konzumacija nagrade pa med drugim sprošča notranje opioide in kanabinoide. Ljubezen aktivira nagrajevalni sistem oziroma dopaminsko akcijo na podoben način, kot to opazujemo pri drogah, posebej kokainu. (Fisher 2014) Zaljubljeni ljudje lahko postanejo obsesivno zainteresirani za drugega človeka na podoben način, kot je zasvojenec zainteresiran za svojo drogo. Zaljubljenost in odvisnost od drog delita odsotnost samokontrole in obsesivno hrepenenje, ki mora biti potlačeno. Videti je, da lahko odvisniki od drog zadovoljijo svojo potrebo po intimnosti s tem, da manipulirajo z biokemijo navezovalnosti. Zaradi odvisnosti postanejo njihovi možgani manj občutljivi za naravne nagrajevalce in lahko postanejo indiferentni do drugih ljudi. Sveže zaljubljeni in odvisni od drog imajo podobno kombinacijo težav: premalo inhibicijske kontrole v sprednjem možganskem režnju in veliko hrepenenje. (Insel 2003)

Z zaljubljenostjo se povezuje nestabilnost razpoloženja. Zaljubljeni kaže hipomanično stanje, lahko je ekstatičen, kadar se ljubezenska afera razvija dobro; kadar se ne, prihaja do nihanja razpoloženja v anhedonijo in obup, dvigne se splošna raven tesnobe. Ob ovirah se pojavlja povečana frustracijska privlačnost. Ob ločenosti se doživlja separacijska tesnoba s spektrom telesnih simptomov, razmišljanje ima naravo obsesivnosti z intruzivnim razmišljanjem o subjektu ljubezni.

Tudi zapustitev v času zaljubljenosti izkazuje motnje v duševni stabilnosti. V fazi protesta se zapuščeni obsesivno trudi, da bi si vrnil tistega, ki ga ima rad. Druga faza je resignacija oziroma obup. V fazi protesta je močno zvišana aktivnost dopaminskega sistema, prav tako tudi noradrenalina (ki prispeva k nemirni energiziranosti). Hkrati prihaja do znižanja nevrotransmiterja serotonina, kar povzroča stanje hudega stresa. V tej fazi se pogosto pojavi tudi frustracijska agresivnost in je lahko tisti, ki zavrača zvezo, v povečani nevarnosti. Poznamo pojav ljubosumja, ki se lahko stopnjuje do blodnjavega stanja, ne poznamo pa še dobro tistega dela možganskih procesov, ki spodbujajo posesivnost do drugega bitja. V čuvanje svojega partnerja je najverjetneje vpleten hormon vazopresin, ki sicer spodbuja stabilnost zveze (v nasprotju s tem pa hormon testosteron spodbuja spolno promiskuitentnost). V fazi obupa so pogosto prisotni klinično pomembni znaki depresije. Študije posameznikov, ki so srečno zaljubljeni, kažejo, da se začne v času po osmih mesecih večati aktivnost v možganih, ki je značilna za občutke stabilne povezanosti, ob tem pa ločeno potekajo procesi še vedno aktualne zaljubljenosti. To je evolucijska osnova za par, ki bo skupaj, timsko, skrbel za mladiča. Torej je faza zaljubljenosti ena od evolucijsko dobrih strategij preživetja.

O ljubezni v psihiatriji

Staršem pred desetletji niso dovolili, da bi bili skupaj s svojimi bolnimi otroki v bolnišnici; deloma zaradi skrbi, da ne bi okužili otrok, deloma pa zaradi tedanjega nerazumevanja pomena navezanosti. Bowlby in Robertson (van der Horst, van der Veer 2009) sta prva v pediatričnem kontekstu opozorila na stadije odziva majhnega otroka na hospitalizacijo brez stika s starši. Otrok najprej protestira, nato obupuje, v končni meri pa daje vtis pomirjenosti s situacijo, medtem ko je zaradi izgube zaupanja v povezanost s starši pravzaprav emocionalno odtujen. V odrasli dobi sicer izkajemo mnogo več osebne avtonomnosti, vendar se potreba po varni navezanosti izrazito reaktivira takrat, ko smo pod stresom, bolni in prestrašeni. (Bowlby 1998) Navezanost je tudi proces, saj mladiči (in druga nemočna bitja) ne bi mogli preživeti, če skrbniki ne bi bili navezani na njih. Hormon oksitocin je med glavnimi spodbujevalci, povezan je z zaupanjem in nižanjem strahu. (Cozolino 2016) Po navadi smo vajeni razmišljati o odgovoru na občutja ogroženosti v smislu »boj ali beg«, vendar so pri primatih in ljudeh identificirali tudi strategijo »poskrbi in se poveži«. (Taylor 2002) Občutek navezanosti je taka nuja, da se lahko razvije in obstaja, čeprav smo deležni ponavljajočega kaznovanja s strani navezovalne osebe. Tako pogosto opazujemo, da imajo otroci radi svoje starše, čeprav ti z njimi ravna jo slabo.

V primeru dovolj dobrega in uglašene ga odnosa navezanosti med otrokom in skrbnikom se v prvem letu življenja povečuje otrokova sposobnost izražanja pozitivnih čustev, kar na telesni ravni pomeni stimulacijo simpatičnega živčevja zaradi pozitivnega vzbujenja in s tem povezano občutne ugodja (dopamin). (Siegel 1999) Občutki ugodja pa prispevajo k vzdrževanju interaktivnega

odnosa s skrbnikom. Na ta način začne otrok odnos varne navezave s skrbnikom povezovati ne le z občutkom varnosti, temveč tudi z občutji izjemnega ugodja, kar vez med otrokom in skrbnikom le še dodatno utrjuje. (Trampuž 2015) Zmožnost, da se lahko kot odrasli ljudje pomirimo in da zdržimo brez druge osebe, nastane tako, da smo bili nekoč dobro povezani s svojo materjo (ali skrbnikom): torej internaliziramo tistega, ki je dovolj ljubeče skrbel za nas. Že to, da se mati in dojenček občudujoče gledata iz oči v oči, pospešuje razvoj otrokovih sprednjih možganskih predelov. Ti pa so pomembni za zmožnost samopomiritve, ko nam je težko. Teh prvih izkušenj nimamo v zavestnem delu spomina, vendarle jih lahko zadržujemo v implicitnem spominu, kar prispeva k občutku zaupanja v prihodnjih odnosih.

V odrasli dobi ljudje razvijamo navezovalne odnose s partnerji in prijatelji, ki nam v obdobju življenjskih stisk lahko nudijo občutke varnosti. Začasno lahko postanejo take navezovalne osebe terapevti, zdravniki, svetovalci, učitelji. Občutek, da obstaja v mreži naših odnosov nekdo, ki je na razpolago in se zavzeto zanima za naše počutje, je bistven za občutje varnosti v vsakem starostnem obdobju. Ko odrastemo, ne potrebujemo za občutek varnosti in avtonomno delovanje vedno konkretne osebe, ampak nam lahko pomaga tudi internalizirana podoba. Dobre izkušnje z navezovalnimi osebami v življenju postanejo del naše lastne duševnosti in priklic teh podob nam vliva občutke zaupanja.

Varnosti v partnerski zvezi ne moremo enačiti z biološko-evolucijsko varnostjo, ki jo zagotavlja navezanost med otrokom in starši. Partnerska zveza je namreč tudi socialni sistem; biološko asimetrično pojmovanje varnosti v prvotnem navezovalnem odnosu otrok – mati se razlikuje od simetričnega pojmovanja varnosti odraslega partnerskega odnosa, ki temelji na komunikaciji. Blom, van Dijk 2007) Ko ljudje ne morejo doživeti nagrade v povezavi z drugimi ljudmi, raje iščejo druge oziroma alternativne načine nagrade, kot so denar, status, objekti ... Tako vedenje pa se lahko poveže z aktiviranjem centrov za ugodje. Kadar smo torej odvisni od substitucije za ljubezen, nimamo tega nikoli dovolj oziroma ni nikoli mere. Vprašanje, ali je možno ostati v monogamni romantični zvezi ali so ljudje nagnjeni k poligamnosti, ni smiselno: ljudje smo zmožni obeh vedenjskih strategij, najverjetneje spodbujanih z epigenetskimi mehanizmi.

Klinična problematika

Tudi če se pacienti zdravijo zaradi neke gensko povzročene duševne motnje, zdravljenje poteka slabše, če v njihovem osebnem življenju ni nikomur mar za njih ali če pacientu njegovi bližnji izkazujejo negativna čustva. Ni pa vedno lahko imeti rad duševnega bolnika; vsako resno zdravljenje ljudi z duševno boleznijo vključuje tudi psihoedukacijo in podporo svojcem, da zdržijo v tem odnosu in da so lahko v podporo zdravljenju; če seveda sami niso del problema.

Mejna osebnotna motnja (borderline) se najverjetneje razvije kot kombinacija gensko pogojenega temperamenta in določenih resnejših motenj v navezovanju s skrbniki in se izrazito povezuje z zmotnim razumevanjem potrebe po ljubezni. Pričakujemo jo pri 15 do 20 % pacientov na psihiatriji, večinoma pri ženskah. Osnovna značilnost je vzorec nestabilnosti v medosebnih odnosih, v samopodobi in z značilno impulzivnostjo, ki se začne že v adolescenci in se utrdi v zgodnji odraslosti. (Agrawal idr. 2004) Pogosta so stanja občutkov notranje praznine in težnje k dramatičnim ljubezenskim zvezam, občutjem zapustitve pa sledi odziv s poskusi samomora. Izven psihiatričnega

konteksta ali v blažje izraženi obliki je tak človek lahko razumljen kot pitoresken in dramatično zanimiv ali zapeljiv, kot je bila Marilyn Monroe. V naši stroki pa smo v skrbah zaradi dramatične nepredvidljivosti in nihanj v razploženju. Taki pacienti potrebujejo stalna zagotovila bližine, ob doživetju bližine pa se ustrašijo in bližino zavrnejo. Osnovno zdravilo je oblikovanje stabilnega terapevtskega odnosa in upanje, da ne bo prišlo do impulzivnega avtoagresivnega vedenja.

V resnih depresivnih stanjih se bolan družinski član izogiba družini, oni pa njemu. Hkrati depresije brez aktivacije in druženja s pomembnimi bližnjimi skorajda ni mogoče izpeljati. Izraženost čustvovanja (angl. *expressed emotions*) opiše odziv svojcev na družinskega člana z duševno motnjo: gre za kombinacijo kritičnosti, sovražnosti in prevelike čustvene vpletenosti, pa tudi čustvene naklonjenosti in pozitivne pripombe. Bolj kot je ta tip negativnega čustvenega odziva na motnjo izražen, slabše je potekalo zdravljenje. (Steketee, Fogler 2005)

Profesionalne meje

Fenomenov transfernega odnosa včasih niso dobro razumeli in se je bilo treba učiti iz napak. Zapeljiva pacientka ima lahko za seboj zgodovino spolne zlorabe, zapeljevanje je del travmatske izkušnje, da je možno pridobiti bližino le s ponudbo spolnosti. Ustvarjalka Anais Nin, posebej aktivna med dvema vojnama v 20. stoletju, je zapeljala oba svoja moška psihoanalitika. Kasneje, ko so analizirali njen primer, so ugotovili, da jo je spolno zlorabil njen oče. (Kehagia 2009) Izrazita seksualiziranost in erotičnost nista vedno izraza sproščenosti, ampak tudi kompulzivnega načina razreševanja pretekle zlorabe.

Psihiatri in psihoterapevti razvijejo s pacienti intenzivnejši odnos, kot je to običajno v drugih zdravniških strokah. Pacienti praviloma razvijejo do psihiatra v daljših zdravljenjih vsaj delni transferni odnos: to pomeni nezavedni prenos vsebin iz nekega preteklega pomembnega navezovalnega odnosa v odnos s terapevtom. Sem sodi tudi fenomen *transferno zaljubljanje*. Gabbard (2005) je menil, da je bila naša strokovna skupnost dolga leta tiho kljub zavedanju, da so nekateri psihiatri prestopili meje v odnosu s pacienti, ker nam je bilo nerodno in ker nas je skrbelo za ugled stroke. Meni, da je k višji ravni zavedanja in razpravljanja o tem problemu prispeval feminizem. Problem ljubezenskega odnosa s pacientom ima več ravni; na simbolni/transferni ravni gre za incestuozni odnos; gre za zlorabo moči; psihiatru so v ospredju njegove in ne pacientove potrebe. Bistven del treninga je razvijanje profesionalnega neosebno osebnega odnosa pod nadzorom in v stalnih supervizijah izkušenih kolegov.

Empatija – imeti rad profesionalno

V psihiatriji ni možno zdraviti brez posebnega tipa naklonjenosti, ki ji pravimo empatija do pacienta. Empatija je tudi sicer najpomembnejši element konstruktivnih medosebnih odnosov. Ob empatiji (zmožnosti, da prepoznamo čustva človeka, ko mu je težko) se sprožijo različna omrežja socialnega dela možganov; eden od njih so zrcalni nevroni. Ko ljudje (pa tudi višje živali) opazujejo drugega sočloveka pri neki dejavnosti, se pri opazovalcu odzivajo isti možganski predeli, kot pri izvajalcu aktivnosti. Enako se dogaja pri opazovanju drugega človeka, ki trpi: z empatijo lahko začutimo oziroma prepoznamo čustvo drugega. Trpljenje drugega začutimo v manjši meri, sicer bi nas boleča čustva drugih preplavljala. (Cozolino 2016) To je čustvena komponenta empatije.

Kognitivna komponenta empatije je zmožnost, da lahko zamenjamo perspektivo – postavimo se lahko v situacijo trpečega človeka. Za empatijo je pomembno, da dobro razločujemo med seboj in drugo osebo (Lamm, Silani 2014): matere pogosto ob svojem trpečem otroku tega ne zmorejo in se identificirajo z otrokovo bolečino. Brez elementa razlikovanja jaz – drugi ni mogoče imeti profesionalnega odnosa. Zamislimo si poškodovanega majhnega otroka: če nas njegovo trpljenje prizadene preveč osebno, ne moremo razmisliti, kako mu bomo pomagali. Bistven del empatije pa je etična komponenta: dobronamernost. Brez dobronamernosti lahko prepoznamo trpljenje drugih, a se ne povežemo z njimi v želji in upanju po spremembi na bolje. Pri zdravljenju zasvojenih ljudi je npr. dokazano, da je empatija še pomembnejši element zdravljenja kot pri drugih duševnih motnjah. (Moyers, Miller 2012) Del boleznih zasvojenosti je namreč poleg spremenjene nevrobiologije tudi neprilagojeno vedenje, zaradi česar so lahko drugi ljudje jezni na bolno osebo, žalostni ali prestrašeni. Zasvojen človek se ne more zdraviti, če ne privoli na odpovedi in omejitve svojih (tudi biološko pogojenih) močno pretiranih željah po drogi in njenih učinkih. (Koob, Volkow 2010) Brez izrazite terapevtove empatije večina pacientov ne vzdrži v procesu zdravljenja. Empatija ne pomeni, da pustimo, da ljudje z nami delajo, kar hočejo, in ni potuha; gre za dobronamerno, naklonjeno in potrpežljivo držo ob vztrajanju, da so omejitve in odpovedi nujno potrebne.

V sodobni medicini, tudi v psihiatriji, je novega znanja vedno več, ne pa nujno tudi empatije, ki je ni nikoli dovolj in nikoli preveč. Kot je bilo rečeno: kaj mi bo vsa pamet tega sveta brez ljubezni.

Literatura

- AGRAWAL, Hans, GUNDERSOM, John, HOLMES, Bjarne, LYONS RUTH, Karlen, 2004: Attachment Studies with Borderline Patients: A Review. *Harv Rev Psychiatry* 12/2. 94–104.
- BLOM, Tannelie, VAN DIJK, Leo, 2007: The role of attachment in couple relationships described as social systems. *Journal of Family Therapy* 29. 69–87.
- BOWLBY, John, 1998: *A secure base: Clinical applications of attachment theory*. London: Routledge.
- BURT, Keith B., PAYSNICK, Amy A., 2012: Resilience in the transition to adulthood. *Development and Psychopathology* 24/2. 493–505.
- COZOLINO, Louis, 2016: *The neuroscience of relationship: Attachment and the developing social brain*. New York: Norton.
- DEKOVEN FISHBANE, Mona, 2007: Wired to Connect: Neuroscience, Relationships and Therapy. *Fam Proc* 46. 395–412.
- EISENBERGER, Naomi I., LIEBERMAN, Matthew, WILLIAMS, Kipling D., 2003: Does rejection hurt? An fMRI study of social exclusion. *Science* 302 (5643). 290–292.
- ERIKSON, Erik H., 1963: *Childhood and society*. New York: Norton.
- FISHER, Helen, 2014: The Tyranny of Love. Love Addiction – An Anthropologist's View. Kenneth Paul Rosenberg, Feder Curtiss (ur.): *Behavioral Addictions*. Amsterdam: Elsevier. 237–265.
- GABBARD, Glen, 2005: Patient-Therapist Boundary Issues. *Psychiatric Times* 12.
- INSEL, Thomas R., 2003: Is social attachment an addictive disorder? *Physiology and Behavior* 79. 351–357.
- KEHAGIA, Angie, 2009: Anais Nin: A case study of personality disorder and creativity. *Personality and Individual Differences* 46/8. 800–808.
- KOOB, George F., VOLKOW, Nora, 2010: Neurocircuitry of addiction. *Neuropsychopharmacology* 35/11. 217–238.
- LAHAV, Yael, ELKLIT, Ask, 2016: The cycle of healing – dissociation and attachment during treatment of CSA survivors. *Child Abuse & Neglect* 60. 67–76.
- LAMM, Claus, SILANI, Giorgia, 2014: The neural underpinnings of empathy and their relevance for collective emotions. Christian von Scheve, Mikko Salmela (ur.): *Collective Emotions*. Oxford: University Press.
- MOYERS, Theresa, MILLER, William, 2013: Is Low Therapist Empathy Toxic? *Psychol Addict Behav* 27/3. 878–884.

- SIEGEL, Daniel J., 1999: *The developing mind: Toward a neurobiology of interpersonal experience*. New York: Guilford Press.
- STEKETEE, Gail, FOGLER, Jason, 2005: Families of People with a Severe Anxiety Disorder. Norton Sartorius idr. (ur.): *Families and Mental Disorder: From Burden to Empowerment*. Chicester: John Wiley and Sons. 87–112.
- TAYLOR, Shelley E., 2002: *The tending instinct: Women, men, and the biology of our relationships*. New York: Henry Holt.
- TRAMPUŽ, Dubravka, 2015: Teorija navezave v sistemski družinski psihoterapiji. Maja Rus Makovec, Dubravka Trampuž (ur.): *Sistemska družinska terapija. Lepota radovednosti namesto moči nadzorovanja*. Ljubljana: Inštitut za družinsko in sistemsko psihoterapijo in Medicinska fakulteta v Ljubljani.
- VAN DER HORST, Frank C. P., VAN DER VEER, Rene, 2009: Changing attitudes towards the care of children in hospital: a new assessment of the influence of the work of Bowlby and Robertson in the UK, 1940–1970. *Attach Hum Dev* 11 (28). 119–42.
- WILLIAMS, Mark A., MATTINGLEY, Jason B., 2004: Unconscious perception of non-threatening facial emotions in parietal extinction. *Experimental Brain Research* 154. 403–406.

Izbirna tečaja

Potočnjak

Šurla

Parada mladih

Kuret

Kusterle

Ščuka

Draga Potočnjak

Slovensko mladinsko gledališče, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.107–114

O ljubezni v slovenski dramatiki

Werther ni prenehal biti zaljubljen, zato ker je umrl, prav narobe.

(Barthes 2002: 162)

Svoje razmišljanje o ljubezni v slovenski dramatiki izpeljem iz Novalisove misli, da je ljubezen nema in lahko spregovorijo le v poeziji. Vendar živo in čisto ljubezensko čustvo tudi v drami »zapoje« le, ko gre za resnično ljubezen. Ker je tema zelo kompleksna, dramatika pa pisana v dialoški formi, podajam na tem mestu le izhodišča za praktično primerjalno analizo. Četudi se ljubezen izmika besedi, je dramo mogoče zelo dobro analizirati, saj so besede, ki jih izrekajo dramske osebe, največkrat manj pomembne od njihovega dejanskega pomena, podteksta in konteksta, v katerem so izrečene. Slovenska poetična drama, razen v zelo redkih primerih, opisuje predvsem nezmožnost ljubezni. Zanimivo je, da ljubezen v drami zares »zapoje« le, ko je ogrožena. Dramatik, ki se je zavedal moči tragike v ljubezni, je bil Ivan Cankar, osnove za obravnavanje partnerske ljubezni med žensko in moškim pa pri nas dejansko vzpostavlja pesnik, France Prešeren v *Krstu pri Savici*, zato lahko rečemo, da smo slovenski dramatiki dediči Prešerna in ne Linharta.

ljubezen in poezija, tragična ljubezen, poetična drama, hrepenenje, imaginarij *Krsta*

My consideration of love in Slovene drama is drawn from Novalis's idea that love is dumb and can only speak through poetry. But a strong, pure feeling of love can also »sing« through drama when it is true love that is involved. Because the theme is a very complex one and drama is written a dialogue, I offer here merely a starting point for practical comparative analysis. Although love shies away from the word, drama is open to analysis since the words spoken by the dramatic characters are often less important than their actual meaning, and the subtext and context in which they are uttered. Except in very few cases, Slovene poetic drama describes above all the inability to love. It is interesting that love in drama only really »sings« when it is threatened. A dramatist who understood the power of the tragic in love was Ivan Cankar, but the foundation for dealing with the love between a man and a woman was the poet France Prešeren in *The Baptism by the Savica*, and so we can say that Slovene dramatists are the heirs to Prešeren and not Linhart.

love and poetry, tragic love, poetic drama, longing, the imagery of *The Baptism by the Savica*

Ljubezen je nema

Ljubezen je čarobna in skrivnostna in se izmika opredelitvam. Nemaleokrat začutimo, slišimo, preberemo, da je edini pravi smisel življenja. Morda zato, ker je hkrati *eros* in *thanatos*. Zaradi ljubezni smo prišli na svet in zaradi nje ga bomo zapustili. Ljubezen je več kot le želja in hrepenenje. Govoriti o njej se zdi banalno. »Ljubezen je nema, pravi Novalis, spregovori edinole v poeziji.« (Barthes 2002: 89)

Četudi vse kaže, da je ljubezen vsesplošen pojav, smo morali izumiti poezijo, da bi o njej lahko povedali kaj smiselnega. Res je, da najbolj bistroumne strani o tem tipično človeškem pojavu niso bile napisane v polju znanosti, ampak v umetnosti – ki je polje onkraj znanosti. Ali bi sploh imeli glasbo, če ne bi bilo strasti? (Verhaeghe 2002: 42)

Eno najpomembnejših Freudovih odkritij je, da razmerje med materjo in otrokom ustvarja model, na katerem bodo pozneje temeljila vsa človekova razmerja. Vendar pa oddvojitev od mate-

re v nas rodi tudi željo po »drugem«, otrok je namreč sad telesa in nosi v sebi izvor užitka. Hkrati pa se rodi tudi hrepenenje po tistem, kar smo z oddvojitvijo od matere izgubili, to pa je več kot le mati. »Človek je najbolj gnano in hrepeneče bitje, žene ga nemir želje, da bi odkril 'tisto', pri čemer lahko 'tisto' prevzame kakršnokoli obliko.« (Verhaeghe 2002: 42) Freud je tudi odkril, da si bo otrok vsekakor prizadeval obnoviti izvorno simbiotično stanje ugodja, tudi s haluciniranjem o njem, tako da si ga bo predstavljal in zamišljal. Storil bo vse, da bi ga ohranil. Stvari se zapletejo, če je bil »prvi ljubezenski odnos« problematičen in je v otroku zapustil nezavedno travmo. Vendar se prav ta pozneje (lahko) izkaže za humus, iz katerega lahko vznikne ustvarjalnost in se rodi ume-tnost. Še posebej jasno se ta proces razločuje v literaturi, kjer že kar nehote povezujemo avtorje-va dela z njegovim življenjepisom in okoliščinami, v katerih so nastajala. Še očitneje se to kaže v dramatiki, saj je konflikt osnovno gibalno drame. Seveda nočem reči, da so drame podaljški drama-tikovih notranjih nezavednih konfliktov. Le da jih tudi sam nezavedno polaga vanje in se v njih odlikavajo. (To vem tudi iz lastne izkušnje.) Ljubezen ima pomembno vlogo pri ustvarjanju zgodb in snovanju likov. Zdi se temeljna snov za pisanje.

Pri Aristotelu in v času, ko so bili ljudje prepričani, da svetu vladajo bogovi, je veljalo, da je *hamartia* – usodna zmota »tisto nekaj«, kar vodi junaka in je močnejše od njega. Sofoklejevega *Kralja Ojdipa*, kjer je usodna (nezavedna) zmota najjasneje izpisana, pojmujemo kot najbolj popol-no tragedijo. *Hamartia* je tudi *agon* tragedije, je tisto, kar junaka in dramo dejansko poganja naprej. Konflikt v junaku je notranji in zunanji. Vendar se izkaže, da je tisti v nezavednem močnejši. Danes bi rekli, da se junak ne more upreti svoji (nezavedni) želji (po izpolnitvi) ali hrepenenju. »Želja je v tem, da pogrešamo to, kar imamo, in dajemo, česar nimamo: stvar nadomestka, ne dopolnila.« (Barthes 2002: 254)

Dva tisoč petsto let pozneje David Mamet v svoji knjigi *Writing in Restaurants* razpravlja o tem, kako se življenje drame navezuje na življenje nezavednega, njen glavni protagonist predstavlja naš jaz, osnovno gibalno drame pa je dejansko predmet sanj oz. mita. Junakovo nezavedno je tisto, kar omogoča razvoj drame in najmočnejše vpliva nanj. Mamet se tako rekoč sploh ni oddaljil od Aristotela, temveč mu le na sodobnejši način pritrjuje. Spreminja se torej čas, na videz se spre-minja diskurz, človek, izgubljen med svojimi sanjami in željami, pa ostaja enak. V odraslem človeku se sanje in fantazije izražajo na najrazličnejše načine, da dobijo značaj izpolnjene želje. V lju-bezni se želja, prav zaradi naše primarne razcepljenosti, težje izpolni. »Čakate me tam, kamor nočem iti: ljubite me tam, kjer me ni.« (Barthes 2002: 63)

Čeprav neoliberalni kapitalizem, ki ga živimo, načenja že smisel, ne le umevanja ljubezni (na primer zadnje dramsko besedilo Simone Semenič *to jabolko, zlato*), čeprav jo izrablja in divje razprodaja kot vse druge temeljne človeške vrednote, se zdi, da je ideja čiste ljubezni še zmeraj neomadeževana. Saj lažnim profetom, ki jo tržijo, ne uspe zajeti njenega bistva (»Ljubezen je nema ...«). Tako se ves rompopom okrog nje dejansko seli v vse bolj virtualno sfero. »Nihče ne govori o ljubezni, če ne govori za nekoga.« (Barthes 2002: 85) Z gotovostjo lahko rečemo le to, da je ljubezenski diskurz še vedno silno zamotana in kompleksna zadeva.

Je morda ljubezen res iz iste snovi, kot so sanje?

Kot dramatičarko in igralko me tudi sicer zanimajo predvsem ozadja in razlogi za nastanek določenih fenomenov. Tudi v najsodobnejši pisavi in pri vlogah, ki jih sploh ni mogoče psihološko razložiti, igralci vedno iščemo motive za tisto, kar se na odru zgodi. Vedno s pomočjo besedice – zakaj. Zanimajo me potemtakem ne le manifestacije ljubezni in ljubezenska simptomatika v slovenski dramatiki, ampak tudi razlogi zanjo. Ob ponovnem branju besedil se mi je počasi izrisoval neki osnovni vzorec za razpredanje o motivu ljubezni v slovenski dramatiki.

Ljubezen v drami je poezija

Čeprav tvorijo zgodbe o ljubeznih vselej vsaj ozadje, če že ne okvira drame, je govoriti o ljubezni v dramatiki podobno nehvaležno, kot je nasploh govoriti o ljubezni. Ljubezen se namreč v vseh oblikah, razen v poeziji, izmika besedi. A ker je za dramo značilen konflikt, ljubezen pa je v sebi na vse načine pozitivna, vse sprejemajoča in odpuščajoča, je prave, harmonične ljubezni v dramah bolj malo. Zanimivo je, da ljubezen v dramski obliki zares »zapoje« šele, kadar je ogrožena. In sicer takrat, ko se morata ljubimca spopasti z zunanjimi dejavniki, da bi jo ohranila. Najlepši primer sta Romeo in Julija v istoimenski Shakespearjevi igri, pri nas verjetno *Mrtvec pride po ljubico* pesnice Svetlane Makarovič in *Svatba* Rudija Šeliga.

Prave harmonične ljubezni in srce parajočih ljubezenskih prizorov je v slovenski dramatiki komaj za vzorec. In še ti primeri, ki jih bom izdvojila, opisujejo ljubezen, ki ni povsem običajna. Pri *Svatbi* Rudija Šeliga gre za ljubezen med Lenko in Jurijem, dvema »božjima otrokoma«, v igri *Mrtvec pride po ljubico* Svetlane Makarovič pa za ljubezen med Prvo Miciko in mrtvim Anzelnom. Micika je namreč po smrti svojega ljubega ostala razcepljena na dve, na Prvo Miciko, ki hoče umreti, ker brez Anzelna ne vidi smisla življanja, in Drugo Miciko, ki se kljub bolečini bori za preživetje in verjame, da lahko daš svoje srce tudi drugemu, celo Mlinarju, ki je menda ubil njenega prvega, edinega in čiste ljubezni vrednega Anzelna. Morda je tudi že Prva Micika v resnici mrtva in gre dejansko za dialog in ljubezensko igro med že mrtvima ljubimcema ali za spomin na ljubezen. »Ljubezen je izvor vsega. Za prvo Miciko je temelj, po ljubezni stvari so ali pa jih ni; so polne, so avtentične, sicer so privid in sen.« (Bogataj v: Makarovič 2009: 60)

ANZEL: Ta dlan.

PRVA MICIKA: Ta tilnik, pod dlanjo tako židan.

ANZEL: Ramena in mesečina na njih.

PRVA MICIKA: Da nihče drugi tako. Te obrvi. [...]

ANZEL: Po tvoji koži z dlanjo. Še nikoli na svetu nič tako gladkega.

Toplo steklo. Vaza. Riba. Cvetni list. [...]

PRVA MICIKA: Za ves svet si me odtehtal in zvezde in nebo me veljaš in vse,
kar je. Dlan. Raskava, trda, suha dlan, in v njej ves svet. (Makarovič 2009: 21–22)

Besede, ki jih izrekata ljubimca, zvenijo kot čista poezija, vendar ne samo zato, ker gre v tem primeru za poetično dramo. Podobno pretresljivo enako poetično zapoje beseda tudi v dialogu med Lenko in Jurijem v Šeligovi *Svatbi*.

Postopek Makarovičeve je primerljiv z ostalimi avtorji moderne poetične drame, v slovenski moderni dramatik je prepesnitev prejšnjih mitskih in mitoloških, tudi bajeslovnih in pravljicnih motivov zelo pogosta. Tako zelo, da je najbolj natančna definicija poetične drame ta, da je mit napeta pesniška govorica. Vendar ni samo to, skoraj vedno gre ob upesnenju, ob preformulaciji tudi za preinterpretacijo, ne samo za preobliko v bolj estetizirano obliko in v posodobljen jezik. (Bogataj v: Makarovič 2009: 62)

Bogatajevo razmišljanje lahko na nek način prenesemo na celotno slovensko »poetično dramo«, na njene najvidnejše predstavnike in (predvsem) na njihova najboljša poetična dramska besedila. Ni naključje, da so ti dramatik tudi res odlični pesniki. Predvsem: pesnik transcendence Gregor Strniša ter njegova moraliteta *Žabe*, srednjeveški in simbolov polni *Samorog*, groteskni in kolikor se da mračni *Ljudožerci*. Dominik Smole, ki tako mojstrsko medbesedilno prepesni Sofoklejevo *Antigono* in Prešernov *Krst pri Savici*, da nastaneta pravi klasični deli. Pesnik Dane Zajc vstopi v slovensko dramatik s simbolično metaforično pesnitvijo *Otroka reke*, njegova *Mlada Breda* je prepesnitev ljudske pravljice, v *Kalevali* se naslanja na nacionalni finski ep, v *Medeji* pa na novo prepesni starogrški mit in postavi v ospredje zgodbo o nasilju; zadnje so *Grmače*, v katerih se mitski in ljudski motivi prepletajo s sodobnimi temami.

Seveda bi bilo treba preučiti vsako dramo posebej, da bi lahko natančno izvzeli in opredelili način pesniške ljubezenske govorice. Vendar lahko na splošno rečemo, da avtorji opisujejo predvsem manifestacije ljubezni, njen odzven, zablode, hrepenenje po ljubezni in onstranstvu, željo, ljubezenske nesporazume, ljubezenske trikotnike, izdajstva, ljubosumje, erotizem, seksualno nepotešenost ... in celo ljudožerstvo, oblečeno sicer v eksistencialno stisko, vendar nastalo predvsem iz želje po popolnem posedovanju drugega. V nobeni od teh dram ne gre za izpolnjen ljubezenski odnos, ne v primeru partnerske ne za kakšno drugo vrsto ljubezni. Slovenska poetična drama, razen v zelo redkih primerih, opisuje predvsem nezmožnost ljubezni. Še tako močno izraženo hrepenenje, ki je skoraj slovenska značilnost, ne izraža ljubezni, temveč njeno odsotnost. Ljubezen se kot osnovna tema pogosto pojavlja tudi v dramskih besedilih Milana Jesiha in Iva Svetine, dveh pesnikov naslednje generacije. Vendar avtorja izhajata, vsak sicer na svoj izjemen pesniški način, iz itinerarja odsotnosti in želje po ljubezni.

Živo in čisto ljubezensko čustvo tudi v drami »zapoje« le, ko gre za resnično ljubezen. Čudežno lepa, a na koncu neizbežno tragična, je ljubezen v Šeligovi *Svatbi* med Lenko in Jurijem, ki nista prav od tega sveta.

LENKA: Kaj je to harfa, Jurij?

JURIJ: Ne vem, nekje sem pobral.

LENKA: Zakaj pobiraš, Jurij, če ne veš ... Iz tega nič ne bo dobrega ...

JURIJ: Ti brniš ... Nič ne gre mimo ... Tu notri se naseli ...

LENKA: A tu notri ... v času? ... A si ti rekel, da se časim?

JURIJ: Se naseli, da vse brni.

LENKA: A ne steče, mirno, po Kokri, v morje?

JURIJ: Potem je konec ... Ko pride, šumi in bobni, potem je konec.

LENKA: Najprej pride v harfo?

JURIJ: Ti si harfa v vetru ...

LENKA: To se časih, ko bo konec? ... To so tolpe časov zato, da je kmalu konec. Tako je to (Šeligo 1981: 84–85)

Kot poseben primer izpolnjene, odpuščajoče ljubezni, tokrat med materjo in hčerko, navajam nekaj stavkov iz svoje drame *Za naše mlade dame*. Mati Katarina govori hčerki Brini, ki jo je tik pred tem zabodla do smrti in potem naredila samomor. Zdaj se mrtvi in blaženi, združeni v nesnovni ljubezni premikata skozi svetlobo, ki meji na onstranstvo.

KATARINA: Sonce ni samo sijalo, videla sem ga, kako gori. Tvoja vednost je tudi moja.

Kaj naj odnesem s seboj? Odgovor samo na prvo vprašanje?

Vse ostalo je zvok ribe, prhutajoče visoko zgoraj v kozmičnem prostoru, ne moreš si ga zapomniti. Pneuma neizrekljive svetosti.

Sem, kar sem bila. Kaj naj prinesem s seboj?

Sonce. Videla sem ga, kako gori. (Potočnjak 2010: 339)

Tragična ljubezen

Samo po sebi se zastavlja vprašanje, ali je velika in čista ljubezen, torej tista prava (opisana v literaturi), nujno tudi tragična. Nešteti primeri iz svetovne, nekaj malega tudi slovenske literature, to dokazujejo. Zdi se, kot da slovenski prostor ne premore velikih tragičnih ljubezni, največ jih povzemamo po ljudski umetnosti. Še vedno najbolj usodno pa odzvanja tragična ljubezen med Bogomilo in Črtomirom iz Prešernovega *Krsta pri Savici*. Njuna tragedija je tako močno zasidrana v narodovem spominu, da se zdi resnična, četudi je izmišljena. Predvsem zato, ker je postavljena v krvavo, za slovensko zgodovino ključno obdobje pokristjanjevanja. A odločilna za njen uspeh je predvsem Prešernova neprekosljiva pesniška moč. Tragičen konec ljubezni med protagonistoma *Krsta* ponuja veliko interpretacij, sam mit pa še več. Zato ni naključje, da je iz njega po analogiji medbesedilnosti pozneje izšlo toliko proznih in tudi dramskih naslovov.

Velika in tragična je ljubezenska zgodba o Veroniki Deseniški, ki sloni na resničnih dogodkih iz začetka 16. stoletja. Avtorji se je radi lotevajo, v dramatiki na primer Josip Jurčič, Oton Zupancič in Matjaž Kmecl, vendar se je tudi zanje tematika izkazala kot preveč kompleksna.

Dramatik, ki se je zavedal moči tragike v ljubezni, je Ivan Cankar. Izvzeti moramo *Lepo Vido* in motiv hrepenenja ter *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*, iz katerega je izšel motiv šentflorjanstva. Če pa pogledamo druge Cankarjeve drame (*Romantične duše*, *Jakoba Rudo*, *Hlapce* ali *Kralja na Betajnovi*), najdemo v vsaki od njih ob osnovni zgodbi, ki je vpeta v širši družbeni okvir, tudi ljubezen, ki dramo prepleta in znotraj nje doživi razvoj. To je še kako pomembno. Dramatik namreč zgodbo strukturira na način, ki omogoči razvoj dramskih likov. Cankarjeve osebe v drami doživijo spoznanje, običajno sicer globoko razočaranje, ki pa je močno in jasno izrisano ter zato tudi živo. Ljubezen pri Cankarju ni izpolnjena, predvsem so v njej razočarane ženske. Čeprav nikdar izpolnjeni, sta jasno izrisani želja in strast, pomembni značilnosti, ki delata osebe žive tudi na odru. Zdi se, da noben slovenski dramatik, ki je prišel za Cankarjem, ni tega vedel tako jasno. Nikomur (med nami) še ni uspelo zarisati tako močnih in jasnih dramskih likov. Zato se slovensko gledališče vedno znova vrača k Cankarju. Cankar ustvarja klasično dramo ibsenovskega ali še bolje strindbergovskega tipa. Z njim se slovenska dramatika prvič priključi evropskim smernicam.

Tragične ljubezenske zgodbe so že same po sebi dramatične, imajo veliko izpovedno moč in osvajajo bralce. Zato je presenetljivo, da jih sodobni avtorji ne zapisujemo. Še zdaj se nam pozna, da nismo imeli gledališke in dramske romantike ne razsvetljenstva, da v drami nismo okusili naturalizma, ne čisto pravega – »čehovljanskega« realizma, kaj šele nadrealizma ... Slovenski dramatik se lahko naslanjamo šele na Cankarja in pred njim Prešerna. Zadnje čase si le upamo priznati, da Anton Tomaž Linhart ni slovenski dramatik, kot smo se še nedavno učili v šoli, saj je *Micko* in *Matička* le poslovenil in priredil za naše razmere. Njegova *Miss Jenny Love* je napisana v nemščini, dogaja se na Škotskem, izšla je v Nemčiji, *Tragedija o majorju Andreju* pa se je izgubila. Linhart ni pomemben za razvoj slovenske dramatike, razen morda komedije. Nadvse pa je pomemben za razvoj slovenskega gledališča; to se je razvilo iz čitalnic, ki so imele predvsem narodnobuditeljsko vlogo.

Kljub pomanjkanju tradicije pa slovenski gledališki izraz danes ne zaostaja za evropskim in svetovnim. Ne zaostaja niti slovenska dramatika. Vendar je dobro vedeti, iz česa je izšla, če Anton Tomaž Linhart in Miroslav Vilhar nista tako pomembna za njen nastanek in razvoj. Kaj to pomeni v luči ljubezni, ki jo tu obravnavam? Imata družbeni in ljubezenski diskurz dejansko isto podstat?

Prešeren kot dramatik

Čeprav je Linhart naravnost briljantno priredil Richterja in Beaumarchaisa, smo si težko priznali, da ni njun avtor. Matija Čop je leta 1828 zapisal, da je škoda, da je predmet *Matička* tako lahko-miseln. S čimer morda pritrjuje, da ni čisto slovenski. Pisava in ljubezenska motivika sta v obeh veseloigrah namreč lahkotni, frfotavi in za nikogar obremenjujoči ter zato prav nič slovenski.

Na vsak način pa nima smisla povzdigovati Linharta na račun Beaumarchaisa, ker dejstvo je, da je bil Beaumarchais tisti, ki je ustvaril veliko komedijo. Linhart pa jo je le priredil po svojem občutju sveta. Seveda pa mu ostane zasluga dobrega prevajalca – prirejevalca, toliko večja zaradi tedanjih razmer v Avstriji, da ne govorimo o njegovih pionirskih zaslugah na področju jezika in prebujanja narodne zavesti. Nikakor pa se ne morem strinjati z Gspanom, da »moramo *Veseli dan* šteti v celoti za povsem novo, izvirno komedijo«. Pobožne želje ostajajo pač samo pobožne želje (wishfull thinking), narodni megalomani pa tudi nočemo biti. (Šalamun Biedrzycka v: Linhart 1972: 142)

To naj bi veljalo tudi za Županovo *Micko*, ki jo je Linhart prevedel in priredil po Richterjevi igri *Die Feldmühle*. Nobena kasnejša slovenska komedija nima tovrstne frivolnosti in lahkotnosti, takšne neobremenjenosti, kot jo imata *Micka* in *Matiček*. Verjamem, da je s primerjalno analizo Linharta in katerekoli (relevantnejše) slovenske komedije to moč pokazati.

Šalamun Biedrzycka (v Linhart 1972) sicer sklene, da nočemo biti narodni megalomani. A kdo ve, ali nismo? Narod, ki tako rad ustvarja svojo (lažno) mitologijo, je obsojen na razcepljenost. Čeprav po nepotrebnem. Saj ima dovolj slavne zgodovine (karantanski knezi, kmečki upori, Maister, Tigr, partizani ...), ki je ne časti, kot bi jo moral. Je potem naključje, da literaturo in ljubezenski diskurz v nji obvladujeta predvsem mit in motiv(i) *Krsta pri Savici* ter motiv *Lepe Vide* – hrepenenje.

V nasprotju z lahkotno ljubezensko temo se zdi tipična, resnično slovenska ljubezenska motivika kompleksna in zapletena. Zapletenost, ki prehaja v obremenjenost, je torej slovenska značilnost. Osnove za obravnavanje partnerske ljubezni med žensko in moškim pri nas dejansko

vzpostavlja pesnik, France Prešeren v *Krstu pri Savici*. Bogomila in Črtomir zavestno ne udeležita svoje ljubezni, temveč jo odložita (predvsem Bogomila) na srečanje v onstranstvu, torej po smrti. *Krst* se dogaja v času okrutnega in krvavega pokristjanjevanja, zato Bogomila in Črtomir s sprejetjem nove vere rešujeta svoji življenji. Vendar žrtvujeta tudi najlepše, kar imata, svojo ljubezen. V življenju jima zato ostane večni občutek neizpolnjenosti, nedokončanosti, nezmožnosti. Vse, kar (jima) ostaja, je večno hrepenenje. Krog je tako sklenjen. Zarisal ga je Prešeren. Ne le v ljubezni, tudi v družbi.

Prešernova pesnitev tudi na ravni forme in žanra sklepa kompromis med epskim in romanesknim diskurzom. Prešernova byronistična verzna povest je hibrid med epom, romanom, med dramo in elegijo. A ta zvrstni kompromis je tako izjemen, da estetsko opolnomoči prikazano slovensko-svetovno zgodbo in se skozi zgodovino učinkovanja spremeni v *slovenski* sveti tekst. Metabesedilni in medbesedilni nizi, pripeti na Prešernov *Krst*, so v registrih literarnega in literarnovednega diskurza kanonizirali Prešerna kot *nesporne*ga *nacionalnega pesnika*, avtorja (hibridnega) modernega epa o utemeljitveni preteklosti slovenstva, medtem ko so fikcijskega Črtomira iz *Krsta* ob asistenci kontroverznih političnih interpretativnih prisvojitvev predelali v *sporni* simbol kompromisarskega *nacionalnega junaka*, ob katerem si je mogoče vedno znova zamišljati slovensko nacionalno identiteto kot konstitutivno razcepljeno. (Juvan 2016: 517)

Dokler nisem prebrala Juvanovega *Imaginarija Krsta*, sem se bala, da grem v svojih razmišljanjih o njegovem pomenu za slovensko dramatiko (tudi ljubezenskega diskurza v njej) predaleč. Vendar ga Juvan zvrstno umesti kot »hibrid med epom in romanom, med dramo in elegijo.« Prešernov talent za dramatično in dramsko v *Krstu* je namreč res zelo očiten. Bogomila in Črtomir sta tako živo izrisana, da si ju zlahka predstavljamo. Njun dialog se nas dotakne, še več, seže nam v srce. Čutimo z njima, verjamemo njunim besedam, obžalujemo njuna dejanja, trudimo se ju razumeti, trpimo z njima ... skratka Bogomila in Črtomir se kot osebi/lika že ob prvem branju (v šoli) naselita v nas in v nas živita. Ko kasneje dopolnjujemo svoje znanje o *Krstu*, dopolnjujemo tudi predstavo o njiju. Ko sem nekoč o Prešernu kot dramatiku govorila s priznanim slovenskim pesnikom in dramatikom, mi je vzhičeno pritrdil, da tudi on misli podobno, in celo, da bi Prešeren zapisal *Krst pri Savici* kot dramo, če bi bilo slovensko gledališče v njegovem času le malo razvito. Seveda so to špekuliranja, saj ne vemo in ne moremo reči, kaj natančno je Prešeren hotel in kaj bi naredil. Vendar menim, da smo tudi slovenski dramatiki, ne le pesniki, Prešernovi dediči.

Prešeren nam je dal tudi Lepo Vido, ki se drugače morda ne bi ohranila, zagotovo pa ne tako na široko razvila v narodovi zavesti in literaturi. S tem je odprl pot hrepenenju v slovenski literaturi. Hrepenenje, ta čudna snov, najgloblje zakoreninjena v slovenskih dušah, ostaja še vedno nerazločljivo. Po občutju mu je najbližja glasba, portugalski fado. »Po mitu je namreč izvor hrepenenja v spominu na spolno celovitost.« (Hribar 1983: 134, 139) Gre za starogrški mit, ki ga je zapisal Aristofan. A s tem smo spet pri Freudu in pri oddvojitvi od matere, pri prvi ljubezni ... pri začetkih tega razmišljanja. Filozof Tine Hribar je v *Drami hrepenenja* na podlagi primerjave med Cankarjevo in Šeligovo *Lepo Vido* podal kar se da natančno analizo hrepenenja. Ključna misel se mi zdi:

Če hrepenenje zajame vse in je z njim torej prežeta tudi ljubezen, biva ljubezen le še kot hrepenenje po ljubezni. Ljubezni same ni. (Hribar 1983: 214)

Zaključujem s poudarkom, da bom v praktičnem delu predavanja, ki se navezuje na esej, primerjalno črpala primere iz naslednjih dramskih besedil: France Prešeren in Dominik Smole: *Krst pri Savici*, Anton Tomaž Linhart: *Matiček se ženi*, Ivan Cankar: *Romantične duše* in *Pohujšanje v dolini šentflorjanski*, Gregor Strniša: *Samorog* in *Ljudožerci*, Rudi Šeligo: *Lepa Vida* in *Čarovnica iz Zgornje Davče*, Vitomil Zupan: *Bele rakete letijo nad Amsterdam*, Matjaž Zupančič: *Igra s pari*, Evald Flisar: *Nora Nora*, Vinko Möderndorfer: *Spalnica*, Simona Semenič *to jabolko, zlato*.

Literatura

- BARTHES, Roland, 2002: *Fragmenti ljubezenskega diskurza*. Ljubljana: Založba */cf.
- BOGATAJ, Matej, 2009: Svetlana Makarovič: *Mrtvec pride po ljubico*. Ljubljana: Aleph.
- HRIBAR, Tine, 1983: *Drama hrepenenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- JUVAN, Marko, 2016: *Imaginarij Krsta v slovenski literaturi: medbesedilnost recepcije*. Ljubljana: Elektronske znanstvene monografije (eZemona); Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede, ZRC SAZU.
- LINHART, Anton Tomaž, 1997: *Ta veseli dan ali Matiček se ženi*. Ljubljana: DZS.
- MAKAROVIČ, Svetlana, 2009: *Mrtvec pride po ljubico*. Ljubljana: Aleph.
- POTOČNJAK, Dragica, 2010: *Drame*. Ljubljana: Knjižna zadruga.
- ŠELIGO, Rudi, 1981: *Svatba*. Maribor: Založba Obzorja.
- VERHAEGHE, Paul, 2002: *Ljubezen v času osamljenosti*. Ljubljana: Orbis.

Andrej Šurla
 Filozofska fakulteta, Ljubljana
 DOI: 10.4312/SSJLK.53.115–122

Ubeseiditve ljubezni v besedilih slovenske zabavne glasbe

Zabavna glasba je legitimen člen mozaika narodove kulture in prav tako kot t. i. visoka oz. resna umetnost odraža svet, v katerem nastaja, ter tematizira osnovna življenjska vprašanja. Njena najpogostejše reflektirana tema je gotovo ljubezen. To tudi slovenska zabavna glasba ubeseđuje v širokem spektru občutij in jo postavlja v različne kontekste, od povsem intimnih do socialnih in družbenokritičnih. Poleg motivno-tematske pestrosti pa ponujajo ta besedila tudi vpogled v jezikovnozvrstno raznolikost slovenščine in njeno spreminjanje skozi čas. Prispevek ima tudi kulturnoinformativen namen. Primarnemu naslovniku, ki je tuji študent slovenščine, poskuša nevsiljivo predstaviti tudi kar največ kakovostnih slovenskih zabavno-glasbenih ustvarjalcev, v glavnem iz t. i. zlatega obdobja slovenske popevke, deloma tudi iz poznejših let in žanrov.

popularna kultura, besedila zabavne glasbe, slovenski jezik, jezikovna stilistika, ljubezen

Pop music is part of the mosaic of national culture and just like »high« or serious culture it expresses something about the world in which it arises and thematises basic questions about life. Without doubt, its most frequent theme is love. This is put into words in Slovene pop music to reflect a wide spectrum of feelings and different contexts, from the intimate to the social and socio-critical. As well as thematic diversity, such lyrics offer an insight into the functional diversity of Slovene and its variation over time. This paper also has a cultural-informative goal. The intention is to present to the primary addressee, the foreign student of Slovene, in a non-intrusive way, the quality of Slovene pop, especially from the »golden era« of Slovene popular ballads, as well as from later years and genres.

pop(ular) culture, pop song lyrics, Slovene language, stylistics, love

Za slovensko popularno glasbo že od sredine petdesetih let prejšnjega stoletja v grobem velja delitev na dve veji: *zabavno* in *narodnozabavno*. Med njima je kljub nekaterim sodobnim poskusom povezovanja precej ostra meja, med njunima publikama včasih tudi opazen antagonizem. Slednjega seveda najdemo tudi med privrženci različnih žanrov znotraj *zabavnega* pola scene. Tako se v tesni povezavi z glasbo oblikujejo tudi določene subkulture. *Rokerji* verjetno še vedno gledajo zviška na poslušalce *techna* – in obratno; *punk* se je v času svojega razcveta samooznačeval tudi kot antikultura, medtem ko v *popevki* kar samoumevno vidimo polnokrvni člen narodove kulture. Kljub tej različnosti pa je med oblikami glasbenega izražanja na *zabavni* polovici scene dovolj skupnih točk, da jih lahko združimo pod skupnim pojmom. Definiran je s svojo tradicionalno protipomenko *resnost*, ki je v glasbi sopomenka klasične glasbe. Razumevanje *zabavnosti* se je pri tem skozi čas gotovo spreminjalo, njeno današnje doživljanje pa je najbrž povezano z začetki moderne glasbene globalizacije, vezane na pojav elektronskih medijev, ki so mdr. afirmirali glasbeno zabavo, torej – povedano karikirano – pozibavanje ob stalnem ritmu in ponavljajočih se glasbenomotivnih vzorcih.

Besedilo, pisano na glasbo, je sestavni del glasbeno-besedne celote, ki polno zaživi zgolj, kadar ga poslušamo skupaj z glasbo, zato ga s samostojnimi literarnimi besedili res objektivno ne moremo primerjati. Na to razliko v slovenščini opozarja že terminološko razlikovanje med

skladateljem in pesmijo na resni oz. umetniški strani glasbenega in literarnega ustvarjanja ter komponistom in tekstopiscem, ko gre za zabavno tvorbo; posledično (a manj konsekventno prakticirano) med resnografsko skladbo in zabavno kompozicijo oz. komadom. Kljub temu pa tudi zabavnografski tekst, kadar izvira iz pristnega doživetja ali ga napiše resnični talent, prekorači mejo sporočilne banalnosti. Samoumevno je, da so v besedila tako na motivni kot na čisto jezikovni ravni vpisane tudi spremembe časa in družbene stvarnosti, zato so povsem legitimen predmet opazovanja razvoja in zvrstne pestrosti jezika.

Ljubezen najbrž tudi psihologija definira kot močno čustveno navezanost na nekaj ali nekoga. In kdo ali kaj vse je objekt takšne naklonjenosti v slovenskih zabavnografskih uspešnicah? Najpogostejše seveda ena oseba, torej partner(-ka) oz. kandidat(-ka) za to vlogo, včasih starši, predvsem mama, pa tudi širša ali ožja domovina (država, pokrajina, mesto/vas), včasih tudi materialne dobrine.

Nabor besedil bo v tem pregledu omejen le na zabavnografsko produkcijo, na med Slovenci znane in popularne skladbe različnih žanrov, od *popevke* preko središčnega *popa* in *rocka* do *punka* in *novega vala*, le omenjen bo tudi *hip-hop* oz. *rap*. Okvirna začetna časovna meja bo leto 1962, ko je bil z namenom krepitev domače zabavne glasbe ustanovljen festival Slovenska popevka. Ta se je organizacijsko zgledoval po festivalu v San Remu, glasbeno pa po širokem spektru sočasne zahodne produkcije. Dobra finančna in medijska podpora (saj je šlo za nacionalno-kulturni projekt) sta omogočila angažma odličnih komponistov in tekstopiscev, mdr. Elze Budau in Dušana Velkaverha, pa tudi čisto resnih pesnikov, npr. Gregorja Strniše, Svetlane Makarovič, Miroslava Košute in Milana Jesiha. Slednji so praviloma tudi v pisanje po naročilu vnašali svojo siceršno poetiko, Strniša npr. zase tipični motivni repertoar veselja in tematiko večnosti, neuničljivosti, kozmičnega spomina. Elza Budau je v slovensko popevko mojstrsko prinesla v kontekst posameznikovega iskanja osebne sreče vpeto motiviko spolnosti, Velkaverh pa je v večini svojih tekstov psihološko prepričljivo tematiziral človekovo osamljenost.

Domovinske pesmi v glavnem potrjujejo obstoječa narodna avtostereotipa, da le doma najdeš prave prijatelje in resnično ljubezen ter da je v domovini tudi narava najlepša. Posrečen primer je *Zelena dežela* skupine Victory, ki že v naslovu vsebuje eno najbolj stereotipnih poimenovanj Slovenije. Videnje domovine določa primerjava s tujino, ki se očitno ne more ponasati z enako barvito naravo in pesemskemu subjektu, ko je živel v njej, ni ponudila pristne človeške bližine, ampak poleg »blišča« tudi »bedo«. (Victory 1999) Iz osamljenosti v tujini izhajata mdr. tudi uspešnici iz sedemdesetih let *Leti, leti, lastovka* Edvina Fliserja z besedilom Gregorja Strniše in *Ptica vrh Triglava* tekstopisca Dušana Velkaverha v izvedbi Braca Korena. Flisar potoži, da živi »s tujimi ljudmi«, od katerih ga »nihče [...] nič ne vpraša,« in da mu po domače govorijo samo »kaplje dežja«. Obe popevki povezuje tudi motiv ptice, pri Flisarju konkretno lastovke. Preko nje domačim pošilja »košček [sv]ojega srca«. (Fliser 1973) Subjekt Korenove pesmi je v še bolj trpnem položaju: on ptice nikamor ne pošilja, ampak si le srčno želi, da bi mu, ko bo umirajoč v tujini »ležal sam, / v nekem kraju nepoznan« in ga bo pokopal »nekdo, / ki tujcu dober bo«, vsaj od daleč, iznad ikoničnega Triglava zapela slovensko pesem, ob kateri mu bosta na grobu vzknila slovenska rastlinska simbola nagelj in rožmarin. (Koren 1971)

Motiv *blišča in bede* tujine najdemo sredi sedemdesetih let tudi v uspešnici rock skupine Rudolfovo *Grem domov v Novo mesto*. Zanimivo pa je, da v njej tujci niso brezčutni, saj so fanta, ki se mu je tako tožilo po prijateljih iz domačega mesta, »tolažili«. (Rudolfovo 1976) Ali to morda sovпада z drugačnim, svetu bolj odprtim vsebinskim horizontom rock glasbe?

Neuradne zabavnoglasbene himne imajo tudi nekatera druga mesta. Splošno prepoznavna je npr. *Maribor je nor* Zorana Predina, ki skoraj v maniri narodnozabavnih besedil poveljuje dobro voljo lokalnih prebivalcev in vinsko kapljico, ki jo pomaga vzdrževati. (Predin 1999) Po argumentu veselosti je sorodna še eni popevki, ki jo povezujemo z Mariborom, a poveljuje celo regijo: *Štajercu* v izvedbi Alfija Nipiča (1970). Na nacionalnih radijskih frekvencah lahko že več kot dvajset let poslušamo tudi pesmi *Portorož 1905* skupine Bazar (1984) in *Lahko noč*, *Piran* Anike Horvat (1996), obe izpod peresa tekstopisca Draga Misleja-Mefa. Kot državni in kulturni center ter mesto, kjer je del mladosti preživel marsikateri študirajoči Slovenec, je v popevkah z naklonjenostjo predstavljena tudi Ljubljana. Npr. v zimzelenčku Marjane Deržaj *V Ljubljano*, kjer »bela Ljubljana« (spet stereotipni ukrasni pridevek) »nikdar ni zaspana« in so v njej »lepe ulice, / na ulicah pa lepe deklice,« kot je napisala Svetlana Makarovič. (Deržaj 1965) Pesnica je tudi avtorica besedila še bolj himnične popevke, za katero je glasbo zložil maestro Jože Privšek, zapela pa jo je Berta Ambrož, *Luči Ljubljane*. V njej dekle, ki ponoči z Rožnika opazuje osvetljeno prestolnico, slednjo imenuje »Ljubljana moja«. (Ambrož 1965)

Za Slovence, precej vezane na kult (trpeče) **matere**, bi bilo skoraj nenavadno, če se le-te ne bi spomnili tudi v glasbi. Množico bolj ali manj patetičnih zahval presega klasika Ota Pestnerja oz. tekstopisca Velkaverha *Mati, bodiva prijatelja*: sporočilo sina, ki se je znašel na življenjski točki, ko njegovo hvaležnosti polno sinovsko ljubezen preglaša »og[en]j druge ljubezni«, v katerega plamenu »postaja mož«. (Pestner 1972)

Največ zabavnoglasbenih skladb pa seveda tudi na Slovenskem tematizira **partnersko ljubezen** in zaljubljenost. Ta je že v zlatem obdobju slovenske popevke, preden so jo preglasile modernejši zvrsti, postavljena v najrazličnejše kontekste. Popevki kot takšni je najbrž organsko najbližje poslanstvo umirjene zabave in glajenja poslušalčevih vsakdanjih tegob, barvanja sivine njegove življenjske stvarnosti. Blizu ji je optimizem napovedi ljubezenskega srečanja v besedilu Frana Milčinskega za eno prvih slovenskih veleuspešnic *Ko boš prišla na Bled*, ki jo je v petdesetih letih (ok. 1955) prepevala Jelka Cvetežar. Blizu ji je tudi vzneseno hrepeneče podoživljanje nežnega ljubezenskega čustvovanja, kakršno preveva prvo zmagovalno pesem Slovenske popevke *Mandolina* (1962), ki sta jo proslavila pevca Stane Mancini in Beti Jurković, besedilo zanjo pa napisal Lev Svetek. Blizu ji je nenazadnje tudi Strniševa vizija večnosti kozmosa, ki v zimzelenih hitih *Zemlja pleše* (Deržaj 1962) in *Orion* (Levstik 1963) blaži spoznanje o minljivosti ljudi in čustev. V popevki je več kot pričakovana tudi ljubezenska nostalgčnost pesemskega subjekta, kakršna preveva zaključek najbolj ikonične slovenske popevke, tekstopisnega bisera Elze Budau *Poletna noč* (Deržaj 1964).

V dvajsetih let slovenskega popevkarskega festivala se je nabralo še veliko nebanalnih ljubezenskih pesmi. Močna je npr. *Med iskrenimi ljudmi* Dušana Velkaverha v uglasbitvi Mojmirja Sepeta in izvedbi Majde Sepe. Prevarana ženska razbijalca »ubranosti« njenega sveta prosi, naj odide, saj v tem njenem svetu ni prostora za laži: »Naj se z dnevom jutrišnjim / med iskrenimi

ljudmi zbudim«. (Sepe 1972) Dušan Velkaverh je prispeval tudi dve nekoliko razlikujoči se besedili (tudi glasbeno različnih verzij) skladbe *Ti si rekla Sonce* (Mojzer 1976) oz. *On je rekel Sonce* – kjer tematizira dopolnjevanje partnerskih energij, morda celo energij spolov. V obeh različicah pripade izjava »Soncel!« kot simbol vere v življenje nasprotnospolnemu ljubezenskemu partnerju, ženska različica (pela jo je Neca Falk) pa vsebuje tudi za zabavno glasbo precej nepredstavljivo besedo »smrt«, ki da je bila pripovedovalkin temačni odgovor na vprašanje o smislu življenja. (Falk 1975) Isti tekstopisec je smrt vključil tudi v Sepetovo skladbo *Pridi, dala ti bom cvet*, ki jo je leta 1970 na evrovizijskem festivalu zapela Eva Sršen – le da tu verjetno nosi sporočilo popolne izročitve ljubljenu: »Večnosti ne bom oznanjala, / se smrti ne bojim; / umrla bom zato, da v tebi se rodim, / ljubi moj«. (Sršen 1970) Partnerjevi ljubezni se popolnoma izroča tudi dekle v Košutovem besedilu popevke *Vzameš me v roke* Elde Viler (1967): »Vzameš me v roke, / dahneš, da sem lepa. / Veš, da to je vse, / kar sem kdaj želela«. Linija verovanja v ljubezen doživi v slovenski glasbi kulminacijo verjetno z Velkaverhovim *Dnevom ljubezni* v izvedbi skupine Pepel in kri (1975). Drugače pa gre v glavnem za različne stopnje želje in upanja v možnost medsebojne povezanosti. To upanje žari iz še ene Velkaverhove uspešnice za Pepel in kri, skladbe *Kot nekdo, ki imel me bo rad* (1976). Napolnjuje tudi naslovno osebo prav tako Velkaverhove *Maje z biseri*, ki pa je, kot izvemo, poosebitev vseh nas, ko si življenjsko praznino neuspešno polni z »razdajanjem« drugim in s tem, da si kupi »ogrlico še eno, ponarejeno«. (Bončina-Benč 1974) Na robu resignacije je nekoč v ljubezni grenko razočarana naslovna oseba še ene uspešnice istega tekstopisca in skupine Pepel in kri, *Dekle iz zlate ladjice*: »Ko bo prvič brez srca ljubila, / našla bo pozabe vir, / srečna, ker ljubezni prave ni nikjer«. (Pepel in kri 1977) Možnost trajne ljubezenske sreče nazorno problematizira tudi popevka *Samo nasmeje je bolj grenak*, ki jo je z besedilom Elze Budau skomponiral Jože Privšek, zapela pa Ditka Haberl: vera v neskaljeno ljubezen je zaradi doživetih razočaranj, najprej v zakonu z nezvestim, nato pa še v na neuspeh obsojeni zvezi z že poročenim, vse manjša, občutek sreče vse bolj relativen, nasmeje vse bolj resigniran. (Haberl 1976) Sprijaznjen z usodo zgolj večnega skritega občudovalca je Velkaverhov pesemski subjekt Nipičevega *Silvestrskega poljuba*: »[T]i naslednji dan šla boš kdove kam, / ne da bi sploh kaj slutila, / jaz pa bom ostal, v sebi zakopal / ta silvestrski poljub«. (Nipič 1971) Tujca v lastnem domu se počuti moški iz Pestnerjevega hita *Vrača se pomlad* Silvestra Štingla in Elze Budau: nekoč se mu je dekletova sobica kljub majhnosti zdela »lepa«, saj sta si v njej tudi dneve spreminjala v ljubezensko noč, na mizi je bil »šopek rož« – zdaj pa je ista soba »majhna, ozka« in brez rož, okna pa imata »odprta na stečaj«. (Pestner 1977) Ko je popevka osrednje mesto na sceni že prepustila novjšim žanrom, pa je Ditka Haberl interpretirala stisko, ujeta v ponavljajoča se vprašanja Velkaverhovega besedila Privškove skladbe *Nad mestom se dani*, ki jo zaključí spoznanje, da »[v]si dvomi jutranji / so spet z menoj / in vsi odgovori s teboj«. (Haberl 1985)

Ljubezen je v slovenski popevki včasih postavljena v neprijazne **socialne okoliščine**. Moški, ki v že omenjeni *Leti, leti, lastovka* (Fliser 1973) po ptici nagovarja svojo ljubo, upajoč, da ga bo čakala, je najverjetneje delavec na delu v tujini. V eksplicitno socialni kontekst pa je ljubezen umeščena v Košutovem besedilu uspešnice Tatjane Gros *Kako sem noro te ljubila*. Osamljena pripovedovalka prizna, da je z »norim« predajanjem ljubezni premagovala prav strah pred osamljenostjo in revščino: ljubila je, da bi »pozabila spomine« – tudi ali predvsem tiste na revno in osamljeno ter s kupom otrok

obdano lastno mater, katere usode ne želi doživeti tudi sama. (Gros 1973) Bele vrane v popevki *Na vrhu nebotičnika* omenijo stanovanjski problem, ki pa ga mladi par iz Strniševega teksta preseže z močjo mladostne vedrine: »Na nebotičnik sva odšla, / bliže sonca in modrega neba. / Pozabiva, da premajhna za dva / in žalostna sobica je najina.« (Bele vrane 1969) O iskanju bolj veselih alternativ za sivino vsakdana pripoveduje tudi balada Elze Budau *Ptičje strašilo* v uglasbitvi Mojmirja Sepeta in vokalni interpretaciji Marjane Deržaj. Vanjo je morda zavita tudi kritika življenja za železno zaveso: fant, o katerem pripoveduje pesem, ni resničen človek, ampak ptičje strašilo, ki »na polju prosa stoji, / vrabce preganja vse dolge poletne dni,« opolnoči pa odhaja v bližnje mesto plesat – pri čemer morda ni nepomenljivo, da mladi, ki se jim vsako noč pridruži, plešejo zahodnjaška »twist in shake«. Precej domačijski element, »lovec«, nato tega »čudnega fanta« – tudi to poimenovanje morda ni naključno – odstrani, ustreli. (Deržaj 1968)

Ljubezenska tema pa v slovenski popevki doživi tudi povezavo z narkomanijo. Znan je anekdota, da niti pevec Vlado Kreslin ni vedel, da je takšno ozadje ene sicer najnežnejših Velkaverhovich ljubezenskih pesmi *Dan neskončnih sanj*. (Kreslin 1980)

Tole je bil le hiter sprehod skozi ubeseditve ljubezenske tematike v slovenski popevki od začetka šestdesetih do sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja. Istih vprašanj se seveda lotevajo tudi izvajalci **drugih glasbenih žanrov**: sočasnega in poznejšega rocka ter njegovih izpeljav, tudi punkovske, in kasnejšega rapa. Posebej naj bo izpostavljena *Oda Ireni*, pesem, s katero je leta 1967 publiko pretresla multizanrska skupina Mladi levi: nanaša se na dejanski umor šestletne deklice, ki ga je zagrešil verjetno psihično neuravnovešeni dvanajstletnik. V pesmi sta kot žrtvi predstavljena oba: dekličin »otroški obraz spoznal je brez nas / življenje tam, kjer se konča,« o fantu pa Velkaverhovo besedilo pove, da »[l]jubezen iskal je in jo izdal, / neveden, kaj je potepal tako«. (Mladi levi 1968) V skladbi istih izvajalcev *Zaznamovan* se izpove dvajsetletnik, ki je doživel ljubezensko zavrnitev, ker velja za »dolgolasega don juana«. (Mladi levi 1969) Subjekt skladbe *Spomin* rock skupine Srce potoži, da mu ne da spati »senca prve ljubezni«. (Srce 1973b) Srce je posnelo tudi baladno *Gvendolino*, ki – kakorkoli že si jo razlagamo – na koncu postreže s temačnim motivom v krsti združenega para. (Srce 1973a) Ne moremo niti mimo pesmi Tomaža Domicelja *Jamajka*, kjer je domovina reggaeja najprej »otok sonca in ožganih lic, / kjer nihče več ne pozna krivic,« nato pa izjava, da tam »za dolar se poljub dobi,« skladbo zasuka v napoved socialnega upora. (Domicelj 1978) Leta 1982 je na Slovenski popevki pozornost vzbudila skupina Ultimat s precej drznim besedilom Mirka Bogataja o 50-letniku, ki si do boljših odnosov z ženskami – najbrž ni treba biti mojster interpretacije, da sklepaš, da v prvi vrsti spolnih – pomaga z »moškim čajem«, kar je tudi naslov skladbe, in ki »od vseh dosežkov znanosti / zaupa le balonu,« kar je v kontekstu besedila seveda kondom. (Ultimat 1982) Med skladbami, ki so kraljevale na radijskih postajah v osemdesetih letih, pa je tudi sarkastična *Kopalnico ima?*, ki v sicer vedri melodiji izpove razočaranje mladega fanta nad ljubljeno, ki si je kljub dolgotrajnemu prijateljevanju na koncu izbrala nekoga, ki »ni peljal je v Split, / ni plaval z njo po morju, / ni plezal na vrhe ...,« ampak jo je zgolj »prijel [...] za roko« in »v sobo z njo odšel«. (Hazard 1981)

Zanimivo je, da med velikim številom radijskih uspešnic ene osrednjih rockovskih zasedb osemdesetih in devetdesetih let, skupine Martin Krpan, ljubezenskih pesmi tako rekoč ni – morda z izjemo skladbe *Njen trenutek prihaja*, ki pa lahko govori tudi o čem drugem, ne o ženski. (Martin

Krpan 1985) Krpanova najmočnejša žanrska konkurentka, skupina Lačni Franz, pa je posnela celo množico ljubezenskih pesmi. Zaznamuje jih duhovitost tekstopisca in pevcu Zorana Predina, ki ljubezenske izjave rad postavi na nepričakovano motivno polje. Tako je pesem *Naša Lidija je pri vojaki*h ljubezensko pismo vojakinji (čeprav dekleta v Jugoslaviji vojaškega roka niso služila): v bosansko Tuzlo jo pozdravljajo »ata, mama, boter Vinko, / gospod župnik, Šeka in pujčeki«. (Lačni Franz 1984) Ena najnežnejših slovenskih ljubezenskih pop rock skladb, *Čakaj me*, katere pesemski subjekt je mlad vojak, doživi finale s predinovskim naštevanjem tega, kar bo dal dekletu, če bo počakalo nanj: »Potem bom samo tvoj heroj / za večne skupne čase, / predpražnik, senca tvojega psa. / Potem bom obešalnik, kahla za otroke, / kava v postelji, ljubimec za oba.« (Lačni Franz 1987) Če so nam blizu duhovite bizarnosti, pa ne moremo spregledati še vsaj dveh komadov Lačnega Franza, v katerih se Predin po svoje poigra z odnosom otrok in staršev. V *Čustvenem stanju mlade krave*, *druge največje slovenske živali* ga prenese na razmerje med kravo in veterinarjem: »Magister Ferdinand prinese žarek upanja. / Veselo mu v pozdrav zamuka njegova hčerkica.« (Lačni Franz 1986) Iz slovenske navdušenosti nad smučarskimi junaki, ki so smučanju priborili status slovenskega nacionalnega športa, norčujoča se *Bela simfonija* pa doseže enega vrhuncev z izjavo »In prva beseda najmlajših Slovencev / naj ne bo mama, ampak RC Elan!« – tako se je imenoval model smuč, na katerem so zmagovali slovenski smučarji in skoraj naš Šved Stenmark. (Lačni Franz 1983) V ta pregled ljubezni pri rockerjih naj bo pritegnjena še skupina Buldožer oz. njeno značilno cinično smešenje malomeščanskega materializma: (anti)junak komada *Denarčke štejem* preživlja noči ob preštevanju svojega denarja: »In ko zraste luštkan kupček, / mu dam en srčkan lupček – pol pa spat.« Pa spet od začetka, saj mu misel, da se je pri štetju morda zmotil, ne dovoli zaspati. (Buldožer 1995)

Marsikaj nežnega, ciničnega ali pa motivno presenetljivega najdemo v ljubezni dotikajočih se pesmih t. i. kantavtorjev. Marko Breclj, sicer ustanovitveni član Buldožerja, v pesmi *Časopis* potem, ko je prebral vse novice, oglase in podlistke, pogleda še v ljubljene oči – in potoži: »Berem ti iz oči – mene v njih več ni.« (Breclj 1974a) V *Samih pravih stvarih* pa se posmehuje »pompu« družinske idiličnosti, za katero »se ne zmeni« »medved, ki spi na travi,« medtem ko »blage žene« »utrujene od sreče slone na rami« svojih ponosnih mož. (Breclj 1974b) Aleksander Mežek razume bolečino nesrečno zaljubljene najstnice Julije (Mežek 1980), Andrej Šifrer ugotavlja, da »lepa dekleta ljubijo barabe« (Šifrer 1981), Jani Kovačič šaljivo poseže v poimenovalno bogastvo ljubkovvalnih izrazov za spolne organe, ko se pohvali, da se je celo noč igral s »črno mucu« svoje punce (Kovačič 1988), Adi Smolar se v *Jaz sem izvisu* odloči, da bo – čeprav je žensk toliko »kot plevla« – zaradi slabih izkušenj z njimi raje ostal sam (Smolar 1997), Iztok Mlakar pa s posluhom za surovo nežnost toplo pripoveduje – v glavnem v primorščini – o ljubezenskem življenju preprostega človeka in nekdanih rodov (Mlakar 1992).

V besedilih punka, ki je bil v zgodnjih osemdesetih letih prejšnjega stoletja na Slovenskem precej zastopan, je ljubezenskost po pričakovanju v senci družbenokritičnih besedil, je pa prav v tem kontekstu postala tudi nosilka sicer v zabavnoglasbenih besedilih težko predstavljive teme, nacionalizma: v skladbi skupine Kuzle *Vahid* fant z bosanskim imenom ni zaželen pri očetu svoje ljube. Jasno mu je, zakaj je tako: »[K]er nis'm tak, kot je on.« (Kuzle 1982) Pesemski subjekt komada *O moja punca* skupine Via ofenziva oz. njenega vokalista Esada Babačiča pa do ljubezni

ne pride, ker zanjo očitno nima časa ali volje zaradi vpetosti v delovni urnik, ki se ne ozira na naravne cikle: »Prišla je pomlad, toda ne ljubezen. / Prišel bo ponedeljek za v tovarno.« Klic pomladi rezultira v grobo vulgarni napovedi: »O moja punca, spet bom *fukal* goro. / O moja punca, spet bom *drkal* goro.« (Via ofenziva 1983) Nadaljnja radikalizacija alienativne razosebljenosti na polju ljubezenskosti je najbrž možna le še kot zgolj mehanična brezčustvenost, kakršno izkazujejo glasbeno-vizualni izdelki novovalovsko darkerske skupine Borghesia, mdr. *Ni upanja, ni strahu*. (Borghesia 1987) S tem pa stopimo že tudi na polje manipulativnosti, ki jo – a zelo malo v slovenščini – ves čas tematizira najbolj znani (poleg Avsenikov) slovenski glasbeni kolektiv, skupina Laibach. Vse, kar sledi, tudi sporočilnost hip-hopa oz. rapa in ostalih sodobnih glasbenih žanrov, je bolj ali manj ponavljanje in variiranje doslej predstavljenih tematskih razmerij in motivov.

Besedila slovenske zabavne glasbe ponujajo marsikaj, tudi če nas zanima le njihov **jezik**. Zajemajo vse jezikovnozvrstno bogastvo slovenščine, od najzlahtnejšega poetičnega izražanja do najbolj pouličnega slengovskega in vulgarnega besedišča. So jezikovno ogledalo kulturnih in časovnih sprememb, zato ponujajo na eni strani časovne osi v *Mandolini*, prvi zmagovalki festivala Slovenska popevka, za današnji občutek zastarevala visoko stilizirana deležja na -e (misli *polete*, zvoki *izzvene*), nato npr. kar v naslovu albuma heavy metal skupine Pomaranča iz leta 1995 prav nič nežno intimno zvoneč moderni frazem *dati se dol* (Pomaranča 1995), ob vstopu v aktualno tisočletje pa tudi vulgarizmom domala povsem odprt jezik sodobnih raperjev (Klemen 2000).

Literatura

- DOMICELJ, Tomaž, 2012: Dušan Velkaverh. *Dušan Velkaverh: Popevke* (5 CD).
- HANC, Marjana, 2012: Zimzelene skladbe odkrivajo nove generacije. *Delo*, 3. 4. 2012.
- JURC, Ana, 2009: »Moje življenje je pesem«. (E. Viler). *MMC - Multimedijški portal RTV Slovenija*, 13. 6. 2009. <http://www.rtvlo.si/kultura/glasba/moje-zivljenje-je-pesem/205212>
- LAVŠ, Katarina, 2006: *Marjana: zvezde padajo v noč* (M. Deržaj). Ljubljana: Sanje.
- MEHLE, Borut, 2016: Oto Pestner: Ko poješ, se moraš počutiti udobno. *Dnevnik*, 31. 12. 2016.
- MENART, Mojca, 2012: *Zlati jubilej slovenske popevke. 50 let – 50 popevk* (CD).
- Slovenska popevka*: https://sl.wikipedia.org/wiki/Slovenska_popevka, 5. 5. 2017.
- STANKOVIČ, Peter, 2013: Kaj pa pop? Zgodovina in zgodovine slovenske popularne glasbe. *Družboslovne razprave* 29/72. 65–84.
- ŠTAMCAR, Miha, 2001: Pesnik med popevkari. (G. Strniša). *Mladina* 31/2001.
- ŠTAMCAR, Miha, 2003: Trubadurji in uporniki. (Kantavtorji). *Mladina* 35/2003.
- ŠTAMCAR, Miha, 2005: Jesen poletne noči. (M. Deržaj). *Mladina* 4/2005.
- ŠTAMCAR, Miha, 2006: Majda Sepe 1937–2006. *Mladina* 16/2006.
- ŠTAMCAR, Miha, PIRC, Vanja, 2005: Zlata leta neke popevke. *Mladina* 36/2005.
- ŠUTEJ ADAMIČ, Jelka, 2015: Elza Budau: »Pesniški ogenj v meni je dogorel«. *Delo*, 29. 6. 2015.
- TURNŠEK, Roman, 2009: Elda Viler. *Rajska ptica* (CD + DVD).
- VELKAVERH, Dušan, 1999: Mladi levi. *Mladi levi: Antologija* (CD).
- ŽOLNIR, Nevenka, 2012: Slovenska popevka: To ni bil festival, temveč pravo gibanje! *Delo*, 21. 06. 2012.

Viri

- AMBROŽ, Berta, 1965: *Luči Ljubljane* (J. Privšek/S. Makarovič).
- BAZAR, 1984: *Portorož 1905* (D. Kocjančič/D. Mislej).
- BELE VRANE, 1969: *Na vrhu nebotičnika* (J. Robežnik/G. Strniša).
- BONČINA-BENČ, Janez, 1974: *Maja z biseri* (J. Robežnik/D. Velkaverh).
- BORGHESIA, 1987: *Ni upanja, ni strahu* (A. Ivančič).
- BRECELJ, Marko, 1974a: *Berem časopis* (M. Breclj, ar. Bojan Adamič).

- BRECELJ, Marko, 1974b: *Same prave stvari* (M. Breclj, ar. Bojan Adamič).
- BULDOŽER, 1995: *Denarčke štejem* (B. Bele/B. Činč).
- CVETEŽAR, Jelka, ok. 1955: *Ko boš prišla na Bled* (B. Adamič/F. Milčinski).
- DERŽAJ, Marjana, 1962: *Zemlja pleše* (M. Sepe/G. Strniša).
- DERŽAJ, Marjana, 1964: *Poletna noč* (M. Sepe/E. Budau).
- DERŽAJ, Marjana, 1965: *V Ljubljano* (A. Soss/S. Makarovič).
- DERŽAJ, Marjana, 1968: *Ptičje strašilo* (M. Sepe/E. Budau).
- DOMICELJ, Tomaž, 1978: *Jamajka* (T. Domicelj).
- FALK, Marjetka, 1975: *On je rekel Sonce* (D. Žgur/D. Velkaverh).
- FLISER, Edvin, 1973: *Leti, leti, lastovka* (B. Kovačič/G. Strniša).
- GROS, Tatjana, 1973: *Zato sem noro te ljubila* (J. Privšek/M. Košuta).
- HABERL, Ditka, 1976: *Samo nasmeh je bolj grenak* (J. Privšek/E. Budau).
- HABERL, Ditka, 1985: *Nad mestom se dani* (J. Privšek/D. Velkaverh).
- HAZARD, 1981: *Kopalnico ima?* (S. Mihelič/T. Gašperič).
- HORVAT, Anika, 1996: *Lahko noč, Piran* (M. Legovič/D. Mislej).
- KLEMEN, Klemen, 2000: *Keš pičke* (K. Klemen).
- KOREN, Braco, 1971: *Ptica vrh Triglava* (J. Robežnik/D. Velkaverh).
- KOVAČIČ, Jani, 1988: *Moja punca ima črno muco* (J. Kovačič).
- KRESLIN, Vlado, 1980: *Dan neskončnih sanj* (A. Strajnar/D. Velkaverh).
- KUZLE, 1982: *Vahid* (D. Kaurič).
- LAČNI FRANZ, 1983: *Bela simfonija* (O. Rimele/Z. Predin).
- LAČNI FRANZ, 1984: *Naša Lidija je pri vojaki* (Z. Predin).
- LAČNI FRANZ, 1986: *Čustveno stanje mlade krave, druge največje slovenske živali* (Z. Predin).
- LAČNI FRANZ, 1987: *Čakaj me* (Z. Predin).
- LEVSTIK, Katja, 1963: *Orion* (J. Robežnik/G. Strniša).
- MANCINI, Stane, 1962: *Mandolina* (V. Stiasny/L. Svetek).
- MARTIN KR PAN, 1985: *Njen trenutek prihaja* (A. Klinar/V. Kreslin).
- MEŽEK, Aleksander, 1980: *Julija* (A. Mežek).
- MLADI LEVI, 1968: *Oda Ireni* (T. Habe/D. Velkaverh).
- MLADI LEVI, 1969: *Zaznamovan* (S. Pirc/D. Velkaverh).
- MLAKAR, Iztok, 1992: *Vandima* (I. Mlakar).
- MOJZER, Ivo, 1976: *Ti si rekla Sonce* (F. Booth, ar. D. Žgur/D. Velkaverh).
- NIPIČ, Alfi, 1970: *Štajerc* (B. Rodošek).
- NIPIČ, Alfi, 1971: *Silvestrski poljub* (J. Privšek/D. Velkaverh).
- PEPEL IN KRI, 1975: *Dan ljubezni* (T. Hrušovar/D. Velkaverh).
- PEPEL IN KRI, 1976: *Kot nekdo, ki imel me bo rad* (N. Kipner, ar. T. Hrušovar/D. Velkaverh).
- PEPEL IN KRI, 1977: *Dekle iz zlate ladjice* (T. Hrušovar/D. Velkaverh).
- PESTNER, Oto, 1972: *Mati, bodiva prijatelj* (J. Privšek/D. Velkaverh).
- PESTNER, Oto, 1977: *Vrača se pomlad* (S. Štingl/E. Budau).
- POMARANČA, 1995: *Takoj se dava dol* (Pomaranča).
- PREDIN, Zoran @ Mar Django Quartet, 1999: *Maribor je nor* (Z. Predin).
- RUDOLFOVO, 1976: *Grem domov v Novo mesto* (Rudolfovo/D. Volk).
- SEPE, Majda, 1972: *Med iskrenimi ljudmi* (M. Sepe/D. Velkaverh).
- SMOLAR, Adi, 1997: *Jaz sem izvisu* (A. Smolar).
- SRCE, 1973a: *Gvendolina* (J. Bončina/D. Velkaverh).
- SRCE, 1973b: *Spomin* (J. Bončina/J. Kenda).
- SRŠEN, Eva, 1970: *Pridi, dala ti bom cvet* (M. Sepe/D. Velkaverh).
- ŠIFRER, Andrej, 1981: *Lepa dekleta* (A. Šifrer).
- ULTIMAT, 1982: *Moški čaj* (M. Bogataj).
- VIA OFENZIVA, 1983: *O moja punca* (Via ofenziva/E. Babačič).
- VICTORY, 1999: *Zelena dežela* (M. Vlahovič/B. S. Kralj).
- VILER, Eida, 1967: *Vzameš me v roke* (M. Sepe/M. Košuta).

Robert Kuret

Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.123–126

»Hočem dobiti Sonjo nazaj ... Tajsijevo Sonjo.« Ljubezen, ljubosumje in mimetična želja v Zupanovem romanu *Potovanje na konec pomladi*

Glavno vprašanje pri analizi *Potovanja na konec pomladi* Vitomila Zupana bo, kako ženski liki za pripovedovalca, profesorja slovenščine, sploh postanejo objekti ljubezni. Pri odgovoru na to vprašanje si bomo pomagali s teorijo mimetične želje Reneja Girarda, ki mu je vodilo predstavljalo vprašanje, kako nek objekt postane objekt želje. Pri tem bom ob koncu prepoznal elemente psihoanalize iz Lacanovega spisa *Pomena falosa* in teorije ljubosumja, ki ga je kot modifikacijo mimetične teorije razvil Jean-Pierre Dupuy.

mimetična želja, model želje, objekt želje, ljubosumje, ljubezen

The main question with regard to analysis of Vitomil Zupan's *Potovanje na konec pomladi* (Journey to the End of Spring) is how to the narrator, a Slovene teacher, female figures become objects of love. An answer can be found with the help of Rene Girard's theory of mimetic desire, which attempts to deal with how an object becomes an object of desire. Help can also be offered by elements of psychoanalysis from Lacan's essay *On the Signification of the Phallus* and the theory of jealousy which Jean-Pierre Dupuy developed as a modification of mimetic theory.

mimetic desire, model of desire, object of desire, jealousy, love

Profesor iz Zupanovega *Potovanja na konec pomladi* ljubi blazno, prisrčno, totalno, globoko, idealno. Vsaj tako trdi. V romanu so njegove intenzivne ljubezni deležne tri ženske: Sonja, njegova žena, Jakobina, ljubica njegovega dijaka Tajsija, in Barbara, žena nekega starinarja. Zato nam bo vodilo predstavljalo vprašanje: kako se zgodi ljubezen? Oz. natančneje: kako te tri ženske postanejo objekti ljubezni? A preden nadaljujemo, parafrazirajmo Carverja in se vprašajmo, o čem sploh govorimo, ko govorimo o ljubezni.

Vsaj v primeru *Potovanja* govorimo o želji, o dinamiki želje. Zato je vprašanje, kako nekdo postane objekt ljubezni, pravzaprav le druga oblika vprašanja, kako nek objekt sploh postane objekt želje. To pa je bilo ključno vprašanje, s pomočjo katerega je Rene Girard v analizi literarnih del razvil teorijo mimetične želje. (Girard 1976: 219)

»Zelo rad bi bil Tajsij.« S to povedjo neimenovani profesor slovenščine začne svojo pripoved. Kot da bi Zupan že imel v mislih Girardovo mimetično teorijo. Girard je namreč trdil, da objekt želje ni želen spontano oz. zaradi nekih svojih inherentnih lastnosti, ampak je želen, ker ga želi nekdo drug. To seveda ni kdorkoli, ampak nekdo, ki subjektu predstavlja vzor. Je drugi, ki bi mu bil subjekt rad podoben. Ta drugi, ki ga Girard imenuje model želje oz. mediator, je osrednja figura mimetične želje. Profesor že s prvo povedjo romana svojega dijaka Tajsija prizna za model želje. Tajsij je drzen, kljubovalen, živi intenzivno, kljub njegovi neugnanosti ga imajo vsi radi, predvsem pa v pisateljskem talentu prekaša profesorja. Da bi profesor postal kot Tajsij, se bo po Girardu njegova želja usmerila tja, kamor se bo usmerila Tajsijeva.

Profesor tako v svoje zdolgočaseno življenje in v svoj zakon, v katerem je žene Sonje že do grla sit, pripelje Tajsija. V njem razvnema željo do Sonje, s čimer stori dvoje: ko vidi Tajsijevo strast, s tem okrepi lastno željo do nje, obenem pa svoj občudovani model postavlja v podrejen oz. premagan položaj, saj je Tajsij le dijak, profesor pa je s Sonjo poročen. Tajsij je tako lahko le v vlogi izključenega zaljubljenca, ki profesorju zavida njegovo ženo. A premagani Tajsij kljub vsem svojim prednostim seveda ne bi mogel dolgo ostati občudovani model.

Girard trdi, da želi subjekt postati (kot) občudovani model, zato si bo želel tisto, kar občudovani model želi oz. ima. (Girard 2016: 283–284) A med želeti in imeti je ogromna razlika, ki pa je ne razdeli. Ta postane vidna pri analizi *Potovanja*. Če si model želi objekt, potem je vektor njegove želje usmerjen proti objektu. Kaj pa kadar model objekt ima? Kaj pomeni imeti, če ne govorimo o neživem objektu, ampak o živi osebi? Tu postavljam tezo, da imeti drugega pomeni vektor njegove želje usmeriti proti sebi. Pomeni drugemu predstavljati točko, kamor je usmerjen vektor njegove želje. Zato se lahko Tajsij kot polnokrven model vzpostavi šele, ko profesor opazi Sonjino reakcijo nanj oz. ko vidi, da je Tajsij prebudil Sonjino zanimanje, Sonjino strast. »Smehljaj sem se, dokler nisem opazil, kako zamolklo se Sonja smeje, kako se ji svetijo oči in kako se pregiba v bokih.« (Zupan 1985: 46)

Kot dokaz lahko opravimo miselni eksperiment in si predstavljamo alternativni scenarij: profesor pripelje Tajsija do svoje žene, a ji Tajsij ne vzbudi nikakršnega zanimanja, vektor njene želje miruje. V tem primeru Tajsij ne more dokončno postati občudovani model, tisti, čigar identiteto bi profesor želel prevzeti, saj je Tajsij v boju za Sonjino željo že v izhodišču premagan. To, da Tajsij uspe usmeriti Sonjino željo nase, je zadnje dejanje v vzpostavitvi Tajsija kot modela.

Da bi Sonja zopet postala zaželena, jo mora Tajsij imeti. To pomeni, da se mora vektor njene želje obrniti proti Tajsiju oz. da mora Tajsij vektor njene želje fiksirati nase. Tako se zgodita dve stvari: Sonja postane objekt želje za profesorja, Tajsij pa njegov model.

Tako lahko prek *Potovanja* še enkrat premislimo zasnovo samega modela želje. Girard namreč ne razloži, kaj točno je tisto, kar modelu daje superiorno bit, polnost in samozadostnost, ki mu jih zavida subjekt in zaradi katerih ga subjekt sploh ustoliči kot svojo idealno identiteto. Prav prek *Potovanja* lahko uvidimo, da so ključen element občudovanega modela pravzaprav občudujoči pogledi oz. vektorji želje, ki so uprti vanj. Tako se kot eden ključnih elementov postajanja (kot) model pokaže subjektovo preusmerjanje teh občudujočih pogledov in vektorjev želje objekta z modela nase.

Ko Tajsij očara Sonjo, se kar nekaj stvari zgodi prvič, kar kaže na to, da se menjajo koordinate profesorjevega sveta: profesor prvič obišče Sonjo v spalnici, prvič se mu prebudijo strastna čustva do nje, ki nihajo od ljubezni do sovraštva, in prvič odide k Tajsiju na obisk. Prav na tem obisku se Tajsij, ki ga je profesor do takrat poznal zgolj pod njegovim pravim imenom, Maks Vernik, vzpostavi s svojim nadimkom – Tajsij. Na tem obisku profesor spozna tudi Tajsijevo ljubico Jakobino, za katero mu Tajsij med drugim pove: »Toda videl boš, da me blazno ljubi. Veruje v moj genij.« (Zupan 1985: 71) Jakobino Tajsij torej ima, zato nujno postane profesorjev objekt želje.

Ko profesor želi osvojiti Jakobino, se obnaša popolnoma enako, kot se je Tajsij obnašal do Sonje. Prav dobesedno ponavlja Tajsijeve geste in izraze. Jakobini prižiga cigarete, tako kot jih je Tajsij Sonji, Jakobino povoha, kot je Tajsij Sonjo, in ji obljublja, da bo zanjo napisal genialna umetniška dela, kot je Tajsij obljubljaj Sonji. Njegova identifikacija z občudovanim modelom postane

tako popolna, da deluje, kot da se je profesor povsem umaknil in kot da prek njega govori le še Tajsji. Ta pojav je Girard imenoval demonija. (Girard 1997: 106) S tem profesor Tajsija prizna za svoj občudovani model, ki mu predstavlja idealno identiteto.

Če profesor postane kot Tajsji, pridobi Jakobino, in če pridobi Jakobino, postane kot Tajsji. Profesor torej postaja Tajsji na dveh ravneh, v dveh smereh. V prvem primeru postane Tajsji, ker se mu zdi, da bo le tako pridobil Jakobinino željo: v govoru in obnašanju se transformira v Tajsija. Če ve, da Jakobina ljubi Tajsija, potem bo ljubila njega, če bo tudi sam postal (kot) Tajsji. V drugem primeru pa postane Tajsji, ker zaseda njegovo mesto v strukturi. Če je bil prej vektor Jakobinine želje obrnjen proti Tajsiju, se zdaj obrača proti njemu: subjekt postane občudovani model tako, da si pridobi modelove objekte. Postajati (kot) model in pridobivati objekt sta procesa, ki potekata hkrati.

S tem pa pridemo do prepleta mimetične teorije in psihoanalize. Če je pri mimetiki bistvo, da želi subjekt postati kot model, zato tudi želi pridobiti tisti objekt, ki si ga lasti model, pa je pri psihoanalizi ravno obratno: če si subjekt želi pridobiti objekt, mora postati kot tisti, h komur je usmerjena pozornost objekta. Tako lahko beremo Lacanov spis *Pomen falosa*. Če je želja drugega, ki jo subjekt želi pridobiti, usmerjena v tretjega, potem subjekt oblikuje svojo identiteto po tem tretjem, želi postati (kot) ta tretji, saj računa, da bo tako pridobil željo drugega/objekta. (Lacan 1994: 240) Psihoanaliza postavi mimetiki vprašanje: kateremu pogledu želi subjekt ustrezati z identiteto, ki jo oblikuje po modelu/idealnem jazu? S tem tudi razkrije pomembno vlogo, ki jo ima objekt pri vzpostavitvi modela. Če pri mimetiki model določi objekt, pri psihoanalizi objekt določi model. Model in objekt krožno porojevata drug drugega.

Po epizodi z Jakobino se profesor za nekaj časa loči od Tajsija, nato pa začne obiskovati Barbaro, ženo nekega starinarja. Za Barbaro je sicer slišal že prej, a pravi sprožilec zanimanja zanjo mu ponudi Sonja, ko mu pove, da ima Barbara ogromno afer z mladimi umetniki. Profesor pa v svoj nov odnos hitro zopet zvabi Tajsija.

Njegov namen je jasen: Tajsija želi navdušiti za Barbaro, kot je to počel že s Sonjo, ter tako povzročiti, da se bo Barbarin vektor želje usmeril v Tajsija. Tako se bo Barbara vzpostavila kot objekt profesorjeve želje, saj bo lahko tekmoval za njeno željo in jo zopet preusmerjal nase. »Barbara – to ime mi pomeni prav malo. Njena najbolj živa podoba je tista, ki zapeljuje Tajsija.« (Zupan 1985: 147)

Boj za ljubezensko naklonjenost je boj za premoč nad občudovanim modelom – rivalom. Lahko sklenemo, da je intenzivnost profesorjevega občudovanja Tajsija in njegova vzpostavitev Tajsija kot model želje odvisna od tega, kako močno uspe Tajsiju pritegniti Barbarin vektor želje. Obenem pa se Barbara vzpostavi kot objekt profesorjeve želje, v kolikor jo Tajsji ima. Zato tudi ne moremo reči, da subjekt pripelje občudovani model v odnos, ampak da se občudovani model vzpostavi šele v odnosu samem.

Ko profesor fantazira o erotičnem poigravanju Barbare in Tajsija, ki ga sam opazuje izza priprtih vrat, pravzaprav pridemo do uvida, na katerem je Dupuy (2016: 54) osnoval svojo modifikacijo teorije mimetične želje v teorijo ljubosumja: ultimativni ojačevalec želje ni zgolj objekt, ki določi model, ali zgolj model, ki določi objekt, ampak skupnost modela in objekta, v tem primeru skupnost Barbare in Tajsija, ki profesorja izloča.

Taka izločujoča skupnost je bila prisotna že v prejšnjih dveh odnosih: če profesor potrebuje Tajsija ne zgolj kot nekoga, ki bo Sonjo želel, ampak jo tudi imel, potem za svojo željo potrebuje skupnost, iz katere bo sam izključen, saj bo Sonjin vektor želje usmerjen proti Tajsiju, Tajsijev vektor želje pa proti Sonji. To je v neki točki ugotovil tudi Girard (1977: 67): kar subjekt želi, ni drug moški kot model ali druga ženska kot objekt, ampak nek združen, samozadostni, narcisistično zaprti par, iz katerega je sam izključen.

Profesor v svoje odnose stalno vpeljuje Tajsija: želi si, da Tajsij z izbrano žensko tvori zaprto skupnost, iz katere bo sam izključen, saj bo prav ta izključenost generirala njegovo željo oz. ljubezen, ki po proustovsko postane neločljiva od ljubosumja. Še več: ljubosumje, ki po Dupuy pomeni izključenost iz srečne skupnosti dveh, je v *Potovanju na konec pomladi* večino romana sam pogoj profesorjeve ljubezni. Ljubosumje ima obliko izključitve, ustvarja torej manko in posledično željo. In če ljubezen razumemo kot željo po objektu, se krog sklene. Dupuy (2016: 61) kot paradigmatičen primer ljubosumja izpostavi Don Juana, ki je opazoval srečno unijo moškega in ženske, iz katere je bil sam izločen, kar je povzročilo, da se je njegova ljubezen rodila iz ljubosumja. V *Potovanju* pa vendarle ne gre zgolj za Dupuyevo ljubosumje, saj profesor v določenem delu romana Tajsija občuduje in z vedenjem odkrito izraža, da je Tajsij tudi njegov občudovani model/idealni jaz, saj predvsem na nivoju jezika povsem prevzame Tajsijevo govorico, npr. pri zapeljevanju njegove ljubice Jakobine.

V *Potovanju* torej najdemo vse tri oblike želje: mimetično, psihoanalitično in ljubosumno. V mimetiki model določi objekt (kdo hočem postati preko zelenega objekta?) in v psihoanalizi objekt določi model (čigavo ljubezen želim pridobiti s posnemanjem modelove identitete?), v *Potovanju* pa subjekt/profesor tudi sam izbere objekt za svoj model (Tajsija pripelje k Sonji in Barbari) in izbere objekt svojim objektom, torej model zase (v odnos s Sonjo in Barbaro vpelje ravno Tajsija, v njima zbudi željo do njega in tako želi še bolj postati kot on). Subjekt torej v določenem delu sam izbere, kateri objekt si želi intenzivneje želeči in kateri model/identiteta si želi intenzivneje postati. Tako pravzaprav sam skonstruira zaprto skupnost, iz katere je (samo)izločen in tako spodbuja svojo željo, ki ima strukturo ljubosumja.

Literatura

DUPUY, Jean-Pierre, 2016: *La jalousie*. Paris: Seuil.

GIRARD, Rene, 1976: *Deceit, Desire and the Novel*. Baltimore: John Hopkins University Press.

GIRARD, Rene, 1988: »*To double business bound*«. Baltimore: John Hopkins University Press.

GIRARD, Rene, 1997: From Mimetic Desire to the Monstrous Double. Timothy Murray (ur.): *Mimesis, masochism, & mime: the politics of theatricality in contemporary French thought*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

GIRARD, Rene, 2016: *Things Hidden Since the Foundation of the World*. London: Bloomsbury Academic.

LACAN, Jacques, 1994: *Spisi*. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo.

ZUPAN, Vitomil, 1985: *Potovanje na konec pomladi*. Zagreb: Globus

Jernej Kusterle

Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.127–130

Estetika grdega v odnosu do ljubezni v poeziji Petre Kolmančič

Estetika grdega se v pesmih pesniške zbirke *P(l)ast za p(l)astjo* pojavlja tako v povezavi z občim kot tudi ljubezenskim motivno-tematskim okvirom. Znotraj zadnjega se kaže v simbolu srca ter v okviru treh tipov ljubezenskega odnosa: maternelska ljubezen, ljubezen do drugega (partnerja) in ljubezenski odnos lirskega subjekta do samega sebe, katerim lahko določimo elemente estetike grdega, kot so: vampirizem, strupenost, pošastnost in mazohizem.

estetika grdega, ljubezen, sodobna slovenska poezija

In the poetry book *P(l)ast za p(l)astjo* the aesthetics of ugliness appears in both a general and a love motif-thematic framework. Within the latter, it appears through the symbol of the heart and through three types of love relations: maternal love, love for someone else (partner) and the lyrical subject's love towards herself/himself. In these types of relations, elements of the aesthetics of ugliness can be determined, such as: vampirism, poisonousness, monsterism and masochism.

aesthetics of ugliness, love, contemporary Slovene poetry

1 Uvod

Sintagma *estetika grdega* sodi na področja filozofije, sociologije, antropologije ter literarne vede (oziroma vseh ved, ki se ukvarjajo s teorijo katerekoli umetnosti). Čeprav je bilo v preteklosti razumljeno, da je estetika grdega v antitetičnem razmerju z estetiko lepega (Rosenkranz 2015), Eco (2007) poudarja, da je to zgolj ena razsežnost pojma, saj je stvari, ki jih štejemo za grde, preveč in vse ne ustrezajo ideji nasprotja lepemu kot harmoniji, razmerju in celovitosti. Subjektivno naravo grdega, ki jo skušajo objektivizirati tako izkušnje kot znanje (npr. estetiko grdega lahko bolje presojuje tisti, ki so razgledani v umetnosti in teoretsko podkovani), konkretizira predvsem slovar z izrazi, ki jih Eco uvršča v grdo po sebi. Te obče entitete v jeziku, kjer sta označenec in označevalec v nedvoumnem razmerju do stvarnega grdega, gnusnega in odbijajočega, si s prenosom v umetniško delo, ki ima *a priori* estetsko funkcijo, pridobijo oznako estetike grdega. Gre za podoben proces, kot ga poznamo iz primera Duchampove *Fontane* (1917), pisoarja, ki mu je Duchamp s postavitvijo na umetniško razstavo odvzel pragmatično funkcijo ter jo nadomestil z estetsko. (Juvan 2000: 41)

2 Estetika grdega

Rosenkranz v *Estetiki grdega* (1853) grdo deli na: naravno grdo (rastline, živali, ljudje), duhovno grdo (mentalna šibkost, duševne bolezni, zlo) in umetniško grdo, Eco (2007) pa v svoji klasifikaciji obravnava: grdo po sebi (izločki, razpadajoča mrhovina, gnojne rane), formalno grdo (npr. organsko neskladje med deli celote, kar Rosenkranz opredeli kot naravno grdo) ter umetniško grdo. Sam vidim smisel v delitvi na: grdo po sebi, naravno grdo, duhovno grdo, umetniško grdo

ter fetišistično grdo (nov koncept, kamor bi lahko uvrstili prakse, ki znotraj sistema družbenih vrednot in izven konteksta vzbujajo občutek grdega in gnus).

2.1 Estetika grdega v odnosu do ljubezni

V slovenskem pesništvu estetika grdega stopa v odnos do ljubezni vsaj že pri Zoisovem prevodu Bürgerjeve *Lenore*, ki jo je nato prepesnil še Prešeren. V pesnitvi se mrtvi ljubimec vrne v svet živih po svojo nevesto, ki jo nato skozi shrljivo ozračje z grozljivimi podobami odpelje s seboj v podzemlje. Izviren primer odnosa med estetiko grdega in ljubeznijo najdemo npr. v Prešernovem *Uvodu h Krstu*, kjer so grozljive podobe boja med Črtomirom in Valjhunom posledica ljubezni do religije, ki pa je pri Črtomiru povezana z njegovo romantično ljubeznijo do Bogomile. Baudelaire je v *Rožah zla* (1857) npr. opeval romantično ljubezen do bolne muze in erotično ljubezen do velikanke ter njenih ogromnih nog. Pri tem je vplival tudi na slovenske moderniste, saj šele obdobje slovenske moderne vključi postopke, značilne za estetiko grdega, v svoj koncept, in sicer tako z dekadenco kot s simbolizmom. Ti se najizraziteje kažejo pri Cankarjevih *Dunajskih večerih* (1897: 51), kjer najdemo verze: »A tam iz črne teme vstaja / Obráz upál, umirajoč [...] In vele ustnice otožno, / Ljubezni polno govoré«. Predvsem pa so estetiko grdega za svoj namen prevertitve ustaljenih umetnostnih tokov izkoristili predstavniki zgodovinskih avantgard. Dane Zajc na primer v pesmi *Zemlja me bo ljubila* iz pesniške zbirke *Požgana trava* (1958) zapiše: »In ne boš mogla pomagati / mojim rokam, ki bojo razpadale. / In ne boš mogla obrisati prsti, / ki bo ležala na mojih ustnicah.« (Zajc 2008: 38) Vse našete primere slovenskega pesništva, ki združujejo estetiko grdega in ljubezen, ilustrativno prikaže slika P. J. Lyncha *Smrt in devica* (2010), kjer smrt v podobi padlega angela (Luciferja), upodobljenega kot okostnjak s krili, objema mlado in golo še živo žensko, s čimer avtor slikovno ponazori razmerje ljubezen : smrt.

2.2 Petra Kolmančič: *P(l)ast za p(l)astjo*

Pesniška zbirka *P(l)ast za p(l)astjo* je simbolično izšla na valentinovo leta 2014. To je že peta knjiga poezije Petre Kolmančič (*Luknja*, 1994; *Šus v glavo*, 1995; *Slina*, 1999; *Uvod v poželenje*, 2004). Zbirka je razdeljena na šest razdelkov: Včasih noč ostane še globoko v dopoldnevu, Govorice za posebne priložnosti, Temna snov, Metastaze bližine, Fuscum subnigrum ter Približevanje malinam. Besedilna zasnova že na ravni strukture umetniškega dela nakazuje temčno pesemsko atmosfero ter z naslovom *Metastaze bližine* eksplicitno napove estetiko grdega v povezavi lirskega subjekta z drugim.

2.3 Analiza pesmi skozi odnos med estetiko grdega in ljubeznijo

Naslov zbirke izvira iz pesmi *P(l)asti* in skladenjsko predstavlja pojasnjevalni pristavek: »odgrinjaš mu sebe, p(l)ast za p(l)astjo.« (Kolmančič 2014: 60), kjer lahko zasledimo dvojni pomen: 1. odgrinjati se plast za plastjo oziroma počasi in zapeljivo slačiti se (tako v telesnem kot duhovnem smislu), 2. odgrinjati past za pastjo oziroma razkrivati nevarnosti same sebe, pri čemer je ljubimec tisti, ki se reši ali ujame v past, kar je v pesmi neizrečeno in prepuščeno bralcu, da sam zapolni prazno prosto mesto.

Posamezne pesmi vsebujejo estetiko grdega v okviru *nadrealističnih* (»Otrebila plevel iz las, izpod pazduh in mednožja« (Kolmančič 2014: 39; Vstajenje)), *fantastičnih* (»vsak večer umreš v sanje o njem, / vsako jutro iz semena tvojega trupla požene nova ptica.« (prav tam: 47; Jata)), *grozljivih* (»Počasi, a suvereno prodira v prostore, / kjer si jaslice mehko postlala / svojim najbolj ranljivim pošastim.« (prav tam: 60; P(l)asti)), *demoničnih* (»lahko si marsikaj, ko se ti gosta tema zavleče v srce. / Lahko si marsikdo; le poglej svojo rogato senco, / ki neučakano tolče s kopiti.« (prav tam: 9; Mar si, mar sem, mar tu, mar tam?)), *eksistencialnih* (»Pomisliš: nimamo korenin, le te sive sence, / prilepljene na površine stvari.« (prav tam: 85; Vajang kult)), *dekadentnih* (»Reči so spet razpadle / in kaj nisi razpadla tudi ti / na dvoje, / na troje? // Na dvoje, v dve na stečaj odprti rani, / ki loputata v gluho noč. / V dve, ki se bosta spet / zarasli v brazgotino, vate.« (prav tam: 70; Razdalje)) ter nenazadnje *ljubezenskih* (»srce je bilo zaraščeno, očistila si ga« (prav tam: 39; Vstajenje)) podob.

Ljubezen se v pesmih pojavlja kot simbol srca (»Katero svojih teles boš tokrat utelesila / v srh in trepet? Katero svojih nagačenih src / animirala v blodni drget?« (prav tam: 39; Vstajenje)), »Okrog ustnic pa prhuta kolibri in z ukrivljenim kljunom, / specializiranim za tvoje grlo, srka utekočinjeno / substanco srca.« (prav tam: 15; Nočni vid)), izraža pa se tudi znotraj treh tipov ljubezenskega odnosa, in sicer kot materinska ljubezen, ljubezen do drugega (partnerja) in ljubezenski odnos lirskega subjekta do samega sebe. Vsem trem tipom lahko določimo elemente estetike grdega: vampirizem, strupenost, pošastnost in mazohizem.

2.3.1 Materinska ljubezen

Materinska ljubezen se v pesmih pojavi do tujega (»Že pri sedmih si začela zagrizeno ljubiti, / mlajša brata in otroci sosedov so se nenehno motili / in te klicali *mama*. / Ti si jim z bombažnimi robčki čistila zamašena odvode srca / in z vatiranimi paličicami odmrlo snov duše.« (Kolmančič 2014: 91; Gule daž)) in lastnega otroka (»V zakotju cvili mala bela dlakava žival. / Razpoke se odpirajo, pripustiš jo k sebi. / Vzameš jo vase kot kanja svojo mrhovino. / Gleda te labilno in drgetajoče.« (prav tam: 23; Svetovi)). Estetika grdega se v prvem primeru kaže na ravni ljubezni in duha, v drugem primeru pa na ravni pošastnosti.

Najbolj izrazita in groteskna podoba se pokaže v pesmi Hostija, kjer materinski odnos preide v vampirizem, a se z zavestno odločitvijo na koncu vrne v prvotno stanje: »Zalotiš se včasih, da poljubljaš svojega otroka / in prideš do točke, ko se ustnice razprejo / in zobje zasadijo v nezrelo meso; / najprej nežno, pohlevno, / a potem vedno pride trenutek, ko želiš ugrizniti, použiti – / saj ta človeški sadež je tvoj, / vzklil in zrasel je iz zemlje in gnoja tvojega mesa – / zato ga želiš vrniti k sebi, vzeti vase, požreti.« (prav tam: 94)

2.3.2 Ljubezen do drugega (partnerja)

Pri partnerski ljubezni zasledimo elemente estetike grdega, kot so: *strupenost* (»lahko te zbodejo njegove najbolj strupene bilke, / pa ti ne bo nič, ker si zanje protistrup« (Kolmančič 2014: 60; P(l)asti)), *pošastnost* (»Pošast ljubezni je mirno spala ob vaju, / mislila sta, da bo vedno tako.« (prav tam: 70; Razdalje)), *dvoživke* (»Mehko sta si postlala na gladini jezera / in endemični jezerski pupki so vaju grizljali v sanje.« (prav tam: 80; Pupki)) ter *mazohizem* (»Najprej se božata [...] Potem se

stiskata [...] Potem se tolčeta [...] Potem zarežeš najprej ti in povrhnjica se razpre; / vidiš, da je pod kožo mnogokraten / in da se lahko tudi vsa njegova okostja / poljubno sestavljajo v nove kombinacije. // Potem zareže on, / zacveti rdeče meso, priteče kvašena kri. / Nežno na otip poboža razjede, bule, zasevke / in ostale simptome / zadnjega / stadija / bližine.« (prav tam: 69; Metastaze).

2.3.3 Ljubezenski odnos lirskega subjekta do samega sebe

Že v Šalamunovem *Pokru* (1966) najdemo izrazit primer t. i. anti-narcisa, lirskega subjekta, ki se je vdal v usodo; »Iz dolgih žeblijev / si varim ude novega telesa. / Iz starih cunj bo drobovje. / Nagniti plašč mrhovine / bo plašč moje samote. / Oko si izderem iz globine močvirja. / Iz prežrtih plošč gnusa / si bom postavil kolibo.« (Šalamun 2000: 21) Estetika grdega se podobno kaže v pesmi Petre Kolmančič Ena v nič, in sicer pri negativnih opisih bistva lirskega objekta (npr. krvava izložba notranjih organov, črna kri, črno srce), ki ga lahko s pomočjo verza »Ti, petrakolmančič v petrikolmančič petrekolmančič« (Kolmančič 2014: 79) povežemo z avtorico samo. S tem pride hkrati tudi do zabrisa meje med avtorico in lirskim subjektom. Vendar se za razliko od predhodne pesmi ljubezenski odnos lirskega subjekta do samega sebe tu kaže kot *vztrajanje* (»Ti, ki se kljub vsemu ne vdaš« (prav tam: 79)), *boj* (»Na zunaj trdna in nepremakljiva, / ki se navznoter ves čas podira.« (prav tam)) in *upanje* (»Reciva temu ... / (nedokončana pesem).« (prav tam)).

3 Sklep

Poteze estetike grdega, ki pomeni težnjo po transformaciji estetskega učinka na podlagi tistega, kar je meščanska estetika lepega izvrgla kot neprimeren predmet ali formo reprezentacije, se pojavljajo že v slovenski klasični poeziji, izraziteje pa zaznamujejo pesništvo 20. ter 21. stoletja. Zdi se, da je sedanje obdobje t. i. eklekticizma podvrženo užitku v grdem, ki se lahko kaže tako skozi zdrave (ko se grdo upravičuje kot relativna nujnost znotraj celote umetniškega dela in je nevtralizirano z lepim) kot tudi patološke (ko je doba fizično in moralno izprijena, nemočna za dojemanje resnične, a enostavne lepote, še vedno pa si želi uživati v umetnosti) načine. Primer zdravega načina lahko opazujemo v obravnavani pesniški zbirki Petre Kolmančič *P(l)ast za p(l)astjo*, medtem ko se kot izrazit primer patološkega načina kaže pesniška zbirka *Poezija za avtomehanike* Blaža Iršiča, kjer avtor v pesmi Bog zapiše: »Ko sem osamljen in se mi ne da drkat, / razmišljam. / Potem ponavadi vseeno drkam.« (Iršič 2016: 48), ob čemer se zdi, da niti telesne tekočine niti akcije, ki pripeljejo do njih, ne predstavljajo več tabuja oziroma celo zabavajo.

Viri in literatura

- CANKAR, Ivan: *Erotika* (elektronska knjiga). Uredil Franko Luin. Zbirka Beseda. Založba Omnibus.
- ECO, Umberto, 2008: *Zgodovina grdega*. Prevedla Maja Novak idr. Ljubljana: Modrijan.
- IRŠIČ, Blaž, 2016: *Poezija za avtomehanike*. Ljubljana: LUD Literatura.
- JUVAN, Marko, 2000: *Vezi besedila*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- KOLMANČIČ, Petra, 2014: *P(l)ast za p(l)astjo*. Maribor: Založba Pivec.
- ROSENKRANZ, Karl, 2015: *Aesthetics of Ugliness – A Critical Edition*. Prevedla Andrei Pop in Mechthild Widrich. New York: Bloomsbury Publishing.
- ŠALAMUN, Tomaž, 2000: *Poker*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ZAJC, Dane, 2008: *V belo (zbrane pesmi)*. Knjižna zbirka Beletrina. Ljubljana: Študentska založba.

Nuša Ščuka

Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.53.131–134

Spolno občutljiva raba jezika v spontanem formalnem javnem diskurzu

Prispevek se osredotoča na spolno (ne)občutljiv jezik, ki ni seksističen sam po sebi, temveč je takšna njegova raba. Diskriminacija izhaja iz širšega konteksta, v katerem se kaže neenakost in neenakopravnost med ženskami in moškimi. Temeljni pojmi prispevka so diskurz, analiza diskurza ter kritična analiza diskurza kot pristop k analizi. Poseben poudarek je namenjen spolno občutljivi rabi jezika v slovenščini in njenim problematičnim kategorijam, izpostavljeni sta predvsem dve. S pomočjo KAD je v raziskavi opravljena analiza štirih pogovornih oddaj Polnočni klub. Analiza služi ugotavljanju razlik med voditeljema, moškim in žensko, pri stereotipnem vedenju do gostov in pri uporabi spolno (ne)občutljivega jezika.

spolno občutljiva raba jezika, spontani formalni javni diskurz, kritična analiza diskurza, slovenščina, problematične kategorije

The paper focuses on gender (in)sensitive language, which is not in itself sexist, but which becomes so through the way it is used. Discrimination arises from a wider context in which inequality between men and women arises. The basic concepts applied are discourse, discourse analysis and critical discourse analysis. Particular emphasis is paid to the gender sensitive use of language in Slovene and two of its problematic categories. A critical discourse analysis of four broadcasts of the discussion programme Polnočni klub (Midnight Club) is carried out. The analysis serves to identify the differences between male and female presenters with regard to stereotypical behaviour towards guests and the use of gender (in)sensitive language.

gender sensitive language use, spontaneous formal public discourse, critical discourse analysis, Slovene, problematic categories

1 Uvod

Spolno občutljiva raba jezika je danes aktualna tema v jezikoslovju in tudi v širšem kontekstu feminističnih in drugih študij, saj raziskovalci opozarjajo na razlike med moškimi in ženskami, ki se kažejo tudi v jeziku. Vsak posameznik si v družbi ustvarja svojo identiteto. Pri določanju spolnih vlog je še vedno bolj upoštevan biološki kot pa družbeni spol. To ustvarja binarno opozicijo, kjer je ženstvena plat – bolj čustvena, definirana s srcem – manj zaželena in bolj negativna. Moški, ki je predstavnik razuma in glave, pa je vezan na pozitivnost in moč. (Zupan Sosič 2007) Pa je danes v praksi res še vedno tako? Je ljubezen kot čustvo še vedno vezana samo na ženske? Je ta stereotip še vedno močno prisoten v družbi? Cilj prispevka je bil ugotoviti, ali sta oba spola v spontanem formalnem javnem diskurzu enako obravnavana.

2 Temeljni pojmi

Pojem diskurza predstavlja široko področje, je pisna ali govorjena oblika jezikovne rabe kot družbenega dejanja (Verdonik 2004), pojmovan je tudi kot družbena praksa z vsemi udeleženci, okoliščinami in konkretnim dogodkom, ki je enkrat in neponovljiv, ter z njim povezanimi izjavami. Fairclough (1989) je diskurz opredelil kot jezikovno rabo, ki je odvisna od socialnih, kulturnih in

političnih formacij, povezano z družbenimi praksami. Diskurz kot tak proizvaja družbene akterje ter razmerja moči med njimi. Analiza diskurza (Verdonik 2004) se večinoma uporablja kot krovno poimenovanje za različne pristope, ki preučujejo jezik v komunikaciji. Ta analiza je razvita tudi na Slovenskem, vendar je težava v tem, da si med uveljavljenimi znanstvenimi disciplinami še vedno ni pridobila institucionalnega okvira. Zanj na splošno velja, da prevladuje predvsem kvalitativni pristop do gradiva, nekoliko manj pa kvantitativni, čeprav je kljub temu tudi ta analiza uspešna. Kritična analiza diskurza (KAD) pa označuje vrsto perspektiv, ki gledajo na jezik v družbi v povezavi z močjo in ideologijami. Van Dijk (2008) zapiše, da se osredotoča na postopke vzpostavljanja družbene moči, njenega ohranjanja in reproduciranja. Raziskovalci KAD zavračajo nevtralno znanost in podpirajo stališče, da so ravno raziskovalci tisti, ki so del družbenih struktur in pomembno vplivajo na družbeno interakcijo ter jo razkrivajo širši množici.

S pomočjo KAD je v bila v prispevku opravljena analiza spolno (ne)občutljive rabe jezika v spontanem formalnem javnem diskurzu. V analizi je bil poudarek na spolno (ne)občutljivem govoru dveh voditeljev. Tak jezik ni seksističen sam po sebi, temveč je takšna njegova raba. Diskriminacija izhaja iz širšega konteksta, v katerem se kaže neenakost moči in pravic med moškimi in ženskami. Jezik se pri tem opredeljuje kot orodje, s pomočjo katerega lahko tvorci tvorijo diskriminatorne izraze in izreke, pri tem pa je pomemben celoten kontekst diskurza. Poseben poudarek bo na naslavljanju,¹ ki je del vzpostavljanja komunikacijskega stika. Za sodelovanje sta potrebni najmanj dve osebi, ki se po očesnem stiku pozdravita in nagovorita (se naslavljata). S. Kranjc in M. Ožbot zapišeta (2013), da so v slovenskem jeziku problematične naslednje kategorije: moško poimenovanje za žensko osebo, srednjepolsko poimenovanje za žensko osebo, žensko poimenovanje za moško osebo (edninska in needninska), generična raba moškega spola² in priimki ženskih oseb v pridevniški svojilni obliki. Spolno občutljiva raba jezika je termin, ki je v našem prostoru ne dolgo nazaj zamenjal termin (ne)seksistična raba jezika. (Kranjc, Ožbot 2013) Uporablja se pri ugotavljanju neenakopravnih razmerij med spoloma.

3 Raziskava

V empirični raziskavi so bile analizirane štiri oddaje Polnočni klub. Gostje so bili izbrani glede na posamezna izbrana področja. Primerjava uporabljenih izbir v diskurzih obeh voditeljev (Vida Petrovič in Igor Pirkovič) bo namenjena ugotavljanju spolno (ne)občutljivega govora s poudarkom na kategorijah spolno občutljive rabe jezika pri naslavljanju ter morebitnemu stereotipnemu vedenju.

1 Nina Modrijan (2013: 13) za naslavljanje meni, da še nima enotne terminologije, pojavijo se namreč še naslednji termini: *nagovorne oblike*, *nagovori* (Korošec), *ogovarjanje* (Weiss), *ogovorni sistem* (Jelovšek), *ogovori*.

2 Raba generičnih samostalnikov in zaimkov ni vgrajena v slovnično strukturo jezika. Jezik je sistem, ima svoja slovnična pravila (statičnost jezika), v nasprotju s tem pa jezikovna raba kaže na dinamično naravo jezika, kar pomeni, da se ta nenehno spreminja. Jezikovna raba je tista, v kateri se odraža tudi generična raba in to je le ena od rešitev, ki jo predlagajo jezikoslovci in slovničarji. (Mills 2008: 51, 125) To si lahko razlagamo kot kompromis, ki ga je treba narediti, če želimo z eno besedo zajeti množico ljudi, v kateri so osebe moškega in ženskega spola, saj bi raba oblik v obeh spolih lahko povzročila tudi zapletenost izjav in zmedenost pri ljudeh. Kot zapiše N. Umek (2008: 26), zagotavlja označevanje skupine oseb moškega in ženskega spola z uporabo moške needninske oblike nekakšno nevtralizacijo. Generična vrednost moškega spola se pri tem hkrati nanaša na referente obeh naravnih spolov, ki označujejo skupino oziroma vrsto kot celoto.

4 Ugotovitve

Voditelja sta v oddaji goste vedno naslavljala formalno (vikanje). Pri naslavljanju sta uporabljala nominalne, glagolske in zaimkovne oblike, ki sta jih prilagodila vprašanju in gostom. Izkazalo se je, da je v slovenskem jeziku še vedno močno prisotna raba generičnega moškega spola, česar pa ne smemo razumeti v napačnem smislu. Gre za generičnost pri poimenovanju večje množice ljudi, kjer so prisotni tako moški kot ženske, uporabniki pa uporabijo to obliko, ker je splošna in sprejemljiva. Generično pa niso rabljeni le samostalniki, temveč tudi zaimki in števnik. Nenehna uporaba obeh oblik bi bila marsikdaj neustrezna, saj bi podaljševala in upočasnjevala konverzacijo, hkrati pa bi jo delala tudi nerazumljivo. Pri poimenovanju točno določene osebe voditelja v diskurzu vedno uporabljata ustrezno obliko, če gre za moškega, moški spol, če gre za žensko, pa ženski spol. Jasno je razvidno razmerje določeno – nedoločeno/splošno, ki vpliva na izbiro oblik. Konkretno se oblike, ki se nanašajo na točno določeno osebo, uporabljajo predvsem pri naslavljanju. Voditelja vedno z ustrezno obliko naslovita goste in jim tako dasta vedeti, da jih vključujeta v diskusijo in spoštujeta. Primere takih oblik najdemo že pri predstavitvi gostov v uvodnem delu oddaje ter pri naslavljanju skozi celotno oddajo. Pregled in analiza vseh oblik naslavljanja pri voditelju sta pokazala, da je voditelj moške večkrat nagovoril z vljudnostnim nazivom in priimkom kot pa ženske. Ženske je pogosteje nagovoril le z zaimkom ali glagolom, s čimer je le nakazal na razliko med spoloma. Voditelj torej ni kazal večje naklonjenosti točno določenemu spolu s podeljevanjem možnosti za pogovor, pač pa z uporabo oblik naslavljanja. Voditeljica je v primerjavi z voditeljem večkrat dala besedo gostom kot gostjam (pri voditelju je bilo to razmerje enakomerno). Naslavljanje moških po številu in odstotku vedno prevladuje, kar bi bilo lahko z vidika spola občutljivo, zato se neenako razmerje do žensk in moških kaže skozi dejstvo, komu voditeljica nameni več časa, pozornosti in možnosti za odgovarjanje. Oba voditelja počneta to v korist moškim, čeprav lahko to poteka popolnoma na nezavedni ravni. Analiza oddaj je še pokazala, da se voditelja do svojih gostov občasno vedeta stereotipno. To vedenje je glede na celotno oddajo in diskurz neustrezno, najbrž je nezavedno, pa vendar prisotno in razpoznavno. Sem lahko prištejemo, komu dasta voditelja najprej besedo, to so moški, ki predstavljajo moč, in kdo je predstavljen kot čustveno bitje, šibkejša bitje, to so ženske s svojimi izkušnjami in zgodbami.

5 Sklep

Analiza spontanega formalnega javnega diskurza je razkrila, da je v slovenščini zelo pogosta generična raba moškega spola. Taka raba je predvsem nevtralna, saj zajema tako moške kot ženske in nikogar ne izključuje. Pokazalo se je tudi, da voditelja, ki sem ju analizirala, vedno naslavljata goste z ustreznimi spolnimi oblikami in da ne uporabljata priimkov ženskih oseb v pridevniški svojilni obliki. Pri voditelju se je pokazalo, da ni kazal večje naklonjenosti določenemu spolu s podeljevanjem možnosti za pogovor, pač pa z uporabo oblik naslavljanja. Voditeljica je v primerjavi z voditeljem večkrat dala besedo gostom kot gostjam (pri voditelju je bilo to razmerje enakomerno) in tako pokazala večjo naklonjenost moškim. Problematične kategorije torej niso bile tiste, ki naj bi kazale na razlike med moškimi in ženskami, temveč se je to pokazalo z oblikami naslavljanja, s podeljevanjem besede v pogovoru in tudi s stereotipnim vedenjem, ki kaže na uvodno tezo o tem, da naj bi ženske predstavljale srce (čustva), moški pa glavo (razum).

Literatura

- VAN DIJK, Teun Adrianus, 2008: *Discourse and power*. Basingstoke, New York: Palgrave Macmillan.
- FAIRCLOUGH, Norman, 1989: *Language and power*. London, New York: Longman.
- KRANJC, Simona, 1996/1997: Govorjeni diskurz. *Jezik in slovstvo*. 42/7. 307–319.
- KRANJC, Simona, OŽBOT, Martina, 2013: Vloga spolno občutljivega jezika v slovenščini, angleščini in italijanščini. Andreja Žele (ur.): *Družbena funkcijskost jezika (vidiki, merila, opredelitve)*. *Obdobja* 32. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 233–239.
- KOZMIK, Vera, JERAM, Jasna (ur.), 1995: *Neseksistična raba jezika*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- MILLS, Sara, 2008: *Language and Sexism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MODRIJAN, Nina, 2013: *Naslavljanje v političnem in pedagoškem diskurzu*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Polnočni klub: <https://www.rtvsl.si/polnocniklub>, spletni dostop 26. 3. 2017.
- ŠRIBAR, Renata, 2010: *Interne smernice za spolno občutljivo rabo jezika*. Ljubljana.
- UMEK, Neža, 2008: *Feminizacija v slovenščini in francoščini: družbeni in/ali jezikovni problem?* Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- VERDONIK, Darinka, 2004: Prispevki kritične analize diskurza k preučevanju rabe jezika. *Dialogi* 40/3–4. 60–74.
- VEZOVNIK, Andreja, 2009: Diskurz: Foucault, Laclau ter zapopadanje dihotomije med diskurzivnim in zunajdiskurzivnim. *Šolsko polje* XX/5–6. 25–46.
- ZUPAN SOSIČ, Alojzija, 2007: Moški je glava in ženska srce – spolni stereotipi. Irena Novak Popov (ur.): *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. 43. SSJLK. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko. 181–193.

Predstavitev avtoric in avtorjev

Dr. Aleksander Bjelčevič je predavatelj slovenske književnosti na Oddelku za slovenistiko ljubljanske Filozofske fakultete. Študiral je slovenistiko in filozofijo, ukvarja se z verzologijo, starejšo versko književnostjo in filozofijo književnosti.

aleksander.bjelcevic@guest.arnes.si

Urša Ivanovič je univerzitetna diplomirana krajinska arhitektka, z več kot 25 letno prakso na področju načrtovanja ureditev okolice hiš in vrtov. Od leta 2015 se je zaradi gospodarske krize prekvalificirala in deluje v turistični panogi, občasno pa še uredi kakšen vrt. Od leta 2006 je aktivna članica Društva Ambasadorji nasmeha, ki se ukvarja z vplivi aktivnosti in terapije s pomočjo živali na ljudi. Več kot sedem let je delovni par s svojim psom Skyjem, bosanskim pastirskim psom tornjakom. Do lani sta redno delovala z več kot 20 osebami s težjo ali težko motnjo v psihičnem in fizičnem razvoju, tako v razvojnem oddelku vrtca Murgle kot v CUDV DC Šiška. Prav tako sta redno obiskovala izbrane učence OŠ Ketteja in Murna pod vodstvom specialnih pedagoginj, na OŠ Majde Vrhovnik pa sta izvajala individualne ure za učence z vedenjskimi težavami. Leta 2009 je kot tajnica in PR društva prevzela logistiko in vodenje društva, prav tako je inštruktorica in mentor tečajnikom.

ursa.ivanovic@ambasadorji-nasmeha.si; ursa.ivanovic@gmail.com

Dr. Nataša Jakop je od leta 1999 zaposlena kot raziskovalka na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, kjer sodeluje pri pripravi novega *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* in pri posodobitvi slovenskih pravopisnih pravil v okviru Pravopisne komisije pri ZRC SAZU in SAZU. Raziskovalno se ukvarja z leksikologijo in leksikografijo, frazeologijo in normativistiko. Je avtorica monografije *Pragmatična frazeologija* (2006), soavtorica monografij *Sodobni pravopisni priročnik med normo in predpisom* (2011, 2012) in *Pravopisna stikanja: Razprave o pravopisnih vprašanjih* (2012) ter sourednica monografij *Frazeološka simfonija: Sodobni pogledi na frazeologijo* (2013) in *Prostor in čas v frazeologiji* (2016).

natasa.jakop@zrc-sazu.si

Dr. Branka Kalenič Ramšak je redna profesorica za špansko in hispanoameriško književnost na Oddelku za romanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Bila je vabljen predavateljica na številnih tujih univerzah v Evropi in Latinski Ameriki. Njeno znanstveno-raziskovalno področje zajema sodobno špansko in hispanoameriško književnost, predvsem romanopisje, ter špansko književnost zlatega veka, tudi v luči sodobne recepcije. Strokovno je imela vodilno vlogo pri vpeljevanju španščine v slovenski šolski sistem. Je soavtorica špansko-slovenskega in slovensko-španskega slovarja. Leta 2011 jo je španski kralj odlikoval z redom Izabele Katoliške.

Je sourednica revij *Verba Hispanica in Ars & Humanitas*. Od leta 2013 dalje je dekanja Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Branka.Kalenic-Ramsak@ff.uni-lj.si

Dr. Boris Kern se ukvarja z leksikologijo, leksikografijo, besedotvorjem in pomenotvorjem. Je soavtor *Slovarja novejšega besedja slovenskega jezika* (2012), druge in dopolnjene izdaje *Slovarja slovenskega knjižnega jezika* (2014), sourednik nastajajoče tretje izdaje slovarja, sodeluje pa tudi pri *Slovarju pravopisnih težav*, ki nastaja na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU. Poleg tega poučuje slovenščino kot drugi in tuji jezik ter prevaja iz poljščine.

boris.kern@gmail.com

Dr. Miklavž Komelj je pesnik, umetnostni zgodovinar in prevajalec. Doktoriral iz umetnostne zgodovine s temo *Pomeni narave v toskanskem slikarstvu prve polovice 14. stoletja* in je objavil več znanstvenih in strokovnih člankov s področja umetnostne zgodovine in teorije. Med drugim je objavil deset knjig poezije: *Luč delfina* (1991), *Jantar časa* (1995), *Rosa* (2002), *Hipodrom* (2006), *Nenaslovljiva imena* (2008), *Modra obleka* (2011), *Roke v dežju* (2011), *Noč je abstraktnjša kot n* (2014), *Minima impossibilia* (2016), *Liebestod* (2017), kratko zgodbo *Sovjetska knjiga* (2012), razpravi *Kako misliti partizansko umetnost?* (2009) in *Jugoslovanski nadrealisti danes in tukaj* (2015) ter knjigo esejev *Nujnost poezije* (2010). Veliko tudi prevaja (Fernando Pessoa, C. Vallejo, P. P. Pasolini, Djuna Barnes, Alejandra Pizarnik). Trenutno pripravlja monumentalno izdajo zbrane poezije Jureta Detele.

mkomelj@gmail.com

Dr. Zvonko Kovač, literarni zgodovinar, hrvaški južnoslavist, je redni profesor na Oddelku za južnoslovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu in predstojnik Katedre za primerjalno zgodovino južnoslovanskih jezikov in književnosti. Predava predvsem metodologijo primerjalne zgodovine književnosti, primerjalno in medkulturno južnoslovansko književnost ter novejšo slovensko književnost. Objavil je vrsto literarnokritičnih člankov in literarnozgodovinskih študij, npr.: *Interpretacijski kontekst* (1987), *Poetika Miloša Crnjanskog* (1988), *Međuknjiževna tumačenja* (2005), *Međuknjiževne rasprave – Poredbena i/ili interkulturna povijest književnosti* (2011), *Interkulturne studije i eseji* (2016).

zkovac@ffzg.hr

Dr. Simona Kranjc je redna profesorica na Oddelku za slovenistiko na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Pedagoško in raziskovalno se ukvarja predvsem z jezikom v rabi, tako med drugim predava skladnjo, pragmatiko, psiholingvistiko in diskurz. Je avtorica in soavtorica več monografij s področja otroškega govora ter številnih znanstvenih in strokovnih prispevkov, objavljenih doma in v tujini.

simona.kranjc@ff.uni-lj.si

Dr. Roman Kuhar je redni profesor na Oddelku za sociologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. Kot mladi raziskovalec se je leta 2000 zaposlil na Mirovnem inštitutu, kjer je v naslednjih šestnajstih letih sistematično razvijal LGBT študije v Sloveniji. Na Oddelku za sociologijo predava od leta 2006, trenutno je tudi predstojnik oddelka in vodja raziskovalnega programa Problemi avtonomije in identitet v času globalizacije. Bil je gostujoči profesor na Filozofski fakulteti v Zagrebu, na Evropskem meduniverzitetnem centru za človekove pravice v Benetkah, na Inštitutu za sociologijo madžarske akademije znanosti in na Université Libre v Bruslju. Je avtor petih monografij in sourednik treh zbornikov.

roman.kuhar1@guest.arnes.si; roman.kuhar@gmail.com

Robert Kuret je po izobrazbi profesor slovenščine. Diplomiral je l. 2016 z nalogo *Hočem to, kar hočeš ti: mimetična želja v romanih Vitomila Zupana*. Deloval je kot novinar in spletni urednik *Infodroma*, za različne medije pa piše kritike in eseje o literaturi in filmu (*Kinotečnik, Literatura, Airbeletrina, Kino!, Radio Študent*). V njih poskuša aplicirati in razvijati mimetično teorijo ter njene različne modifikacije. Dvakrat je že predaval o estetiki slabih filmov (Galerija Mostovna in Trubarjeva hiša literature). Dvakrat je bil tudi finalist natečaja za najboljši slovenski esej revije *Sodobnost*. Vodil je nekaj literarnih večerov s slovenskimi literati v okviru različnih festivalov. Je soorganizator ter ustanovni član Prebranca, cikla mesečnih večerov, ki so posvečeni novi slovenski prozi.

legenda.sveta@gmail.com

Jernej Kusterle je magister profesor slovenistike ter doktorski študent na Podiplomski šoli ZRC SAZU, kjer se v okviru doktorske disertacije ukvarja z estetiko grdega v slovenski moderni poeziji. Leta 2016 je na ljubljanski Filozofski fakulteti pod mentorstvom red. prof. dr. Marka Juvana magistriral z delom *Teorija slovenske ulične poezije in družbeni kontekst*, za katerega je prejel fakultetno Prešernovo nagrado. Na temo ulične poezije je objavljajl v znanstvenih revijah ter v letu 2016 predaval na dveh študentskih mednarodnih znanstvenih konferencah. Leta 2014 je uredil in izdal antologijo jeseniških pesnikov z naslovom *Železarska lirika*, leta 2016 pa *Zbrano delo Emanuela Kolmana*, za katerega je napisal tudi študijo o avtorjevem življenju in delu.

jernej.kusterle@gmail.com

Draga Potočnjak je dramska igralka in pisateljica, gledališka pedagoginja in terapevtka. Zaposlena v Slovenskem mladinskem gledališču, v osemdesetih letih je delovala tudi v gledališčih nekdanje Jugoslavije. Posnela je nekaj filmov in televizijskih dram. Je avtorica več kot desetine igranih dram in nekaj desetini radijskih iger. Njena dramska besedila so izšla v knjižni obliki v Veliki Britaniji, Združenih državah Amerike, Rusiji, na Češkem in v Makedoniji, doma pa v knjigi *Drame*. Kritiki jo označujejo kot angažirano dramsko avtorico, ki se ukvarja s socialnimi in družbeno kritičnimi ter marginalnimi temami, navidezno realistično pisavo prepleta s poetičnimi sekvencami in elementi absurda. Je tudi avtorica zelo odmevne dokumentarne proze z naslovom *Skrito povelje*. Prejela je Grumovo in Župančičevo nagrado, nagrado Unbekante Nachbarn, Graz – Kulturna prestolnice Evrope 2003, nagrado Sveta Evrope za *Projekt Pregnanci* in nagrado za Dobre ljudi.

Od leta 1992 do 1996 je vodila gledališko skupino mladih bosanskih pregnancev *Nepopravljivi optimisti*.

draga.potocnjak@guest.arnes.si

Dr. Maja Rus Makovec je po poklicu zdravnica, specialistka psihiatrije. Zaposlena je na Univerzitetni psihiatrični kliniki Ljubljana in kot profesorica na Katedri za psihiatrijo Medicinske fakultete v Ljubljani. Zaključila je tudi štiriletni trening sistemske družinske psihoterapije – London Institute of Family Therapy. Na področju strokovnega kliničnega dela se poglobljeno ukvarja s področjem odvisnosti, psihosomatike, družinske patologije in socialne psihiatrije. Celostno razumevanje ljudi z duševnimi motnjami skuša razložiti s povezovanjem dognanj nevroznanosti, psihopatologije, psihoterapije in z razumevanjem konteksta njihove življenjske situacije.

maja.rus@psih-klinika.si

Nuša Ščuka je študentka slovenistike na FF UL. Leta 2013 je diplomirala, leta 2016 pa magistrirala iz slovenskega jezika. Že med študijem se je ukvarjala z raziskovanjem jezika in spola, leta 2014 je v *Jezikoslovnih zapiskih* objavila tudi svoj prvi članek. Kot študentka je delala na Inštitutu za slovensko literaturo in literarne vede, kjer se je ukvarjala z diplomatičnimi in kritičnimi prepisi slovenskih rokopisov ter z uredniškimi deli. Trenutno obiskuje prvi letnik doktorskega študija, kjer pod mentorstvom red. prof. dr. Simone Kranjc raziskuje spolno občutljivo rabo jezika v pedagoškem diskurzu.

nusa.scuka@gmail.com

Dr. Andrej Šurla je na ljubljanski Filozofski fakulteti diplomiral iz slovenskega jezika in književnosti ter primerjalne književnosti. Večino dosedanjega poklicnega življenja je preživel na lektoratih slovenščine na univerzah v tujini: po osem let v Katovicah in Pragi, vmes eno v Padovi. V Pragi je raziskoval stoletno zgodovino poučevanja slovenščine na Karlovi univerzi, prej pa v diplomskih nalogah poezijo Mirana Jarca in gledališko kritiko Frana Albrehta ter v doktorskem delu poljski prevajalski opus Toneta Pretnarja. Kot lektor se precej posveča tudi organizaciji slovenskih kulturnih dogodkov, zlasti literarnih in filmskih večerov. Iz poljščine in češčine je prevedel nekaj literarnovednih in jubilejnih člankov. V zadnjem času ga vse bolj zanimata sporočilnost in jezik popularne kulture, predvsem zabavne glasbe.

andrej.surla@ff.uni-lj.si; andrej.surla@gmail.com

Dr. Alojzija Zupan Sosič predava kot redna profesorica za slovensko književnost na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani. Objavila je veliko razprav v slovenščini in drugih jezikih ter pet monografij, med njimi je zadnja *Teorija pripovedi*. Kot gostujoča profesorica je predavala na univerzah doma in v tujini. Dvanajst let je bila članica Državne maturitetne komisije za slovenski jezik, kateri je tudi eno leto predsedovala, šest let pa je opravljala funkcijo predsednice programa Slovenščina na tujih univerzah (STU) v okviru Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik na Filozofski fakulteti. Sodelovala je v številnih uredniških odborih in literarnih komisijah, vodila je projekt z naslovom *Drugi v slovenski in bosanski književnosti*. Področja njenega znanstvenega

raziskovanja so: sodobni slovenski roman v 20. in 21. stoletju, slovenska ljubezenska in erotična literatura, teorija pripovednega besedila in pripovednih žanrov, teorija spolov in spolne identitete ter literarna interpretacija.

alozija.zupan-sosic@guest.arnes.si

Dr. Andreja Žele je redna profesorica na Oddelku za slovenistiko FF UL. Je avtorica več monografij: *Vezljivost slovenskega knjižnega jezika* (2001), *Glagolska vezljivost: iz teorije v izraz* (2003), *Vezljivostni slovar slovenskih glagolov* (2008), *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola* (2012) in *Slovar slovenskih členkov* (2015). Je sodelavka skupine pri novem *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

andreja.zele@ff.uni-lj.si

53. seminar slovenskega jezika, literature in kulture so omogočili:

REPUBLIKA SLOVENIJA
MINISTRSTVO ZA IZOBRAŽEVANJE,
ZNANOST IN ŠPORT

REPUBLIKA SLOVENIJA
URAD VLADE RS ZA SLOVENCE V ZAMEJSTVU IN PO SVETU

Mestna občina
Ljubljana

Ustanova
p a t r a
Stanislava
Š k r a b c a

Univerza v Ljubljani

Univerza v Ljubljani
FILOZOFSKA
FAKULTETA

CENTER ZA SLOVENŠČINO
KOT DRUGI IN TUJI JEZIK
Oddelek za slovenistiko

DELO

DNEVNIK